

KONTRA MIKLÓS

Hasznos nyelvészet

Kontra Miklós
Hasznos nyelvészet

KONTRA MIKLÓS

Hasznos nyelvészet

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Somorja 2010

Borítóterv: Czinder Antal

© Kontra Miklós, 2010

© Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010

ISBN 978-80-89249-40-4

TARTALOM

Hasznos nyelvészet? Mi fán terem, ha terem?	11
<i>Szociolingvisztika</i>	15
1. Nyelvi emberi jogi polémiák.....	17
1.1. Kultúra-, nyelv- és kontextus-specifikus jogok vagy egyetemes jogok?	18
1.2. Hozzáadó vagy felcserélő kétnyelvűség?	19
1.3. A nyelvet kell megmenteni vagy a beszélőit?	20
1.4. A nyelvet beszélői akarata ellenére is meg kell menteni?	22
1.5. Nyelv és identitás	23
1.6. Liberális nyelvpolitika?	25
1.7. Társadalmi mobilitás	28
1.8. Nyelvhalál vagy nyelvgyilkosság?	30
1.9. A politikusok józan paraszti esze	30
1.10. A nyelvészek dolga	33
2. Kicenzúráz – A <i>cenzúra</i> nem (tört)?	35
2.1. A lektori jelentések szerzőjéről	39
2.2. Az írókról s az irodalomról	41
2.3. Irodalmi idézetek az ÉrtSz-ban, melyek valószínűleg vagy részben túléltek az ideológiai lektorálást.....	42
2.4. Szócikkek, melyekből kimaradtak szépirodalmi idézetek	43
3. A társadalomtudományi kutatások néhány etikai vonatkozása	47
3.1. Zsuzsa kikoszarozott	47
3.2. Éva büszke adatközlő.....	48
3.3. Miért lenne jó titkos hangfelvételeket készíteni?	50

3.4. A kisajátítás két fajtája: gyarmatosítás és plágium.....	51
3.4.1. Gyarmatosítás	51
3.4.2. Plágium	52
<i>Magyar anyanyelvi nevelés.....</i>	<i>55</i>
4. Felcserélő anyanyelvi nevelés vagy hozzáadó? (Papp István igaza)	57
5. Van mit tennünk, bőven.....	61
6. A magyar lingvicizmus és ami körülveszi	65
6.1. Bevezetés	65
6.2. A magyarok és a nyelvművelés	66
6.3. Egy országos reprezentatív vizsgálat néhány eredménye	68
6.4. Tanulhatóság	71
6.5. Többgenerációs feladat.....	73
6.6. Miként lehet legitimálni a társadalmi előítéleteket?	75
6.7. A lingvicizmus legrosszabb fajtája	77
6.8. Konklúziók	78
6.9. Félreértések a magyar lingvicizmus körül.....	78
6.10. A lingvicizmust körülvevő „jogos” döbbenet	85
6.11. Mit lehet akkor tenni?.....	87
<i>Trianon utáni magyar nyelvváltozatok.....</i>	<i>91</i>
7. A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén.	93
8. Apró „De azért egy értelmiséginek tudnia kell, hogy min ironizál”	97
8.1. Az egynyelvű szemlélet utóbbi negyedszázada	97
8.2. Emberi és szaktudományi vonatkozások.....	101
8.3. A szótárak határtalanításáról	104
9. A tankönyvek nyelve és a magyarigazolvány	107
9.1. Miért különböznek a vajdasági magyar szaknyelvek a magyarországiaktól?.....	108
9.2. Mit lehet tenni a szaknyelvi eltérések csökkentésére, netán kiküszöbölésére?.....	113
10. Az anyanyelvű felsőoktatás előnyei és hátrányai, ahogy „a nép” látja	117
10.1. Óvodától az egyetemig magyarul.....	119

10.2. Miért kell az államnyelven is tanulni?.....	119
10.3. Társadalmi mobilitás, érvényesülés	120
10.4. Félelem a politikusainktól.....	121
10.5. Az informálás és az informálódás felelőssége	123
11. Ankét a kisebbségkutatás helyzetéről	125
11.1. Válasz a Regio kérdéseire	126
<i>Nyelvi jogok, nyelvpolitika</i>	<i>135</i>
12. Magyar nyelvtudomány, társadalmi felelősség, politika	137
12.1. Bevezetés	137
12.2. Mire jó a nyelvészet?	140
12.3. Két megjegyzés társadalmi felelősségünkről.....	141
12.4. Nincs explicit magyar nyelvpolitika	143
13. Hasznos nyelvészet	147
13.1. Három említés Szépe Györgyről: Kiefer (1991), Szilágyi (2001), Skutnabb-Kangas (2001).....	148
13.2. Milyen az a <i>hasznos</i> nyelvészet?	149
13.3. „Modernista fordulat”	151
13.4. Nyelv, politika, nyelvpolitika.....	154
14. Globalizáció, magyar nyelvi kisebbségek és nyelvpolitika.....	157
14.1. Előzetes.....	157
14.2. Néhány megjegyzés a globalizációról.....	157
14.3. Néhány megjegyzés a magyar nyelvi kisebbségekről.....	160
14.4. Megjegyzések a kárpát-medencei magyar nyelvpolitikáról.....	162
15. Nyelvi genocídium az oktatásban a Kárpát-medencében.....	167
15.1. A nyelvi genocídium fogalma	167
15.2. Nyelvi genocídium az oktatásban	168
15.3. Három mai magyarországi példa	168
15.4. Környező országbeli példák	172
16. A focihoz és a pedagógiához mindenki ért, a nyelvhez még a politikus is.....	179
16.1. A politikusok eleget tudnak a nyelvről, nem kérdeznek meg nyelvész szakértőket.....	180
16.2. A nyelvi jogok kodifikálása Romániában és az RMDSZ	182
16.3. Angoltanulás Magyarországon – alanyi jogon	183
16.4. Egymást kioltó akciók	186

16.5. Félelem a politikusainktól.....	189
16.6. Nem hallatszik a nyelvészek szava	189
Összevont bibliográfia	193
Tárgymutató	213
Személynévmutató	229

Verkának, aki nekem szegezte a kérdést:
És mi a hozzáadott értéke annak, amit csinálsz?

Hasznos nyelvészet?

Mi fán terem, ha terem?

„A másik [kérdés] az a hasznosítható tudás kérdése. Ahogy az egyik kollégám anyósa szegezte a kérdést a leendő vejének:

»Értem, hogy tudós vagy, de mit tudsz?«

(Tóth 2009: 116)

Hogy a társadalmilag hasznos kutatásnak mekkora a becsülete a tudósok között, az tudományonként változik: aligha van orvos kutató, akit egy sikeres gyógyszeripari alkalmazás lehetősége ne motiválna, de például a nyelvészek között vannak, akik csak a fejüket vakarnák arra a kérdésre, hogy mi is az ő tudományuk társadalmi haszna.

Egy hírneves angol nyelvész, John Lyons egy személyes visszaemlékezésben (2002: 194–195) elmondja, hogy amikor az 1980-as években egy olyan kutatás tanácsadói között dolgozott, amely azt vizsgálta, hogy öt európai országban miként sajátítják el a felnőtt bevándorló munkások a célországok nyelveit, nagyon sokat tanult a többi nyelvésztől. Elefántcsonttoronyban élő nyelvészként, aki a nyelvi adatokat hintaszéke ringatása közben saját intuícióiból szokta nyerni, nagyon sokat tanult az empirikus kutatás nehézségeiről, ezek a nehézségek módszertaniak voltak, és ugyanakkor politikailag érzékeny kérdéseket vetettek föl.

A kétnyelvűség egyik élvonalbeli kutatója, Li Wei (2007) nemrég arról számolt be, hogy egy kutatói szemináriumon vett részt, ahol az előadó azt hangsúlyozta ismételten, hogy a kétnyelvű elme „elméleti” modelljét mutatja be, ennek semmi köze nincs ahhoz, hogy a kétnyelvűek miként gondolkodnak, s az ilyen emberek megfigyeléséből származó tények csak eltérítenék a fontos elméletalkotástól. „A beszélő idioszinkratikus viselkedése a tudós (angolul *scientist*, K.M.) számára valódi bosszúság” – mondta az előadó.

A francia szociológus Pierre Bourdieu (1991) a nyelvtani kompetencia vizsgálatának kizárólagossága valamint a nyelvhasználat figyelmen kívül hagyása kapcsán mondja, hogy „csupán egy reményvesztett közlegény

(vagy egy »elméleti« nyelvész) tudja azt elképzelni, hogy lehetséges parancsot adnia a századosának.” Ugyanő azt is felrója, hogy mivel a strukturális/formális nyelvészet a nyelv társadalmi vonatkozásait kizárja a nyelvészetből, a „tisztá” nyelvészet következmények nélküli játékká válik. Jacob L. Mey (1985: 26) ezt így fogalmazza meg: a nyelvi és másfajta egyenlőtlenségek nem szűnnek meg attól, hogy az őket kiváltó okokat a nyelvészet szőnyege alá söprik.

Karol Janicki (2010) tucatnyi nyelv ezernél több anyanyelvi beszélőjét vizsgálta meg abból a szempontból, hogy a laikus nyelvhasználók miket tartanak a nyelvvel kapcsolatos legfőbb problémáiknak. A legtöbben a megértéssel összefüggő gondokról számoltak be, a második leggyakoribb probléma pedig a komplex nem-verbális valóság nyelvi kifejezése volt, ilyenek például az érzelmek.

A társadalmilag hasznos tudomány magyarországi helyzetét Balla László, az MTA Mezőgazdasági Kutatóintézetének korábbi igazgatója, nemrég így jellemezte: „Manapság megkülönböztetünk alapkutatást, alkalmazott kutatást, kísérleti fejlesztést, kutatás-fejlesztést, de nem különböztetjük meg a hasznos kutatást a haszontalantól. A magyar adófizetők pénzén nem elsősorban magunkat kell boldogítani.” (Balla 2010)

Balla László véleménye az adófizetők által finanszírozott kutatásokról szerintem megvitatható s meg is vitatandó. Viszont a magyar adófizetők pénzéről és a magyar tudományról időnként megrázóan bornírt dolgokat mondanak magyarországi politikusok, például az a gazdasági miniszter, aki szerint „Az MTA azon területeit, amelyek nem szolgálják közvetlenül a versenyképességet, a földdel kell egyenlővé tenni, mert csak porosodó iratokat gyártanak [...] A magyar tudósokkal az a gond, hogy akik meghatározók, vagy alkottak valami maradandót, már nem élnek.” (Ezt a 2005-ben előadott gondolatmenetet legutóbb Solymosi [2010: 221] idézte.)

Egy frissen megjelent kötetben, amely többek között a tudományos kutatások hasznosulását (de mondhatnánk hasznosítást is) feszegeti, ezt írja Tóth Károly:

„Csatlakozom Salat Levente megállapításához, hogy a tudományos eredmények hasznosulása elsősorban a megrendelésektől függ, ha a közélet aktív intézményi és más szereplői nem igénylik a megalapozott kutatási eredményeket, a tőlük függetlenül is létrehozott eredmények és tudás aligha számíthat arra, hogy a közélet aktorai akárcsak elolvassák azt.

Ugyanakkor minden olyan intézménynek, amely tudástranszferre rendezkedik be, kötelessége ezt az igényt generálni, »think tank« intézmény-

ként működni, és ennek az intézményi feltételeit megszervezni, különben a tudása nem hasznosul. Minden konferencia, publikáció, szakmai vita, a nyilvánosság ezt szolgálja, ezt természetesen lehet jól is, meg még jobban is csinálni, de rosszul nem szabad.”

(Tóth 2010: 206–207)

A somorjai Tóth Károly és a kolozsvári Salat Levente véleményétől részben eltér a beregszászi Cserniczkó István véleménye, aki arra mutat rá, hogy ha a magyar kutatók a politikusok megrendeléseire várnak, akkor szinte bezárhatják a boltot:

„A társadalmi hasznosulás kérdésköre elsősorban nem a tudósokon és a kutatóműhelyeken múlik. Ahol a politikai döntés-előkészítők és döntéshozók évek óta egyszerűen figyelembe sem veszik a felhalmozott kutatási eredményeket; ahol a politika oldaláról fehér holló ritkaságú egy-egy háttérkutatás vagy esettanulmány megrendelése és aztán felhasználása; ahol a támogatáspolitikát gyakorlatilag nem ösztönzi a társadalmi hasznosulást; ahol a magyarországi kutatóműhelyek legtöbbször regionális be-dolgozóként kezelik a határon túli műhelyeket; ahol 20 éve úgy támogatják a tudományos könyvkiadást, hogy nem a kiadandó munka szakmai színvonala, értéke a mérvadó, hanem az, ki (melyik politikai oldalhoz tartozó szerző, kiadó) a pályázó, nos: ott nehéz erről a kérdésről érdemben nyilatkozni.”

(Cserniczkó 2010: 209–210)

Társadalmi hasznosság és haszontalanság kérdését az anyanyelvi neve - lés kapcsán Szilágyi N. Sándor élesen exponálta, amikor Karácsony Sándor nyelvszemléletéről tartott előadást Debrecenben:

„Mit szeretne tehát Karácsony Sándor megtanítani az iskolában? Nem okvetlenül az igeragozást. Abból indul ki, hogy a magyar gyerek tud ígét ragozni. [...] Még az se biztos, hogy Karácsony azt akarná megtanítani a gyerekeknek, hogy hányféle határozó van a magyarban. Azt hiszem, ennek sem nehéz rájönni az okára. Tessék megmondani, mennyivel lesz egy gyerek szebb, okosabb, sikeresebb, eredményesebb az életben attól, ha ál-mából felköltve is meg tudja mondani, hányféle határozó van a magyar nyelvben? Mire lesz ez jó neki az életben, hol fogja ő ezt felhasználni valamire? Nyilvánvaló, hogy sehol. Akkor meg minek ezeket megtanítani? Ezt valószínűleg a gyerek is átlátja kezdettől fogva, ezért nem is érdekli nagyon, amit nyelvtanórán tanítanak neki. De többet mondok. Én nyelvész

vagyok, de engem se tud érdekelni, hogy hányféle határozó van a magyar nyelvben. Akkor meg a gyereket miért érdekelné? Az viszont nagyon tud érdekelni, és a gyereket is, hogy mire jó az nekünk beszéd közben, hogy a magyarban határozót is tudunk szerkeszteni a mondatba.”

(Szilágyi 2002b: 63)

Azok a külföldi és magyar tudósok, akikre hivatkozom, s akiktől idéztem, mind egyetértenek abban, hogy a tudományos kutatások hasznosíthatók, és társadalmilag hasznosítandók is. Vagy hát: hasznosítandók lennének. Úgy gondolom, a nyelvtudományi kutatások sem alábbvalóak, de nem is „magasabb rendűek” más tudományos kutatásoknál, nekik is megvan a társadalmi relevanciájuk, a nyelvészeti kutatások is lehetnek hasznosak, lehet hasznos nyelvészetet is művelni. Nemcsak haszontalant, s nem csak olyat, aminek társadalmi hasznosíthatóságáról maga a kutató sem tud senkit sem meggyőzni.

Ebben a kötetben olyan tanulmányokat raktam egybe, amelyek a nyelvészeti kutatások hasznosíthatóságának kérdéseit járják körbe. Egyetlen kivétellel minden írás a 2000-es években jelent meg először, magyarországi és környező országokban kiadott folyóiratokban, könyvekben. Újraolvasva őket, mindegyikhez hozzáfűztem egy hosszabb-rövidebb kiegészítést, amelyekben az egyes kérdésekhez kapcsolódó friss szakirodalmi utalások és események, eszmefuttatások találhatók. Az egyes írások különféle alkalmakból születtek: van évfordulós tanulmány (a magyar lingvicitásról, és az Értelmező Szótár szépirodalmi cenzúrázásáról), van olyan írás, amit a közszolgálati rádió egyik határon túli magyarokat gúnyoló műsora váltott ki belőlem, s vannak konferencia előadások is, melyeket Révkomáromban, Újvidéken, Csíkszeredában, Kolozsváron vagy Budapesten tartottam. Az írások témái is sokfélék: több szól a Trianon utáni magyar nyelvváltozatok kérdéseiről, a nyelvpolitikáról, az anyanyelvi nevelés gondjairól, és a nyelvi jogokról is. Az utolsó cikk megszületéséért, melyből megtudhatja az Olvasó, hogy a nyelvhez még a politikusok is értenek, Cseke Péternek külön köszönettel tartozom.

Szociolingvisztika

SZERELMESEK ÜNNEPE BENFI AMADEUS DISCO

Felirány: 22. évf. + 10. évf.

szerelemmel mindig minden szerelmes,
és ahogy a világ úgy van szerelmes
párt, házasság és még nem, fiatalokat
és időseket egyaránt egy szeretetes
ünnepe leszünk. Üzen a lélek

Valentin nap alkalmából

A leg-kegyesebb (ifjú, tapasztalt, bölcs,
szépség, erőteljes, szexis és más)
párolás érdekében Valentin díjak várnak

Gyertek el és ünnepeljünk együtt!

Start: 20.00 (h.é.)

Beugró: 4 pr.

СВЯТО КОХАННЯ

Дискотека "АМАДЕУС"

2. Etap

12. и 10. класи

szerelemmel mindig minden szerelmes,
és ahogy a világ úgy van szerelmes
párt, házasság és még nem, fiatalokat
és időseket egyaránt egy szeretetes
ünnepe leszünk. Üzen a lélek

Ismereteket Diskoték,

szerelemmel mindig minden szerelmes

Даро Валентина

A leg-kegyesebb (ifjú, tapasztalt, bölcs,
szépség, erőteljes, szexis és más)
párolás érdekében Valentin díjak várnak

Привет! Приглашаем вас на
уикенд

Нач.: 21.00 (к.ч.)

1. Nyelvi emberi jogi polémiák*

Az emberi jogok minden embert megilletnek, vallástól, bőrszíntől vagy vagyoni helyzetétől függetlenül. Az *emberi jogok egyetemes nyilatkozata* (1948) többek között kimondja, hogy minden személynek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához (18. cikk), a vélemény és a kifejezés szabadságához (19. cikk), és az oktatáshoz (26. cikk). A Nyilatkozat a fokozatosan kialakuló nemzetközi emberi jogi rendszer egyik legfontosabb dokumentumává vált de – amint Andrassy (1998: 88) megállapítja – „hiányzik belőle az ember nyelvi jogainak kinyilvánítása”. A Nyilatkozat alapján nem minősül diszkriminációnak X anyanyelvű emberekkel szemben, ha számukra nem a saját nyelvükön, hanem Y nyelven biztosítják a gondolat, a lelkiismeret, a vallás, a vélemény és a kifejezés szabadságát vagy a neveléshez/oktatáshoz való jogot. „A Nyilatkozat alapján tulajdonképpen nem minősül tiltott diszkriminációnak, ha az egyik embernek megengedik, a másiknak viszont megtiltják, hogy a saját nyelvét használja, s nem minősül tiltott diszkriminációnak az sem, ha az egyik embernek a saját nyelvén, a másik egyénnek viszont nem a saját nyelvén biztosítják a gondolat, a lelkiismeret, a vallás, a vélemény és a kifejezés szabadságát, valamint a neveléshez való jogot” (Andrassy 1998: 89). Az oktatáshoz való jog tehát emberi jog, de az anyanyelven folyó oktatás joga nem az. Ma még – mondom, mondjuk sokan, reménykedve.

Jó húsz éve kezdődtek azok a tudományos konferenciák és nem-kormányzati (NGO) akciók, amelyek azt célozzák, hogy az ENSZ fogadjon el egy *A nyelvi emberi jogok egyetemes nyilatkozata* című dokumentumot is. 1996-ban Barcelonában a Nyelvi Jogok Világkonferenciáján meg is fogalmaztak egy Nyelvi emberi jogi nyilatkozatot, pontosabban egy terveze-

* Ez a cikk a 13. Élőnyelvi Konferencián, 2004. szeptember 6-án Kolozsváron elhangzott plenáris előadás kibővített változata. Korábban megjelent a *Korunk* 2004. évi 11. számának 103–114. lapjain, valamint a Benő Attila és Szilágyi N. Sándor szerkesztette *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok* című kötet 9–29. lapjain, Kolozsvár: Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége, 2006.

tet, de azt az UNESCO végül is nem támogatta s szakmai körökben is vegyes fogadtatásra lelt. A nyelvi emberi jogok, egyelőre mint *kívánatos* jogok, a barcelonai fiaszkótól függetlenül látványosan előtérbe kerültek a nyelvészetben. Főképp a Föld nyelveinek gyors kipusztulása/kipusztítása miatt, na meg a globalizáció miatt. A Földön ma beszélt körülbelül hat-ezer nyelvnek optimista becslések szerint a fele, pesszimista becslések szerint 90%-a el fog pusztulni a következő 100 évben. Egyebek mellett ebben a globalizáció is szerepet játszik, nem is kicsit.

A kérdéskör talán legtekintélyesebb szakemberei (Phillipson és Skutnabb-Kangas 1997: 27) szerint egy nyelvi emberi jogi nyilatkozatnak – később egyezménynek – a következőket kell garantálnia:

„a) Mindenki

1. azonosulhat az anyanyelvével (vagy anyanyelveivel) úgy, hogy azt mások elfogadják és tiszteletben tartják;
2. tökéletesen megtanulhatja az anyanyelvét mind szóban (ha ez fiziológiailag lehetséges), mind írásban (ez azt feltételezi, hogy a kisebbségek a saját nyelvükön részesülnek oktatásban);
3. használhatja az anyanyelvét a legtöbb hivatalos szituációban (beleértve az iskolát is).

b) Mindenki, akinek az anyanyelve nem hivatalos nyelv abban az országban, ahol lakik, kétnyelvűvé (vagy háromnyelvűvé, ha két anyanyelve van) válhat az anyanyelvén és az (egyik) hivatalos nyelven (saját választása szerint).

c) Az anyanyelv bármely cseréje önkéntes és nem kényszerített.”

A nyelvi emberi jogokról hatalmas viták zajlanak tőlünk nyugatra, tudományos körökben épp úgy, mint a politikai életben. Ezekből adok itt egy kis mustrát.

1.1. Kultúra-, nyelv- és kontextus-specifikus jogok vagy egyetemes jogok?

Paulston (1997) a nyelvi jogokkal kapcsolatos álláspontokat és kutatásokat két csoportra osztja. Szerinte a nyelvi emberi jogok (vö. pl. Skutnabb-Kangas 1992, Phillipson–Skutnabb-Kangas 1997) gyakran túl általánosak, s ezért nem lehet nekik érvényt szerezni. Nincs két egyforma nyelvi helyzet, következésképp nem lehet általánosításokat megfo-

galmazni a területiális vagy a személyi elvű nyelvi jogok relatív értékeivel kapcsolatosan. A nyelvi emberi jogi irodalomban nem veszik figyelembe – mondja Paulston – a kultúra-, nyelv- és kontextus-specifikus tényezőket, márpedig ezek nélkül nem lehet megfelelően elemezni a nyelvi jogokat és következményeiket.

1.2. Hozzáadó vagy felcserélő kétnyelvűség?

Amikor Blommaert a tudósi felelősségtudat bajnokaként támadást intézett „a nyelvi emberi jogi mozgalom” ellen (Blommaert 2001), oktatási kérdésekről is kifejtette kritikus nézeteit, de anélkül, hogy egyáltalán megemlítené volna a hozzáadó és felcserélő kétnyelvű oktatás különbségét. Válaszunkban (Skutnabb-Kangas, Phillipson, Kontra 2001) ezt is felróttuk. Engem személy szerint meglepett, hogy a *Journal of Sociolinguistics*-ben egyáltalán megjelenhet egy ilyen „nagyívű” kritika, annak ellenére, hogy az oktatási kérdéseket is tárgyaló szerző e kulcsfogalmak használatát – tudatlanságból vagy tudatosan – elkerüli.¹ Később aztán rájöttem, hogy ezt a két fogalmat a nyelvi jogi szakirodalom számos szerzője nem ismeri. Dorian első híres könyvében (1981: 111) már megemlíttette a hozzáadó kétnyelvűséget, de 23 évvel később is van még szerző, aki arrogánsan elutasítja az asszimilatív és nyelvmegőrző kétnyelvűség különbségét, pl. Brutt-Griffler (2004: 139) Tove Skutnabb-Kangast bírálva így ír:

„TSK megpróbálja megváltoztatni a vita alapját. Ez a vita nem az oktatás nyelvéről szól. Ez a vita a nyelvekhez való hozzáférésről szól. Helyhiány miatt nem mutatom be, miért kell TSK-nak megváltoztatnia a vita tárgyát. Az sem segít TSK-on, hogy a hozzáadó kétnyelvűségre utal. Először is, amint bemutatom *World English: A Study of its Development* című könyvemben, az angol a kétnyelvűség révén terjedt el a világban, függetlenül attól, hogy azt valaki hozzáadónak nevezi-e vagy bármí másnak.”²

- 1 A hozzáadó és felcserélő kétnyelvűség/kétnyelvű oktatás legalább 1985 óta benne van a jobb terminológiai szótárakban is, vö. pl. Richards, Platt, Weber (1985). Magyarul legalább 1997 óta lehet olvasni erről a distinkcióról (Kontra 1997c).
- 2 “TSK is attempting to shift the ground here. This debate is not about the linguistic medium of education. It is about access to language. Space limitations prevent me from demonstrating why it is convenient for TSK to make this substitution. Nor does it help for TSK to fall back on the notion of additive bilingualism. First, as I show in *World English: A Study of its Development*, English has spread via bilingualism, call it additive or what you want.”

1.3. A nyelvet kell megmenteni vagy a beszélőit?

Mufwene (2002a) szerint a nyelvek vitalitása beszélőik kommunikatív viselkedésén múlik. A beszélők viszont adaptív válaszokat adnak a társadalmi-gazdasági ökológiai változásokra. Amikor nyelvcsere történik, az új nyelv használatával kapcsolatos gazdasági előnyök a fő mozgatóerők. A nyelvek élete nem független beszélőiktől. Következésképpen nem a nyelvek ölnek meg más nyelveket, hanem a beszélők ölik meg őket, amikor feladják őket, igaz, a beszélők maguk is áldozatai a társadalmi-gazdasági ökológiai változásoknak.

Itt most rá kell mutatnom arra, hogy Mufwene téved, avagy nem gondolta végig saját gondolatmenetét. Nem az a helyzet, hogy a beszélők egyszer csak elkezdik nem használni a nyelvüket (igaz, ebben szerepe van a társadalmi-gazdasági ökológiai változásoknak is), hanem inkább az – s ezt számtalan esetben dokumentálták már a szakirodalomban is –, hogy A nyelv beszélői rákényszerítik B nyelv beszélőit B nyelv feladására és A nyelv használatára, vagyis kikényszerítik a B → A nyelvcserét.

Mufwene szerint a nyelvészek sopánkodnak a nyelvi és tipológiai sokféleség pusztulásán, de eközben ritkán gondolnak a beszélők veszteségeire és nyereségeire, nemigen számolnak azzal, hogy egy nyelv fennmaradása együtt jár-e azzal, hogy beszélői jobban adaptálódnak a társadalmi-gazdasági ökológiai változásokhoz. A régi/ősi kultúra jobban adaptálódik-e a mai világhoz, mint az új? A veszélyeztetett nyelvek sajátosságai több vagy kevesebb információt nyújtanak az univerzális grammatikáról, mint azok, amelyek nincsenek veszélyeztetve s azok, amelyek újonnan keletkeztek? Ha a nyelvek fő funkciója az, hogy beszélőiket szolgálják, akkor furcsa – mondja Mufwene –, hogy a beszélők ráfordításait és hasznát a nyelvészek ily sokáig elmulasztották elemezni. A nyelvek beszélőkkel együtt változnak. A nyelvcsere nem más, mint a kulturális változásokra adott adaptív válasz, s e kulturális változások java részét a társadalmi-gazdasági ökológiai tényezők teszik ki. Az olyan érvek a nyelvmegtartás mellett, amelyek a beszélők társadalmi-gazdasági ökológiai változásait nem részesítik kellő figyelemben, valójában ignorálják az anyanyelvi beszélők centrális szerepét e folyamatokban.

Ez érdekes és fontos megjegyzés, két okból is. Egyrészt Mufwene itt azokat a nyelvészeket kritizálja, akik a nyelvhalált természetes kiválasztódásnak, valamiféle normális, elkerülhetetlen folyamatnak látják, s a beszélőket kihagyják az elemzésekből. Nagyjából azokra utal, akiket

Skutnabb-Kangas (2000) a „nyelvhalál és liberális modernizáció” híveiként jellemez (lásd az 1. táblázatot alább). Másrészt azért érdekes ez a megjegyzés, mert megmutatja, mennyire abszurdak azok a jogi eszközök (például *A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája*), amelyek anélkül védik a nyelveket, hogy beszélőiket is védenék (vö. Skutnabb-Kangas 2001).

Visszatérve Mufwenéhez (2002a), a szerző felrója, hogy a veszélyeztetett nyelvek megmentésére született javaslatok (pl. Crystal 2000, Nettle–Romaine 2000) a hagyományos kommunikációs magatartások folytatására buzdítanak, anélkül, hogy figyelembe vennék a változó társadalmi-gazdasági ökológiai viszonyokat. Mufwene úgy látja, hogy az ökológiai változások nemigen befolyásolhatók, ezért Paul Newmannel (2003) egyetemben úgy gondolja, ha a nyelvfenntartás nem lehetséges, akkor a nyelvek megőrzítése (kihalásuk előtti leírása) a teendő. Végső következtetése az, hogy a beszélők sokkal fontosabbak, mint a nyelveik, amik a beszélők saját kommunikatív gyakorlata következtében pusztulnak el. Bourdieu-vel (1991) egyetemben Mufwene azt vallja, hogy a nyelvi magatartás profit-vezérelt magatartás. A beszélők nem csak azoknak a nyelvi formáknak és szerkezeteknek az elsajátításába investálnak, amelyek nyelvi tőkájukat maximalizálják, hanem annak a nyelvnek az elsajátításába is, amely hasznukra válik.

Egy másik tanulmányában Mufwene (2002b: 377) a következőképp fogalmaz: „A nyelvek veszélyeztetettsége bonyolultabb probléma annál, amit a szakirodalom mutat. Néha egyszerűen az a kérdés, hogy a beszélőket kell-e megmenteni nyomorult gazdasági helyzetükből, vagy a nyelveket kell-e megmenteni. A két cél ritkán kongruens, hacsak az ökológiákat nem változtatják meg úgy, hogy előnyösebbek legyenek a releváns embercsoportok számára.” Mufwene szerintem jogosan kérdezi, hogy azok a nyelvészek, akik a veszélyeztetett nyelvek megőrzése vagy megőrzítése mellett érvelnek, milyen gazdasági alternatívákat ajánlanak e nyelvek beszélőinek? Hiszen a veszélyeztetett nyelvek megőrzése a társadalmi-gazdasági ökológiai változások nélkül a beszélők anyagi romba döntéséhez vezethet. Hogyan lehet fenntartani egy nyelvet anélkül, hogy a beszélők aspirációit ne ölnénk ki? Milyen természetes körülmények kellenek a két- vagy többnyelvűség fenntartásához? Netán azt hiszik a nyelvészek, hogy a nyelvi veszélyeztetettség fogas kérdéseire a globalizáció feladása/elkerülése a válasz?

Mufwene ezen gondolatát megszívelhetnék a mi „csángómentőink” is. Ha mondjuk 60 ezer moldvai csángó még magyarul is beszél vala-

mennyire, az ő magyar nyelvük „megmentése”, értsd fenntartása, aligha lehetséges a magyar oktatás (egyébként szerfelett kívánatos) bevezetésével, de az se lenne elég, ha valami csoda folytán magyar papok válnának fel a román janicsárokat. A „skanzen vagy modernizáció?” kérdése (Hushegyi 2004a) ennél sokkal bonyolultabb. Amint Bourdieu (1991: 57) írja: nem lehet egy nyelvi kompetencia értékét megmenteni anélkül, hogy megmentenénk a piacot is, vagyis a termelők/fogyasztók termelésének politikai és társadalmi feltételeit.³

Mufwene (2002b: 387) általánosan fogalmaz, de a csángó dilemmára is igaz a kérdése: a veszélyeztetett nyelvekért aggódó nyelvészek kiderítették-e, mely társadalmi-gazdasági formációk segíthetik elő e nyelvek fennmaradását? A nyelvészek tanácsainak nem kellene érinteniük azokat a végső ökológiai viszonyokat is, amelyek befolyásolják a beszélők magatartását? Mufwene nem hiszi, hogy azzal, hogy arra tanítjuk a veszélyeztetett nyelvek beszélőit, hogy őrizzék meg nyelvüket s hozzanak létre irodalmat, egyben gazdasági és politikai hatalmat is adunk nekik. Azok a nyelvészek, akik csak ennyit tesznek a veszélyeztetett nyelvek beszélőiért, többet profitálnak e nyelvekből, mint a beszélők a nyelvészek segítségéből.

1.4. A nyelvet beszélői akarata ellenére is meg kell menteni?

Mufwene (2002b: 393) egy évtizeddel Ladefoged (1992) cikke után is úgy véli, hogy a nyelvészek szégyenszemre nem gondolnak azzal, hogy egy veszélyeztetett nyelvnek a beszélők akarata ellenére való fenntartását prédikálni meglehetősen paternalista dolog. Csak atyáskodó nyelvészek gondolják, hogy ők tudják, mi a legjobb egy veszélyeztetett nyelv beszélőközössége számára. Ladefogeddal eddig egyet is érthetünk, de az már vitatható, hogy szerinte a felelős nyelvészek szakmai távolságtartással kell nézzék a nyelvpolitikai fejleményeket, dolguk nem több, mint a szakszerű leírás. Hosszan sorolhatnám azokat a nyelvészeket, akik ezt másképp gondolják,

3 “It is for this reason that those who seek to defend a threatened linguistic capital, such as knowledge of the classical languages in present-day France, are obliged to wage a total struggle. One cannot save the *value* of a competence unless one saves the market, in other words, the whole set of political and social conditions of production of the producers/consumers.”

akik szerint kötelességünk segíteni azokat, akiket tanulmányozunk. Labov, Rickford, Fishman, Skutnabb-Kangas, Phillipson, Baugh, Wolfram, Trudgill, Mühlhäusler, Cameron és sokan mások már karrierjük elején elhatárolódtak az ilyen elefántcsonttornyoktól.

Blommaert egy konferencia előadásában (2002) azt hányja „a nyelvi jogi paradigma” képviselői (pl. Skutnabb-Kangas és Phillipson) szemére, hogy az őshonos nyelveket az oktatás és a közélet nyelveként favorizálják, amivel egyebek mellett az érintett felfelé törekvő csoportokat gyakran megakadályozzák a társadalmi mobilitásban. Vagyis „a beszélők akarata ellenére meg akarják menteni a nyelvet”. A veszélyeztetett nyelvek megmentésére szolgáló érvek politikailag kifogástalanok – mondja Blommaert –, de szociolingvisztikai szempontból veszélyekkel terhes lehet a túl gyors végrehajtás.

Blommaert nyelvi jogi ismeretei hiányosak, vádjai alaptalanok. Az általa gyakran hibáztatott Phillipson és Skutnabb-Kangas – mint fentebb már idéztem – a nyelvi emberi jogok között sorolta fel a következőt is: „Az anyanyelv bármely cseréje önkéntes és nem kényszerített” (1995, magyarul 1997: 27). Nyelvi emberi jogi szempontból az anyanyelv meghatározásában a belső azonosulás, az egyének önmeghatározása a legfontosabb, ami szintén kellő védelmet nyújt azon mesebeli túlbuzgó nyelvévszek ellen, akik állítólag a beszélők akarata ellenére akarják megmenteni a nyelveket.

1.5. Nyelv és identitás

Skutnabb-Kangas (1999: 58) szerint minden gyermeknek tökéletesen el kell sajátítania anyanyelvét, bármi legyen is az, ugyanakkor az adott társadalom domináns nyelvét is el kell sajátítania, a lehető legjobban. Ezt írja:

„Az anyanyelvre a pszichológiai, a kognitív és a lelki túlélés miatt van szükség – ezek kulturális jogok. Az összes többi nyelvre, beleértve annak az országnak egy hivatalos nyelvét, ahol a gyermekek élnek, a társadalmi, gazdasági, politikai és polgárjogok miatt van szükség. A gyermek képes kell legyen arra, hogy beszéljen szüleivel, családjával és rokonaival, tudnia kell, hogy ki is ő, el kell sajátítania a gondolkodás, elemzés és értékelés készségeit. Az anyanyelv(ek) alapvető(ek) ebből a szempontból. A további nyelvekre a továbbtanulás, a munkavállalás és a társadalmi életben való teljes részvétel miatt van szükség. A jó oktatás egyik célja a magas fokú többnyelvűség kialakítása.”

Mainapság sok posztmodern társadalomtudós (pl. Blommaert 2001, May 2001, Pennycook 2001) azt a véleményét hangoztatja, hogy nincs lényegi kapcsolat az anyanyelv és az identitás között. A komoly tudós nem lehet esszencialista – mondják. Skutnabb-Kangas (2004) szerint mindez a hajdani „értékmentes és objektív” tudomány mítoszának új köntösben való továbbélése. Az nyilvánvaló, hogy a nyelvi identitás – más identitásokhoz hasonlóan – flexibilis, sokféle, töredezett vagy dialogikus, hozzátartozhat a határok átlépése, a diaszpóra lét stb. De mindez nem kell azt jelentse, hogy mivel nem könnyű kvantifikálni a nyelvi identitást, ezért ne is vizsgáljuk, noha emberek milliói számára nagyon fontos.

Vannak, akik szerint az anyanyelv és egy második nyelv között csupán kis különbségek léteznek, melyek mennyiségiak s nem minőségiak, ezért az anyanyelv elvesztése, a nyelvcseré távolról sem akkor probléma, mint egyesek hiszik. Edwards (1984) például azt állítja, hogy a kisebbségek esetében a nyelv kommunikatív és szimbolikus értékei szétválaszthatók, s a szimbolikus értékek megmaradhatnak akkor is, ha a kommunikatívak hiányoznak. Szerinte a nyelv szimbolikus értéke alapvetően privát etnikai jegy, ezért a kormányok nem kell segítsék a kisebbségek nyelvfenntartását, mivel az etnicitással kapcsolatos dolgokat az érdekeltekre kell hagyni. A közintézmények, például az iskolák, ne támogassák a privát etnicitást (1984: 300). Edwards szerint a nyelv nem alapvető része az identitásnak, ezért az identitás megmaradhat a nyelv megmaradása nélkül is. Az eredeti nyelvek megtartását részben gyakorlati, részben filozófiai vagy ideológiai dilemmák nehezítik. „Egyszerűen szólva, úgy vélem, a nyelvcseré sok kisebbségi helyzetben elkerülhetetlen”⁴ – írja (1994: 21) az *International Journal of the Sociology of Language* 110. számában. Edwards azonban az oktatást is a nyelvcseré szolgálatába állítaná, ha rajta múlna. Az oktatási nyelvváltást védelmezi, amikor ezt írja:

„Úgy látom, az átirányító kétnyelvű oktatás értelmes dolog, ami megérdemli a közösség támogatását, [...] a nyelvfenntartó oktatást azonban össztársadalmi szempontból nem oly könnyű megindokolni. Ez direkt adminisztratív beavatkozás az identitás megtartásába, vagyis azt a nézetet

4 “To be blunt, I believe that language shift is inevitable in many minority settings.”

tükrözi, hogy a sokféleség nemcsak helyeslendő, hanem támogatása a hivatalos politika szintjére emelendő.” (Edwards 1984: 301)⁵

Az ilyenfajta érvelések jellemzője, hogy figyelmen kívül hagyják a hatalom és az erőszak kérdéseit. Edwards (1984) úgy véli, azok, akik szerint az ír identitás ma szegényebb, mint amilyen akkor lenne, ha az ír nyelv nem veszett volna ki, leereszkedő és történetileg naiv nézeteket hirdetnek. Dorian (1994: 115–118) élesen visszautasítja ezt a véleményt, bemutatva, hogy az írek nyelvcséréjében milyen szerepet játszott a katolikusok üldözése 1691 és 1778 között, amikor nem tölthettek be állami hivatalokat, s nem vásárolhattak vagy bérelhettek földet 31 évnél tovább. Mivel a katolikus nagyjából egyet jelentett az ír anyanyelvűvel, az ír anyanyelvűeket elidegenítették a hatalomtól és a tulajdontól. Az ilyen hatalmi különbségek – mondja Dorian – a nyelvcserehez nem misztikus, hanem nyilvánvaló körülményeket teremtenek. Edwards szerint az ír nyelvcsere szabad választás következménye volt, ez azonban félrevezető állítás, hisz az évszázadokon át tartó társadalmi, gazdasági és jogi diszkrimináció elég veszélyt jelentett ahhoz, hogy az egyetlen menekvés utat válasszák az érintettek. Ha két alternatíva közül az egyik nagyon veszélyes, a másik választását nem lehet szabad választásnak tekinteni – mondja Dorian (1994: 118). Hogy a nyelvcsere sokszor nem önkéntes és szabad választás⁶ következménye, azt Romaine (1994: 183) egyebek mellett azzal bizonyítja, hogy Svédországban csak az számít hivatalosan lappnak, aki rénszarvast tenyészt. A svéd állam ezzel is elnyomja a lapp kisebbséget, megtagadva tőle az önazonosítás jogát is.

1.6. Liberális nyelvpolitika?

Skutnabb-Kangas és Cummins (1988: 393) bizonyos büszkeséggel hárították el magukat a liberalizmustól, amikor egy általuk szerkesztett

5 “It seems to me that, while transitional bilingual education is a reasonable activity, deserving of public support, [...] the maintenance variety is not so easy to defend, from an all-society point of view. It involves direct administrative involvement in identity retention; that is, it reflects the idea that diversity is not only to be approved of, it is to be promoted to the level of official policy.”

6 Mühlhäusler (1996: 168) a „választás”-t (ang. *choice*) olyan „fogalmi szemétként” nevezi, amit a 20. századi amerikai „big business” igyekszik a világra kényszeríteni (57-féle Heinz mustár, 25-féle McDonald’s hamburger, 99-féle amerikai fagyialt stb.).

könyv zárszavában ezt írták: „E könyv minden szerzője távolságot tart a multikulturalizmus és pluralizmus »liberális«, »kulturalista« diskurzusától.”⁷ Szerintük ugyanis a társadalmi igazságosság nem a „lehetőségek azonosságában” rejlik – amint a liberálisok vélik –, hanem az „eredmény azonosságában”.

Szilágyi N. Sándor (2003b: 791–792) sem feltétlen barátja a liberális pártok programban hirdetett nézeteinek, amint ez kiderül a következőkből:

„És akkor egyszer csak azt veszem észre, hogy valakik nekem fordulnak, és engem kezdenek megszaggatni: csúfolódní kezdenek velem, ha nemzeti érzésemnek valamilyen jelét felfedezik rajtam, sőt egyenesen csúfot úznek belőle, vagy elegánsabban a diverzitás értékes voltáról kezdenek prédikálni a jelenlétemben, nem nekem ugyan, de időnként jelentőségtesen rám nézve, mintha ez nekem valami nagy újdonság lenne. Pedig nem újdonság egyáltalán, hiszen ezt én is így gondolom. És egyebek mellett azért is olyan fontos nekem, hogy nemcsak bennem, hanem másban is meglegyen ez az érzés tiszta, politikától be nem mocskolt formájában (ami pedig ma már sajnos csak alig-alig lehetséges), mert különben odalesz a diverzitás is [...] (De azt még mindig nem értem, hogyan tudhat valaki egyszerre érvelni a diverzitás fontossága mellett, és ugyanakkor az egyetlen dolog ellen, ami a diverzitást képes fenntartani.)”

A nyelvi jogi szakirodalomban az utóbbi években kezdtek feltűnni politológusok által írt tanulmányok (pl. Kymlicka–Patten 2003, Patten 2001, 2003). A politológusok korábban nemigen foglalkoztak nyelvi problémákkal, s ez meglátszik elemzéseiken. A nyelvi kérdéseket néha laikus leegyszerűsítésekkel tárgyalják. Az egyik fő vitatéma az egyéni jogok és kollektív jogok kérdése. A klasszikus liberális gondolkodó a nyelvhasználatot az egyéni jogok körébe utalja. A nyelvészek zöme viszont a kollektív jogokat is elengedhetetlennek ítéli a kisebbségi nyelvek életben tartásához. Az őshonos kisebbségek saját közösségük létéhez és reprodukálásához való jogukat közösségi jogként tételezik. Az egyéni jogok abszolutizálása és a kollektív jogok megtagadása gyakran az állam dezintegrációjától való félelemből fakad. Kymlicka és Patten (2003) elismerik, hogy a múltban a politikai elmélet szakemberei úgy gondolták, hogy a

7 “All those who contributed to this book have distanced themselves from the ‘liberal’, ‘culturalist’ discourse of multiculturalism and pluralism.”

stabil állam létét veszélyeztető nyelvi sokféleség a modernizáció és az államépítés következtében elhal majd. Ma már belátják, hogy ez a feltételezésük hibás volt. Ezért kezdtek a politológusok komolyabban foglalkozni a kisebbségi nyelvi jogokkal, hogy körbejárják, mely nyelvi jogi modellek miképp felelnek meg az igazság, szabadság és demokrácia politikai elméleteinek.

Patten (2003) megkülönbözteti a nemzetállamok nyelvi modelljét és a nyelvcsere által veszélyeztetett közösségek megőrzését célzó nyelvi modellt. Ugyanakkor felvázol egy harmadik modellt is, amit a liberális semlegesség modelljének nevez. Ez a modell elutasítja a nyelvi tervezést, célja olyan igazságos körülmények megteremtése, amelyek lehetővé teszik a különböző nyelvi közösségek fennmaradását. Patten szerint a liberális semlegességből az következne, hogy a közintézmények nem a nyelvekkel, hanem a nyelvek beszélőivel lennének igazságosak. Egészen az anyagi források elosztásáig terjedne ez az igazságosság. A szerző Kanadát, Belgiumot, Svájcot és Spanyolországot említi olyan példaként, ahol több „societal culture” is létezik, vagyis ahol a kisebbségi nyelvek beszélői is megfelelő módon érvényesülhetnek saját nyelvüket használva.

A nyelvi emberi jogok (liberális) kritikusai időnként azt mondják, hogy emberi jogokról azért problematikus vitázni, mert a különböző nyelvi csoportok oly sokféle igényeket fogalmaznak meg, ami csak triviális egyetemes jogok megfogalmazását teszi lehetővé. Kymlicka és Patten (2003: 11) például ezt írják: „Azok az ajánlások, amik megfelelnek egy kicsi, szétszórtságban élő bevándorló csoportnak, nem elégítenek ki egy nagy, koncentrált, őshonos közösséget. Az anyanyelvükön oktató állami egyetemhez való jog az előbbieik számára értelmetlen lenne, de az utóbbiaknak létkérdés.” A politológusok elemzései (legalább is azokéi, akiket olvasni volt alkalmam) ennél a pontnál általában meg is szakadnak. Érthető módon nem ismerik, hisz nem olvasnak magyarul, Szilágyi N. Sándor (2003c) törvénytervezetét, ami ezeknek a kérdéseknek elméletileg jól védhető és gyakorlatilag is jól alkalmazható megoldását nyújthatná. Igaz, nem kisebbségi alapon (vagyis a többségi államalkotó nemzet hegemoniáját legitimálva), hanem valóban emberi jogi alapon.

Még egy megjegyzés ide kívánczik. Sokan úgy vélik, hogy nyelvi dolgokba tudatosan beavatkozni nem szükséges, merthogy nem is lehetséges. A magyar közbeszédben előfordul olyasmi is, hogy a be nem avatkozást (állítólag) „a liberális nyelvészek” szorgalmazzák. Az ilyen beszéd sokszor zaggyvaság. Hogy mikor az, s miért, arra most nem térek ki,

mert itt nincs rá tér. De megjegyzem, hogy a nyelvi be-nem-avatkozás nyelvi szociáldarwinizmust eredményez, s mint ilyen, az emberi jogokkal ellentétes. Ma már az is nyilvánvaló, hogy a *laissez faire* nyelvpolitika szinte mindig a többségi nyelvek térnyeréséhez és a kisebbségek térvesztéséhez vezet (lásd Phillipson 2003: 1–23). Ez a „liberális” nyelvpolitikai nézet tehát valójában kisebbségellenes.

1.7. Társadalmi mobilitás

A kisebbségi nyelvi jogok védelmezőivel szemben elég gyakran megfogalmazták azt az érvet, hogy egy kisebbségi nyelv használata akadályozza beszélőinek a társadalmi mobilitását. Az ilyen vélemények nemcsak a mindennapi, demagógiától is fűtött politikai küzdelmekben kapnak hangot a világ sok táján (lásd pl. Kontra 1998: 130), hanem a tudományos szakirodalomban is. Például a politológus Patten (2001: 701) a „nyelvi konvergencia” avagy a „nyelvi racionalizáció” négy előnyét sorolja föl, s ezek egyike a társadalmi mobilitás:

„A kisebbségi nyelveket beszélő közösségek könnyen gettóba záródhatnak amikor e közösségek tagjai képtelenek vagy nem akarják megtanulni a szélesebb körben használt nyelveket. Ezeknek az állampolgároknak a gazdasági lehetőségeit limitálják az ő nyelvükön betölthető munkahelyek, s nehézségeik adódnak majd a többségi társadalom kulturális és politikai életében való részvételükben. Az olyan politika, ami a kis nyelvi közösségeknek egy nagyobb nyelvi közösségbe történő integrációját segíti hosszú távon, kiszélesíti – eme érvelés szerint – a kisebbségi közösség tagjai számára elérhető választási lehetőségeket és alkalmakat.”⁸

A szociolingvista Fishman (1988/1992: 169) ezt a fajta érvelést a „Mi csupán ki akarjuk szabadítani őket a saját maguknak épített etnikai bőr - tőnből” szindrómának nevezi.

Az utóbbi években egyes nyelvészek is hasonlóan érvelnek, például Blommaert (2002) a következőt írja: „Képzelnünk el egy venda nyelvet beszélő családot a Dél-afrikai Köztársaság nagyon szegény és marginalizált északkeleti részén. A venda tannyelvű oktatást valószínűleg olyannak tekintik, ami az embereket örökre e marginalizált területen tartja, míg a

8 Saját fordításom.

jobb állások és a felsőoktatás olyan helyeken található, mint Johannesburg. Ha a család a gyermekeknek lehetővé kívánja tenni a társadalmi felemelkedést, akkor lehetővé kell tegye a földrajzi mobilitást s következőképp a nyelvi mobilitást is.”⁹

Mufwene (2002b: 377) arra bízta a nyelvészeket, hogy tekintsék a nyelvcserét a beszélők egyik túlélési stratégiájának. A nyelvek veszélyeztetettsége néha azonos azzal a választási kényszerrel, hogy a beszélőket kell-e megmenteni nyomorult gazdasági helyzetükből, vagy a nyelvüket kell-e megmenteni. Mufwene úgy gondolja, legfőbb ideje, hogy a nyelvészek a beszélők érdekeit tekintsék végre centrális kérdéseknek, s készítsenek ráfordítás/haszon elemzéseket az embereknek a változó társadalmi-gazdasági körülményekre adott adaptációs válaszairól. Kérdés, hogy meg lehet-e őrizni a kulturális sokféleséget a nyelvi sokféleség nélkül?

Annak ellenére, hogy Mufwene (2002b: 387) a nyelvcserét ráfordítás/haszon elemzések eredményének tekinti, vagyis valami olyasminak, ami a beszélők választásának eredménye, elismeri, hogy sok esetben, talán a legtöbb esetben nincs más választás, mint a társadalmilag és gazdaságilag nagyobb hatalommal járó nyelvre való átváltás, a nyelvcsere. Érdekes észrevennünk, hogy Mufwene egyrészt a beszélők költség-hatékonysági elemzését tekinti a nyelvcsere (egyik) fő mozgatójának, másrészt elismeri, hogy a legtöbb nyelvcsere kényszer hatására játszódik le. Vagyis egyszerre képvisel két ellentétes álláspontot, lásd Skutnabb-Kangas lentebbi táblázatának 12. pontját.

Azoknak a társadalmi érvényesülést hangsúlyozó érveléseknek, amelyeket ismerek, közös vonása, hogy egyikben sem szerepel, véletlenül sem, semmilyen utalás a hozzáadó kontra felcserélő kétnyelvűségre. Igen valószínű, hogy a szerzők (az itt idézett Patten, Blommaert és Mufwene, továbbá sokan mások) egyszerűen nem ismerik ezt a distinkciót, s mivel újonnan érkeztek ezekbe a vitákba, hiányát sem érzik e fogalmi különbségtételnek. Egy rosszul definiált kétnyelvűség fogalommal dolgoznak, ezért megállapításaik nemritkán célt tévesztenek. Miként azoknak a magyarországi szociológusoknak a megállapításai is, akik értetlenkednek azon, hogy Erdélyben sok magyar ember gyengén tud románul, s ezzel – mondják – ők maguk szűkítik munkavállalási lehetőségeiket (lásd Csepeli, Örkény, Székelyi 1999 és az őket kritizáló Péntek 2001).

9 Saját fordításom.

Ezeknek a szerzőknek azért problematikusak a nézeteik, azért válnak – sokan, ha nem is mindannyian, valószínűleg szándéktalanul – a kisebbségi nyelvi jogok vagy a nyelvi emberi jogok ellenzőivé, mert kategorikusan, fekete-fehéren gondolkoznak, nem is–is módon (lásd Skutnabb-Kangas 2000). Azt hiszik, hogy a kétnyelvűség átmeneti állapot a normális egynyelvűség előtt. Rosszul tudják, hisz a két- vagy többnyelvűség a normális állapot, az egynyelvűség ritkább, ergo kevésbé normális. A nyelvi (emberi) jogi polémiák továbbra is szenvednek attól, amiről 1997-es budapesti konferenciánkon is meggyőződhattünk: a nyelvészek és nem-nyelvészek (jogászok, politológusok, szociológusok, közgazdászok stb.) eszmecseréjét megnehezíti a közös alapismereteknek és a fogalmak interdiszciplináris tisztázásának a hiánya (Kontra, Phillipson, Skutnabb-Kangas, Várady 1999: 2).

1.8. Nyelvhalál vagy nyelvgyilkosság?

A nyelvhalál (ang. *language death*) és a nyelvgyilkosság (ang. *language murder*), mint szakkifejezések ugyanazt jelentik, egyetlen különbséggel: az előbbi nem, de az utóbbi jelzi, hogy a folyamat lejátszódásában ágensek is szerepet játszanak. Dorian (1981) könyvétől kezdve a mai napig a nyelvészeti szakirodalom zömére az a felfogás jellemző, mely szerint a nyelvek – a természeti jelenségekhez hasonlóan – születnek, fejlődnek, virágoznak, majd végül elhalnak. Skutnabb-Kangas (2000: 369, 371) szerint azonban a nyelvek a legtöbb esetben nem „természetes halállal” halnak ki, hanem megölik őket. Két paradigmát állít fel, amint mondja, vázlatosan, talán túláltalánosításoktól sem mentesen, amelyek a nyelvcsere/nyelvhalál/nyelvgyilkosság két megközelítését polarizálják (lásd az 1. táblázatot, saját fordításom).

1.9. A politikusok józan paraszti esze

A nyelvi emberi jogok érvényesítésében nagy gondot okoz, hogy a döntéshozó politikusok és tanácsadók gyakran „józan paraszti eszükre” támaszkodnak, s eközben nem veszik a fáradságot arra sem, hogy akár egy lexikont fellapozzanak azokkal a kérdésekkel kapcsolatban, amelyekről döntve más emberek sorsát negatívan befolyásolják. Skutnabb-Kangas (2003a) a Nemzeti Kisebbségek Védelméről Szóló Keretegyezmény hatályba lépésének 5. évfordulóján Strasbourgban 2003. októbe-

reben rendezett konferencián megállapította, hogy a Keretegyezmény tanácsadó testülete, nem ismervén a kétnyelvű oktatással kapcsolatos tudományos kutatásokat s józan paraszti eszére hallgatva, azt az oktatási formát ajánlotta a nemzeti kisebbségeknek (nevezetesen a befulladásztó programot), amely a kutatások szerint a legkevésbé hatékony mód a többségi nyelv elsajátítására. A tanácsadók odáig mennek, hogy javasolják, azokat a szülőket, akik gyermekeiket külön iskolákba kívánják járatni, le kell beszélni erről a szándékukról.

1. táblázat: A nyelvi genocídium és nyelvi imperializmus paradigmája/elmélete szemben a nyelvhalál és liberális modernizáció paradigmájával/elméletével (Table 5.3, Skutnabb-Kangas 2000: 371)

Nyelvi genocídium és nyelvi imperializmus	Nyevhalál és liberális modernizáció
1. elemzi a nyelvközösségek közti hatalmi viszonyokat	1. nem elemzi a nyelvközösségek közti hatalmi viszonyokat s ellenzi, ha mások ezt teszik (pl. Conrad 1996)
2. a nyelvet emberek által teremtett s általuk befolyásolható valaminek tekinti	2. a nyelvet természetes élettartamú organizmusnak tekinti
3. mindkét nyelv jelenlétét, támogatását és az őket érintő következményeket vizsgálja	3. vagy a domináns nyelvet (TESOL-hagyomány), vagy a dominált nyelvet („archiváló” hagyomány) vizsgálja
4. meg akarja változtatni a nyelvek közti egyenlőtlen viszonyt	4. dokumentálni akarja a nyelveket s archiválni, mielőtt meghalnak
5. tárgyalja a nyelvek közti viszonyokat, köztük a kölcsönös hatásokat is	5. nem tárgyalja a nyelvek közti viszonyokat, vagy ha igen, akkor csupán leíró nyelvészetileg teszi
6. a leírás elméletileg vezérelt s magában nem elegendő, de az elemzés alapja	6. a leírások szakszerűek és ateoretikusak; avagy az elméletek csupán (szocio)-lingvisztikaiak
7. tudományközibb; az elemzés lehetetlen a (szocio)lingvisztikait kiegészítő társadalmi és politikai elemzések nélkül	7. kevésbé tudományközi
8. a nyelveknek főként ősi/alapvető fontosságát hangsúlyozza	8. a nyelveknek főként eszközfunkcióját hangsúlyozza
9. az anyanyelvek és a később tanult nyelvek között minőségi különbséget tételez	9. az anyanyelvek és a később tanult nyelvek között csupán mennyiségi különbséget tételez
10. hangsúlyozza a hozzáadó és felcserélő nyelvtanulás különbségét a nem anyanyelvek esetében	10. nem tesz különbséget hozzáadó és felcserélő nyelvtanulás között
11. támogatja a hozzáadó idegennyelv- és másodiknyelv-tanulást valamint a soknyelvűséget	11. a felcserélő idegennyelv- és másodiknyelv-tanulást a modernizáció szükséges eszközének tekinti, ami előnyös a tanulók számára
12. a nyelvcsereát a legtöbb esetben kikényszerítettnek tekinti	12. a nyelvcsereát önkéntesnek tekinti, ami a beszélők költséghatékonysági elemzésén alapul

Ezzel az nagy baj – mondja Skutnabb-Kangas –, hogy nyilvánvalóan nem szabadna minimumkövetelménynek tekinteni olyasmit, ami bizonyítottan káros oktatási szempontból. Márpedig a kisebbségi anyanyelvű diákok többségi tananyelvű befullasztó oktatása bizonyítottan eredménytelen és káros. A lehető legtovább tartó anyanyelven történő oktatást a Hágai Ajánlások (1996) és az UNESCO „Education in a multilingual world” című irányelvei (2003) is feltétlen ajánlják. A befullasztó program, vagyis az anyanyelv helyett a többségi tananyelvű oktatás, például cigány vagy beás anyanyelvű magyar kisiskolások magyar nyelvű oktatása az általános iskola 1. osztályától fogva, e diákok számára sokkal jobban megnehezíti a magyar megtanulását, mintha anyanyelven kezdhették iskolai pályafutásukat. A magyarországi politikusok persze ezt nem tudják, vagy ha tudják, figyelmen kívül hagyják. Így fordul elő az a kínos helyzet, hogy például egy washingtoni magyar nagykövet a nem magyar anyanyelvű cigányainkat egész életükre munkanélküliségre ítélt oktatáspolitikát védelmezi, azt hívén, hogy a magyar kormányok ezzel az oktatáspolitikával a cigányok társadalmi felemelkedését segítik elő (lásd Kontra 1999a és 1999b). Valójában ez a magyar oktatáspolitikai nyelvirtó politika. Skutnabb-Kangas (1997: 24) a következőt írja a nyelvirtásról (ang. *linguicide* vagy *linguistic genocide*):

„Az ENSZ-ben a végül *A népiirtás bűnének megelőzéséről és büntetéséről szóló egyezmény* (E 793, 1948) címmel elfogadott határozat előkészítéskor a fizikai népiirtás mellett még a nyelvi és kulturális népiirtást is mint az emberiség elleni súlyos bűntetteket írta [helyesebben: írták, K.M.] le. Az Egyezmény elfogadásakor azonban a nyelvi és kulturális népiirtást tartalmazó 3. cikkelyt megvették, s így az nem szerepel az egyezmény 1948-as végső változatában. [...] Ugyanakkor a szövegben megmaradt a népiirtás definíciója (a 3. cikkely 1. pontjában): »amely megtiltja a csoport nyelvének használatát a napi érintkezésben vagy az iskolákban, vagy a csoport nyelvén írt kiadványok nyomtatását és terjesztését.« [...]»

Rengeteg a bizonyíték az oktatásban elkövetett nyelvirtásra (*linguicide*). [...]

Ugyanakkor a nyelvi népiirtás a mai oktatási rendszerekben általában sokkal rejtettebb és kifinomultabb módszerekkel történik, a kisebbségi nyelv használatát közvetetten, ideológiai és szervezeti eszközökkel tiltják meg. A kisebbségi nyelv használatát valójában minden alkalommal megtiltják »a napi érintkezésben vagy az iskolákban«, amikor az óvodákban és iskolákban a kisebbségi gyermekek kétnyelvű tanár nélkül maradnak, akinek joga lenne a gyermekeket nagyrészt a kisebbség nyelvén oktatni és nevelni.”

1.10. A nyelvészek dolga

A 20. század java részében a nyelvészek zöme nemigen foglalkozott a nyelvi sokféleség pusztulásának társadalmi-gazdasági okaival. A nyelvészetet amolyan apolitikus, „tisztá” tudománynak tekintették (lásd pl. Ladefoged 1992). Ma már megoszlanak a vélemények. Egyesek szerint annyi a dolgunk, hogy a végveszélybe került nyelveket minél gyorsabban s minél jobban leírjuk (lásd pl. Newman 2003), mások viszont úgy vélik, hogy a nyelvészek „ideológiai semlegessége” se a nyelvészetnek, se a nyelveknek nem vált hasznára, s a társadalmilag hasznos nyelvészetnek nemcsak a leírás a feladata, hanem a nyelvi sokféleség megőrzése is (lásd Mühläusler 1996: 20–21 és 333).

A kívülállókat meglepheti, hogy a nyelvészek olyan alapvető kérdésekben sem értenek egyet, mint a kis nyelvek elpusztulásának/elpusztításának helyes vagy helytelen volta, vagy hogy a társadalmi boldogulást segíti-e avagy hátráltatja egy standard nyelvváltozat iskolai tanítása. Ennek az oka abban rejlik, hogy a nyelvészet igen differenciált tudománnyá vált, s a strukturális nyelvészek gyakran oly keveset tudnak a társasnyelvészetről, hogy a szociolingvista számára hajmeresztő állításokat tesznek, anélkül, hogy ez a legkevésbé is zavarná őket. Erről a helyzetről írta Trudgill (2000: 58) a következőt:

„Azt remélem, hogy az új évezredben nem lesznek majd olyan esetek, amikor a nyelvészek elmulasztják megvédeni a nyelvi kisebbségek jogait, s nem lesz tere a[z olyan] szociolingvisztikai álokoskodásoknak [mint amilyeneket Trudgill idéz egy oldalon át, K.M.]. Elég baj, hogy csatákat kell vívnunk a nem-nyelvészekkel a nyelvi sokféleség legitimitásáért. De mennyivel elkészerítőbb, hogy vannak olyan céhbeli nyelvészek is, akikkel ugyanezeket a csatákat kell megvívnunk. Azt remélem, hogy a 21. században a szociolingvistáknak nem kell majd ilyen harcokat vívniuk.”¹⁰

Az mára teljesen nyilvánvaló már, hogy a szociolingvisztikailag naiv és társadalmilag kártékony nézetek és cselekedetek léte nincs semmilyen összefüggésben a hasznosítható kutatási eredmények meglétével vagy hiányával. (Ugyanúgy, ahogy a magyar nyelv finnugor rokonsága sem

10 Saját fordításom. Trudgill a nyelvészek szociolingvisztikai naivitását a bolgár Michail Videnovtól, a görög A. Angelopoulostól, a magyar Deme Lászlótól, s a brit Gabrielle Steintől és Randolph Quirktól idézett szövegekkel illusztrálja.

azért vitatéma, mert hiányoznak a megfelelő tudományos ismeretek.) A különféle szerzők és társadalmi aktorok gyakran úgy tesznek, mintha nem léteznének tudományosan megbízható ismeretek a kisebbségi nyelvi jogokról. Skutnabb-Kangas szerint azt is meg kellene vizsgálnunk, hogy miért kerülnek forgalomba ezek a hibás érvek, s miért hiszik el őket tudós kollégáink,¹¹ a különféle hatóságok, a politikusok és a közvélemény. „Ha etikusan kívánunk cselekedni, nem rázhatjuk le magunkról ezt a felelősséget.” (Skutnabb-Kangas 2003b: 9)

Kiegészítés (2010)

Ezek a polémikák a nemzetközi fórumokon továbbra is intenzíven zajlanak, lásd például Wee (2005), Skutnabb-Kangas, Kontra, Phillipson (2006), Wee (2006); Phillipson (2009b), stb. Ami minket, Kárpát-medencei magyarokat illet, úgy látom, politikusaink felkészületlenek, csupán kampányszerűen foglalkoznak, ha foglalkoznak nyelvi jogi kérdésekkel, szakértőik pedig, ha vannak, nem látszanak. Az elmúlt másfél évtizedben a pécsi jogász professzor Andrassy György (1998, legutóbb 2010b, c, d) és a kolozsvári nyelvész professzor Szilágyi N. Sándor (2003a) munkásságától eltekintve semmilyen érdemleges elméleti kutatás nem folyt, de a gyakorlati munkák, például A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájával kapcsolatos jelentések elkészítése és a bíróságok értékelése is változó színvonalú. Ennek talán az az oka, hogy a nyelvi jogok nem tűnnek elég vonzó kutatási területnek a magyarok számára, annak ellenére sem, hogy tele vagyunk égető nyelvi jogsértésekkel.

11 Skutnabb-Kangas (2004: 20–21) úgy látja, hogy a többségeket favorizáló/glorifikáló és a kisebbségeket fennmaradásra érdemtelennek tartó kutatók általában angolul publikálnak s valamelyik nagy nyelvet beszélik anyanyelvükként, gyakran az angolt. Nem feltétlenül egynyelvűek, sokan közülük globális nomád kutatók, akik egyik állásukból a másikba röpködnek, Angliából az USÁ-ba, vagy Kanadából Sydneybe, Szingapúrból Hongkongba stb. Vagyis ezek a kutatók jószérivel sosem tapasztalták meg azt, hogy anyanyelvüket veszély fenyegeti. Saját anyanyelvük nem-piaci értékét ők kevésbé érzik, mint a kis nyelvek beszélői, ugyanakkor azokat a piaci előnyöket sem érzékelik (vagy nem akarják felismerni), amelyekből csupán azért részesülnek, mert anyanyelvük domináns nyelv.

2. Kicenzúráz – A *cenzúra* nem (tört)?*

Ugyan mi lehet, amit Ilia tanár úr sem tud az elmúlt fél évszázad magyar irodalmi cenzúrájáról? Amikor a decentralizált cenzúra korát éltük, minden szerkesztő maga volt a nemlétező cenzori hivatal decentruma, és Ilia is szerkesztett egy nem is akármilyen figyelmet keltő lapot, amíg hagyták. Személyes tapasztalatai tehát főlösen lehetnek, s nemcsak azokból az évekből, amikor a *Tiszatáj*at csinálta. És persze nyilván olvas-ta ő is Szörényi László 1989-ben közzétett delfinológiáját. Szörényi a megcsonkított, átírt szépirodalmi szövegeket vetette egybe az eredetiekkel, és megkísérelte rekonstruálni a cenzorok irányelveit és gondolkodását. Nagy empátiával, amire azért is szüksége lehetett, mert – gondolom – a cenzori véleményeket nemigen tanulmányozhatta.

Itt most az *Ars Mutilandi Hungarica* egy másik esetéről lesz szó: A *Magyar Nyelv Értelmező Szótáráról*, mely korszakalkotó mű hét kötete 1959-től 1962-ig jelent meg. Főszerkesztője, Országh László, és a szerkesztőség akkor még élő tagjai 1989 előtt erről a történetről nem szívesen beszéltek a kívülállóknak. Országh maga egy interjút azzal hárított el sokadik kérésemre is, hogy „Fiam, úgy nem mondhatom el, ahogy volt, másként meg miért mondanám?” Mi, a tanítványai, persze értetlenkedtünk, professzorunkat túlon túl óvatosnak tartottuk. Emlékszem, amikor 1977-ben Országh A Brit Birodalom Parancsnoka (=Commander of the Order of the British Empire) nevű magas kitüntetést kapta, az egykor Szegeden tanító Szilassy Zoltán interjút készített vele a debreceni napilap-ba, s a kitüntetés átvételekor készült fényképet is közölni akarta. Országh megjósolta Szilassynak, hogy a fényképet úgy fogják megkurtítani, hogy azon a nyakában lógó kereszt alakú medál ne látsszon, „mert azt még az újságolvasók klerikális propagandának tekinthetik.” Szilassy és én versenyben hüledeztünk ezen a jóslaton, Országhnak meg igaza

*Megjelent a Saly Noémi szerkesztette *Mihálynap*i köszöntő: *Írások Ilia Mihály születés-napjára* című kötet 163–174. lapján, Budapest: Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, 2000.

lett. Realista volt, mi meg naivak. Tapasztalatait egyebek mellett az Értelmező Szótár főszerkesztőjeként szerezte, amikor az 58 ezernél több szócikkben előforduló közel 115 ezer szépirodalmi idézet sorsa dőlt el, egyenként, a cenzorok és a szerkesztőség közti egyenlőtlen küzdelemben.

Az Értelmező Szótár (ÉrtSz.) készítése közben Országh írt egy 105 gépelt lap terjedelmű tanulmányt „Az irodalmi idézet szerepe a szótárakban” címmel. Ezt egy 1959-ben kelt levelének tanúsága szerint közlésre szánta, de számomra ismeretlen okból nem jelent meg. Ma már nem olvashatjuk, mert Országh végrendeletében úgy rendelkezett, hogy nyomtatásban meg nem jelent munkái ne őriztessenek meg (I. Kontra 1994–95: 203).

Az ÉrtSz. készítőinek viszontagságait azonban valamennyire nyomtatott forrásokból is érzékelni lehet. Országh Lászlónak egy, az Akadémián tartott előadásához Bóka László (1954: 146–7) többek között azt tartotta szükségesnek hozzáfűzni, hogy

azt gondolom, hogy az értelmező szótár elkészítése a magyar nyelvtudomány munkásainak és mindazoknak a számára, akik az értelmező szótár munkálataiban részt vesznek, ideológiai fejlettségüknek egy nagyon nagy próbája. Azt gondolom, hogy az értelmező szótár megalkotása legelsősorban ideológiai munka ...

Egy 1953-ban, Sztálin halála után alig több mint egy hónappal az Akadémián tartott előadásában, ami stencilezett formában fennmaradt (a részletekhez I. Kontra 1994–95), Országh számos lexikográfiai kérdést tárgyalt, többek között a teljes szótári ekváció hiányát is, azokat az eseteket, amikor egyik nyelv szava egy másikban csak körülírással fejezhető ki. Országh a kor parancsának engedelmeskedve itt kijelenti, hogy ha egy tőkés ország nyelvében egy szónak olyan mellékjelentése vagy hangulati tényezői vannak, amelyek egy szocialista ország nyelvében nemkívánatosak vagy visszataszítóak, akkor gondos mérlegeléssel a polgári szemléletre, burzsoá használatra utaló helyes minősítést meg kell találni, hogy ezek ideológiánk harcos állásfoglalását tükrözzék. Rögvest hozzáfűzi azonban, hogy „Fontos szempont itt az, hogy a nyelvi tények meghamisítását el kell kerülni.” Majd így folytatja:

Ideológiai, illetőleg politikai problémák azonban a szótárszerkesztésben másutt is találhatók. Egyik ezek közül a *fogalmi elavulás* felé haladó címszavak kérdése. Magyar és idegen nyelvű szótárak ma olyan

korban készülnek, amikor az új szóanyag itt van ugyan már, de a régi még nem halt el. Olyan szavak, mint *üzletasszony*, *potyautas*, *elemista*, *főszolgabíró*, *zászlós*, *kiuzsoráz*, *valutázik*, *tőzsdézik* és száz meg ezer hasonló szó mögött rejlő fogalmakat, állásfoglalásokat elsöpörte a forradalom, országunk gazdasági és társadalmi átalakulása. A szavak azonban még elevenen élnek úgyszólván az egész felnőtt nyelvközösség tudatában, sőt élnek – ha néha gúnyos mellékizzel – mai irodalmunk egy részében is, a régibb irodalomról nem is beszélve. Még nem is mutatják a nyelvi elavulás jeleit, ehhez túl rövid volt az idő. Felmerül a kérdés, kihagyjuk-e ezeket az élő szavakat a mai szótárból? Ez nyilvánvalóan helytelen volna. [...] Ha a szótár aszerint foglalná állást egy-egy szó felvétele kapcsán, hogy a vele jelzett fogalom kívánatos-e, vagy a nyelv területén előfordul-e, akkor ilyen szavakat fel sem vehetnénk a szótárba mint *tűdőgyulladás* vagy *lepra*.

Ország az Értelmező Szótár egy példányát a maga számára ceruzajegyzetekkel látta el. E példány I. kötete hátsó borítóján a következők olvashatók:

„Botránykövek” az ÉrtSz-ban
 anyaország
 anyaállam
 cionizmus
 csángó
 államváltás
 bolondság
 hátramosztató
 stb.

Az ÉrtSz. előszavának szánt, de végül is külön kötetben megjelent szövegben a főszerkesztő egyfajta kulcsot ad a ceruzajegyzetekhez:

A szótári munka utolsó szakaszában, a nyers kézirat elkészülte után, szükségesnek mutatkozott az is, hogy több száz szócikk kéziratát illetékesek a marxista–leninista ideológia szempontjából is megbírálják, és véleményükkel a szerkesztőséget a szócikk végleges megszövegezésének munkájában támogassák. Az ideológiai lektorálásnak a munkáját az Akadémia Elnökségének határozata alapján a II. osztály által létrehozott munkaközösség végezte Erdei László vezetésével. Ugyanígy jellegű lektorálást hajtott végre az Akadémiai Kiadó felkérésére a szótár III.–VII. kötete teljes anyagának kész kéziratán, ill. kefelevonatán Siklós Margit és Werner Györgyné, a III. kötetre vonatkozóan még Nyíró József.

(Ország 1962: 124)

A szótárszerkesztés eme fázisát *herélés*-nek nevező Kiss Lajos úgy emlékszik, hogy „Ha Siklós Margit feltette azt a kérdést, hogy »Nyelvtanilag szükség van erre?«, akkor annak a címszónak, jelentésnek vagy példamondatnak a sorsa meg volt pecsételve.” (szóbeli közlés 1994. júliusában). A szótár első két kötetének, a Román Népköztársaság hivatalos tiltakozását követően, készült egy purgált változata is, melyet a kiadó „változatlan utánnyomásként” hozott forgalomba. A „botránykövek” némelyike túlélte a purgálást, például az *anyaállam, államvalás, hátramoszdító*. Kihagyták azonban az *anyaország* címszó 2. jelentésének példamondatát: *1848. március 15-én követelték Erdélynek az ~gal való egyesítését*. E mondat tehát olvasható az 1959-ben megjelent I. kötetben, de nincs benne az 1966-ban megjelent, cenzúrázott, és az eredeti változatlan utánnyomásának álcázott kötetben. Akkoriban a szócikkek ideológiai átalakítását a nyomdai tükör megbontása nélkül kellett elvégezni, így például a **Csángó** cikkéből, mivel új változata az eredetinel egy teljes nyomdai sorral hosszabbra sikeredett, kihagyták a Csokona-itól származó példát: *Vajha ... a csángó magyar is polgártársunk lenne*.

A III. kötetből kezdve azonban ilyen nyomdai kényszer már nem volt, mert az ideológiai lektorálás a szótárszerkesztéssel párhuzamosan zajlott, tehát változatlan utánnyomásnak álcázott purgált kötetek sem jelentek már meg. Ezért ha nem maradt volna fenn semmilyen ideológiai lektori jelentés, sosem tudtuk volna meg, hol kényszerültek a szótárszerkesztők engedni a lektori követeléseknek. De fennmaradtak ilyen jelentések, s ezek egy részét az Akadémiai Kiadó jóvoltából 1995-ben le is xeroxozhattam (l. Kontra 1997a). Volt olyan eset, amikor az ideológiai lektor követelésének a szerkesztők sikerrel álltak ellen, például a **Késik** szócikkéből nem húzták ki a Vörösmarty-idézetet: *Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?* De sokszor, nagyon sokszor, engedniük kellett.

Azok a jelentések, amelyekből idézni fogok, 1960-ban készültek, szerzőjének neve olvasható a szótár VII. kötetének függelékében is. Először a cenzúra számomra kihámozható fő irányelveit fogom illusztrálni, ezt követően a szépirodalmi idézetek sorsára összpontosítok. Fontos körülmény azonban, hogy azok a szócikkek, amelyeket a lektorok véleményeztek, ma már nem állnak rendelkezésre, mivel Ország az ÉrtSz. megjelenése után minden célulát és szerkesztési segédletet megsemmisített. Amíg a „delfinológus” Szörényi Lászlónak rendelkezésére állt az eredeti szöveg és a cenzúrázott, én nem tudom őket összevetni. Szörényitől eltérően én azonban böngészhet(t)em a cenzori jelentéseket, de csak következtethetek arra, miről szólnak, ha összevetem őket a megjelent szócikkekkel. Lássuk hát!

2.1. A lektori jelentések szerzőjéről

A III. kötet első hasábjaihoz írt jelentésben a lektor előjáróban kifejti, hogy „elég szigorúan bírál” és „olyankor is kötekedik, amikor a példák csokorba gyűjtése, illetve több példa egymásutánisága rossz ízű.” Mivel a III. kötet hasáblevonatait véleményezi, bírálati elve „leginkább úgy lenne megfogalmazható, hogy bosszantó hibák ne maradjanak a szövegben.”

A **Káder** és a **Káderpolitika** szócikkéhez fűzött megjegyzéséből kitűnik, hogy a jelentés szerzője az Értelmező Szótárban a nyelvhasználat irányításának fontos eszközét látta. Ezt írta ugyanis: „Ezt a részt meg kellene nézetni komoly fórummal. Talán a KB Tudományos és Kulturális osztálya megnézné! Arra kell gondolni, hogy ennek a résznek megfogalmazásával irányíthatjuk a szóhasználatot. Emellett helyes volna melegebb, emberibb megfogalmazásokat adni!”

Bár megbízatása csupán az ideológiai ellenőrzésre szolt, lektorunk időnként nyelvi–nyelvhelyességi tanácsokat is adott a szótáríróknak, például a **Kimázol** szócikkhez ezt: „Jó lenne, ha kiderülne a festés és a mázolás közti különbség! (Itt teljesen összemosódnak!)” A **Kerék** szócikk kapcsán pedig kételyének adott hangot: „Tényleg mondunk ilyet, hogy 'nyelvet kerékbe tör'? (Nem csak tör?)” Mivel a szótárkészítéshez annyira értett, mint hajdú a harangöntéshez, számára *címszó* vagy *szócikk* egyre ment, amit a **Kínai** I/1. jelentéséhez fűzött megjegyzése mutat: „Roppant szegényes ez a címszó. Meg kellene kísérelni, hogy elevenebb legyen, maibb legyen és valamennyire érzékeltesse a kínai nép jelentőségét, a népi Kína helyét a világban!”

A szótár valóságtükröző szerepéről, illetve annak szükségszerűségéről vallott nézeteit a **Kitiltás** szócikkhez fűzött megjegyzése illusztrálja. Az eredeti és a kinyomtatott szócikk között akkora a különbség, hogy csak találgathatjuk, mire vonatkozik a lektori megjegyzés első mondata, de a továbbiak jól érthetőek: „Itt már redukálódott könyvre? Szükségtelen! Nem hozza be a Kultúra és el van intézve! Nem valóságos dolgot nem kell a Szótárban felvenni!”

Az ideológiai lektor(ok) a trianoni békeszerződés, a vallás, és az osztályharc valamint a proletár nemzetköziség kérdéseire külön figyelmet fordítottak, ami aztán a szépirodalmi idézeteknek szótárbeli sorsát is megpecsételte. Először a fő csapásirányok igazolásaként idézek egy-két csokrot a jelentésekből.

A **Havas** szócikkhez fűzött javaslat így szól: „Az erdélyi havasokról szóló példát és a Babits-idézetet hagyjuk ki!” A **Hóstat** kapcsán a „Hagyjuk békén Kolozsvárt!” üzenetet kapták a szerkesztők, de a szótárban ennek ellenére kinyomtatva olvassuk az *A kolozsvári* ~ példát. A **Kaláka** „Húzzuk ki az Erdélyre való utalást!” javaslatot kapott, a **Kiigazít** pedig „Hagyjuk békében a határokat, mást igazítsunk ki!” megjegyzést (ukázt?). A szerkesztőknek volt egy **Kisebbségvédelem** szócikke is, ami aztán a szótárból kimaradt, felteszem, hogy a következő lektori vélemény hatására: „Használjuk ezt a fogalmat? Bevallom, soha nem hallottam, de nem is tudok meg semmit a magyarázatból! Ki védi meg ki ellen, hogyan stb. ??”

A vallással kapcsolatos a **Kis** melléknév 11. jelentéséhez fűzött lektori vélemény: „A Kosztolányi-idézzel is úgy vagyok, mint az 'istenes' dolgokkal. A maguk helyén minden rendben, de másutt ne népszerűsítsük őket!” A mondott helyen a szótárban nincs már Kosztolányi-idézet.

Hosszan lehetne szemelgetni az osztályharcra, a proletár nemzetköziségre és a népi demokrácia felsőbbrendűségére vonatkozó vélemények és tanácsok között is, de Ilia tanár úr, remélem, megelégszik a következőkkel. A **Kivált** 2. jelentése kapcsán a lektor így fakadt ki: „Visszatérek a Kivág 5.b. (1353. hasáb), a Kiválás 1. (1356. hasáb) problémájához. Itt hat oldalon belül van egy kivágás a pártból, van a békétleneknek (mint csoportnak) kiválásáról szóló téma, s végül a pártból kilépő csoport. Ez akkor is sok lenne, ha egyébként a párt nem (majdnem kizárólagosan) kiostálással, kiszűréssel s ehhez hasonló kapcsolatokban, módokon szerepelne. Sajnos a párt hőseiről, helytállásáról nemigen olvastam! Nem lesz ez így jó!” A **Következetes** eredeti szócikkének 1. jelentéséhez pedig így adott segítséget a lektor: „Az ökörről kapcsolatos magyarázatot dialektikusan kellene megfogni! (Ellenkező előjellel néhány helyen már szoltam erről.)” A szótárban a következő példák és magyarázat olvashatók: „~ ember, politikus, tanár; ~ önmagához. (szójárás) Csak az ökör ~ : oktalanság mindig és mindenben következetesnek lenni.” A cenzori aggodalom, feltételezem, az ökör és a párttagok közti esetleges mentális párhuzam megelőzésére irányult. Meglepő ugyanakkor, hogy ideológiai szakértőnk nem talált semmi említésre méltót a *Kurva* szócikk 3., szitkozódó jelentését illusztráló *Nem jön ez a ~ villamos* példamon datban, ami pedig annyira sértette a fővárosi közlekedési vállalat akkori vezetőinek érzékenységét, hogy tiltakoztak a Nyelvtudományi Intézetnél, kijelentvén, hogy vállalatuk mindent megtesz azért, hogy a dolgozók pontosan érkezenek munkahelyükre (Kiss Lajos szóbeli közlése).

De térjünk végre a szépirodalomra!

2.2. Az írókról s az irodalomról

A **Hallgat** eredeti szócikkében lehetett valami példamondat, melyben az írók a címszóval jelölt tevékenységet gyakorolhatták, mert a lektor ezt írta hozzá: „Az írók hallgatása azért nem ilyen egyszerű dolog! Köpeczi elvtárssal kellene konzultálni!” Baj volt az **Idill**-lél is: „Ravasz ez a megfogalmazás! Semmiképpen nem elfogadható! Osztálytársadalomban más az egyes osztályok életformája! Nyilván az uralkodó osztály rothadt erkölcsű életformájára gondolnak (a szerkesztők), s ezzel kívánják szembeállítani az egyszerű emberek életformáját. A költők e két 'életforma' közül az utóbbit eszményítik, de erről az eszményítésről is lehetne egy-két szót szólni; ez ti. ártalmas is lehet! (A legtöbb vallás is túlvilági gyönyörűségekkel kecsegteti a tűrő, igénytelen szegényeket.)” Nem meglepő az **Irányregény**-hez fűzött tanács: „Jó volna, ha az iránydrámával együtt (162. hasáb) megnézné valamelyik marxista irodalmár!!!” Általános szótárszerkesztési kérdést feszeget a **Kapál** eredeti szócikkéhez fűzött szakvélemény: „A Pázmány-idézet is felveti azt a kérdést, hogy igen szubjektív az idézetek válogatása. (Ez a Kuncz és Herczegh probléma is!) Gábor Andor, Balázs Béla, Bálint György és még hosszan lehetne sorolni a neveket, – nem szerepelnek!” A szóhasználatot illusztráló köznyelvi példák és az irodalmi idézetek helyes arányára, valamint az emberi lét egy fundamentális kérdésére vonatkozik a **Kéz** eredeti szócikke 3.c. jelentéséhez fűzött útbaigazítás: „A saját példákat hagyjuk el, az irodalmi példákat ritkítsuk! A Móra-idézetet mindenképpen hagyjuk el! Inkább arra tanítsuk az embereket, hogy sorsuk saját kezükben van, s nem valamiféle Istenében.” Végül a lektor bizonyos inkompetenciáját olvasom ki a **Költemény**-től **Költőtárs**-ig szóló javaslatából: „Nézzék át (alaposan) ezeket a címszavakat irodalmár elvtársak!”

De lássuk most már az elvek megvalósítását is, először azon esetekből egy csokrot, amelyekben a szerkesztők valószínűleg (illetve bizonyos fókig) sikerrel álltak ellent. Sikerrel, mondom, mert a megjelent szótárban a kifogásolt részek, vagy azok módosított változatai, legalább részben, megvannak.

2.3. Irodalmi idézetek az ÉrtSz-ban, melyek valószínűleg vagy részben túléltek az ideológiai lektorálást

A címszó félkövér szedésű, a hozzáfűzött lektori vélemény idézőjelek között áll, a szótárban megjelent irodalmi idézet új sorban, dőlt betűvel. Az írók s költők nevét az ÉrtSz-tól eltérően teljesen kiírom.

Haladott „Nem tudunk jobbat a szabadelvű nézeteknél?”

Haladott, szabadelvű nézeteket vallott. Kosztolányi

Hang 1. „Az Ady-idézet első fele is elég!”

Dunának, Oltnak egy a hangja. Ady

Harmatos „Aki Kaffkát nem ismeri, azt hiheti, komolyan gondolja. Inkább hagyjuk el!”

Milyen ... gyöngéd, harmatos szívűek tudnak maradni ezek ... egy életen át! Kaffka Margit

Hazafi „Az Arany- és Krúdy-idézetet hagyjuk el! A hazafi, hazafiság fogalmához – azt hiszem – az is hozzátartozik, hogy hazája valódi érdekeiért (a társadalmi fejlődés irányába eső fejlődésért) küzdjön!”

Nagyobb volt benne Az ember a hazafinál. Arany Honnan veszik a mai emberek azt a túltengő bátorságot, amellyel régi nagy hazafiak cselekedeteit felülbírálják? Krúdy

Herbatea „Nem kell a Móra-idézet!”

Az atyafiakkal küldet magának ... fenyőlevelet herbaté gyanánt. Móra

Himlőhelyes „Csendőrből elég volt annyi, amennyit a 'Cs' betűnél elmondtak. Nem kell ez a Nagy Lajos példa.”

Az arca enyhén himlőhelyes. Nagy

Hitetlen 2. „Eleg az Ady-idézet! A Juhászt hagyjuk ki!”

Hiszek hitetlenül Istenben, Mert hinni akarok. Ady

Hull 1. „Az Ady-idézet helyett én ugyanebből a versből más sort vagy sorokat idéznék! (Sohse hull le a vörös csillag: !)”

Hulló csillag hullj, hullj, rogyásig. Ady

Ideál 1. „A Berzsenyi-idézetet hagyjuk el! Az Ady-idézet sem a leg-szerencsésebb!”

A Berzsenyi-idézet megmaradt, és az Ady-idézet is (K.M.): *Minden, minden ideálunk Másutt megunt ócskaság már.*

Kampec 1.b. „A Krúdy-idézetből nem derül ki, hogy 'jó, szép stb.' korról van szó (< >). Ha mindenáron sajnálni akarjuk az 'elmúlt világot', legalább mondjuk meg, miért (pl. mert fiatalok voltunk!)”

Hol van az a világ, mikor Ferenc Józsefnek külön dagasztottak, sütöttek kenyeret Pesten a pékek? ... Kampec. *Krúdy*

Kifüggeszt „Hagyjuk már a kétfejű sast, illetve hagyjuk el az Arany-idézetet!”

[A Bach-korszakban] minden középületre kifüggesztették a kétfejű sast. Arany

Kiizzad „Azt hiszem, túloz Móra! Meggondolandó, hogy helyes-e idézni!”

Valamikor a jobbágyot a kuruc is fölakasztotta a kéménybe, meg a labanc is, aztán ... addig füstölték, míg ki nem izzadta a sarcot. Móra

Kiöl 4. „A Jókai-idézetbe [] szúrjuk be, kikről beszél!”

A **Kiöl 2.** jelentésében nincs Jókai-idézet, de a 4.-ben van (K.M.): *Abból a házból ... kiölték az egykori lakókat.* Jókai

Kondul b. „Az Arany-idézetet hagyjuk ki!”

Zendül, kondul szent harangszó. Arany

Közhangulat „Az Arany-idézet az igazi költőre igaz csak, nem a magukat költőnek tartó versfaragókra! A Jókai-idézetet elhagynám.”

[Az igazi költő] fő érdeme éppen abban áll, hogy kifejezője bír lenni a közhangulatnak. Arany

2.4. Szócikkek, melyekből kimaradtak szépirodalmi idézetek

Ha a szótár megfelelő helyén nem találunk olyan idézetet, melyre a cenzor/lektori vélemény vonatkozhat, föltételezhető, hogy az idézetek an-

nak a folyamatnak lettek áldozatai, melyről Ország László az ÉrtSz. bevezető, VII. oldalán ezt írja:

[Az Értelmező Szótár] elsősorban a mai magyar köznyelvnek és a legutóbbi másfél évszázad magyar irodalmi nyelvének bizonyos válogatással készült leíró jellegű szótára.

A félkövér címszavakat itt is idézőjelben követik a lektori megjegyzések.

Hadiszer	„A Jókai-idézetből legalább a székeket hagyjuk ki!”
Halálveríték	„A Vas-idézetet hagyjuk ki!”
Hangoztat 1.	„Dobjuk ki az idézeteket (Eötvös, Ambrus)!”
Határ 1. 8. sor	„A Juhász-idézet maradjon ki!”
Határszél 1.	„Az Ady-idézet maradjon ki!”
Hatás 2.	„A Mórá-idézet maradjon ki!”
Hatos II.	„A Tömörkény-idézetet hagyjuk el!”
Ház mesterné 2.	„A Babits-idézet nem szerencsés!”
Hév 2.	„A Gárdonyi-idézetet hagyjuk ki!”
Hiába 3.	„Az Arany-idézetet hagyjuk el!”
Hivatás 3.	„Pl. a munkásosztály történelmi hivatása megszünteti a kizsákmányolást minden formáját. Nagyon furcsa a nők hivatását példázó Jókai és Madách-idézet együttese.”
Honfoglaló	„A Krúdy-idézetet elhagyni!”
Hullámverés	„Kuncz, Kuncz, folyton Kuncz!”
Hús 2.	„A Csokonay-idézetet ki kell hagyni!” (sic, y-nal. K.M.)
Időszerűtlen	„Az időszerűtlenséget csak politikai témákkal lehet összekötni? (De politizálunk egyszerre!) A Jókai-idézetet ki kell dobni!”
Ide-oda 2.	„Az Arany László-idézet nem túl időszerű ma!”
Inggallér	„A Herczeg-idézetek is túlzottan megsaporodtak.”
Íz ^{2/4}	„Az Eötvös Károly-idézetet egyszer már törölni javasoltam!”
Jámbor I/6.	„Madách súlyosan téved e kérdésben!”
Jár II/1.	„Mikszáth sem örülne, ha hoznánk ezt a mondatot!”
Járás 1, 5	„Félreérthetetlenül marxista fogalmazást! A Vörösmarty-idézetet kihagyni!”
Javul 2.	„Hagyjuk az efféle maszlagot, – mármint a Gárdonyi-idézetet!”
Jelen III/1.	„A Kölcsey-idézet sem túl időszerű!”

- Jelent 4.** „Nem tudok megbékülni a 'lelki tartalom'-mal! Legalább a Kosztolányi-idézet maradjon el!”
- Jövendő I.** „Ez a Petőfi-idézet nem időszerű.”
- Kalauz 3.** „Hagyjuk ki a Pázmány-féle kalauzra utaló mondatot!”
- Katolicizmus 3.** „Az Ady-idézetet ki kell dobni!”
- Kereskedik 1.** „A Mikes-idézetet, vagy legalább a második felét hagyjuk el! A József Attila-idézetet is hagyjuk ki!”
- Keserves 3.** „Ezt a Mikszáth-idézetet éppen harmadszor javaslom el-hagyni!”
- Keserű I/3.** „Nem szerencsés az Ady-idézet!”
- Kibékül 2.** „József Attilát nem ez a mondat jellemzi!”
- Kitanít 1.** „A Mikszáth-idézetet vagy ki kell egészíteni, vagy ha így még rosszabb, ki kell dobni! (Az az érzésem, hogy a második megoldás lesz a helyesebb.)”
- Kitép 1.** „A Madách-idézetet is elhagynám (így csonka, – de folytatni sem lenne szerencsés)!”
- Kiver 5.b.** „Nem emlékszem a Petőfi-idézet helyére! Ellenőrizzük, s ha 'kritikus' versből való, inkább hagyjuk ki.”
- Kivet 3.** „A Babits-idézetek számát nem sokallom, de a Jónás-idézetekét igen!”
- Kokain** „Hagyjuk el ezt a József Attila-idézetet!”
- Kontráz 2.** „Azért hagyjuk el a Krúdy-idézetet!”

Az Értelmező Szótár itt sokszor idézett ideológiai lektorát fentebb néha *lektor/cenzor*-ként említettem. Ő maga azonban bizonyára tiltakozott volna, ha cenzornak nevezték volna, hisz a **Kicenzúráz** címszó mellé ezt írta: „A cenzúra nem (tört)?” Vagyis: nem történettudományi szakkifejezés? A szótárban végül e címszó után a *(szoc e)* stílusértékjelölés került, aminek feloldása: a szocializmus építése előtt(i nyelvhasználatban).

A szocializmus szépirodalmi cenzúráját Ilia tanár úr jó egészségben, mondhatni vidáman túlélte, sok százunknak, ezrünknek nyugalmat, hitet, biztonságot sugározva. Sugározzon soká!

Kiegészítés (2010)

Az Értelmező Szótár I. kötetének eredeti és cenzúrázott változatában Szöllősy Éva (2009) összehasonlította a teljes A betűt, a teljes C betűt és a *d–dézsmatörvény* részt, vagyis az I. kötet 9.642 szócikkének 41,6%-

át. Az ő kitűnő tanulmánya minden eddiginél részletesebb és árnyaltabb képet rajzol az ÉrtSz. cenzúrázásáról. Írását így fejezi be:

Végeredményben úgy gondolom, hogy újranyomásnak nincs értelme. A hálón azonban közzé kellene tenni az I–II. kötet összes módosítását, mert az érdeklődők számára csakis ez mutatná meg vitathatatlan objektivitással az ideológiai lektorálás működését. [...] Ennek a véleményemnek a kialakításában nem befolyásolt, de nem mellékes az a körülmény, hogy ilyen szerény vállalkozásra még ínséges időkben is remélhetünk forrást találni.

(Szöllősy 2009: 36)

Itt említendő még az ÉrtSz. (*szoc e*) szavainak és szójelentéseinek teljes listája, amely Peter Sherwood Magyarországon szinte ismeretlen tanulmányának mellékletében olvasható (2000: 411–442). Előtte másfél évtizeddel Kornai András (1986: 68–71) is közölte a „szocializmus előtti szóhasználat” minősítésű szavak listáját, de az ő listája csak azokat a címszavakat tartalmazza, amelyek után az első stílusminősítés a (*szoc e*). Sherwood listája körülbelül háromszor hosszabb Kornaiénál.

3. A társadalomtudományi kutatások néhány etikai vonatkozása*

3.1. Zsuzsa kikoszarozott

Egy világhírű magyar származású amerikai nyelvész, akihez már évtizedes barátság fűzött, és akivel tőlünk telhetően segítettük is egymás kutatásait Amerikában, illetve Magyarországon, Gál Zsuzsa (Susan Gal) engem 1995-ben váratlanul kikoszarozott. Zsuzsát a burgenlandi Felsőőrben végzett kutatásai tették világhírűvé, 1979-ben megjelent *Language Shift* című könyve máig a nyelvcsere klasszikus leírásának számít, amit minden valamire való nyelvészetre bevezető tankönyvben idéznek azóta is. Történt, hogy épp annak a kutatásnak a megszervezésével foglalkoztam, aminek eredményeit *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozatban közöljük (eddig Csernicskó 1998, Göncz 1999 és Lanstyák 2000 jelentek meg), s kézenfekvőnek tartottam, hogy Felsőőrben folytassunk egy utóvizsgálatot, nézzük meg, mi változott Gál 1974-es terepvizsgálata után 20 évvel, miben váltak be jóslatai s miben nem, úgy folytatódott/alakult-e a felsőőri nyelvcsere, ahogy ő megjósolta. Megkértem hát Zsuzsát, adja meg néhány 1974-es adatközlője nevét s lakcímét, hadd keressük fel őket 20 év után.

Zsuzsa kerek perec elutasította kérésemet, mondhatni kikoszarozott, ami engem nagyon meglepett. Arra hivatkozott, hogy az adatközlőinek tett ígérete meg az amerikai kutatási etikai szabályok kérésem teljesítését lehetetlenné teszik. Én úgy gondoltam, hogy bőven vagyok már Gál Zsuzsával olyan jóban, hogy erre a kicsinységre nyugodtan megkérhetem, s ő nyilván segít is nekem, talán még fantáziát is lát majd az utóvizsgálatban. 1995-ben már jelentős amerikai tapasztalataim voltak, két

*Elhangzott a Magyar Tudományosság Külföldön MTA Elnöki Bizottság szlovákiai kihelyezett ülésén Révkomáromban, 2004. június 8-án, „Az EU és a magyar tudományosság” című konferencián, megjelent 2004-ben: *Fórum Társadalomtudományi Szemle* VI. évf. 3. szám: 145–152.

részletben már több mint négy évet töltöttem tanárként s kutatóként az USA-ban, de Gál Zsuzsa elutasítása abszolút váratlanul ért. Nem ismerem azokat a Kelet-Európában hihetetlen, Nyugat-Európában is furcsa kutatásetikái szabályokat, amelyek a Berkeleyben nyelvészeti antropológiából doktorált és már a University of Chicago-n professzor Gál Zsuzsát kötötték. Kikosarazásom részletes okait már nem kérdeztem meg Zsuzsától, de nyilván az lehetett a helyzet, hogy ő megígérte minden adatközlőjének a teljes titoktartást, hogy személyazonosságukat soha senki nem fedi fel, s ez rám is vonatkozott, mint mindenki másra is.

3.2. Éva büszke adatközlői

Gál Zsuzsáéval ellentétes Darvas Éva története, aki szintén az USA-ban élő magyar antropológus, s akinek a Michigan államban élő magyarokról szóló könyvében, az Allen Park-i református templomban szerdánként csigatészta gyúró asszonyokról szóló leírásában a következőt lehet olvasni:

Az antropológiában bevett gyakorlattól eltérően nem álneveket használok, hanem a résztvevők valódi neveit közlöm. Ezek az asszonyok nagyon büszkék arra, hogy részt vesznek a csigakészítésben, ezt életük részének, némelyek pedig életük értelmének tekintik. Néhány asszony a csigakészítést élete egyetlen fontos tevékenységének tartja, olyasminnek, aminek mindig nagy várakozással tekint elébe.¹

(Huseby-Darvas 2003: 91)

S valóban, a leírásból megtudjuk, hogy a fényképen is látható asszonyok egyikét Mrs. Juliska Birónak hívják, a másikat Mariska Leleszinek, és így tovább (Huseby-Darvas 2003: 39–41).

Kinek van igaza? – kérdezhetné az ámuló somorjai, pesti vagy csík-szeredai magyar társadalomkutató – Gálnak vagy Darvasnak? Azt hiszem, mindkettőjüknek, de mindkettőnek másképp. A normális Duna-

1 "Contrary to the usual anthropological practice of giving pseudonyms, I am using the actual names of the participants here. The individuals are very proud of the fact that they are active in these noodle making sessions and they consider it a part of their very being, for some even their reason for being. Indeed, some of the women consider this social activity as the one important activity they do, and certainly the most eagerly anticipated one."

medencei ésszel felfoghatatlanul merev USA-beli kutatásetikai szabályokat a legtöbb amerikai kutató saját legjobban felfogott érdekében betartja: ha például egy egyetemen egy gyógyszerkutató megsérti a föderális kutatásetikai szabályokat, akkor az egyetem minden más kutatóját (beleértve az esztétákat, zenetörténészeket és atomfizikusokat) kizárhatják a föderális kutatási támogatásokból (Milroy–Gordon 2003: 79). Gál Zsuzsának tehát a maga amerikai szempontjából abszolút igaza volt. De igaza volt Darvas Évának is, holott – a csigatésztát gyúró asszonyok esetében – homlokegyenest ellenkező utat választott, mint Gál Zsuzsa. Pontosabban: Darvas sem sértett szabályt. Az Amerikai Nyelvtudományi Társaság 1992. évi, az emberekkel kapcsolatos kutatásokról szóló etikai útmutatója ugyanis többek közt ezt mondja:

Bizonyos szempontból a nyelvészeti kutatások eltérnek a természettudományi és társadalomtudományi kutatások jelentős részétől. A nyelvi jelenségek felfedezése közben a kutató sok olyan kérdést tesz fel, amelyeket az adatközlő vár, előre feltételez. Ezek a kérdések ritkán zavaróak vagy sértőek. Továbbá, a sikeres kutatás azon is múlhat, hogy a nyelvész megtanulja-e s megfigyeli-e azokat az udvariassági és barátsággal kapcsolatos normákat, amelyek betartását adatközlői elvárják. Az adatközlők gyakran büszkék nyelvtudásukra s meg is kívánják, hogy a kutatáshoz való hozzájárulásuk okán nevük ismertté váljon. Nevük elhallgatása számukra nemkívánatos lenne. Az amerikai indiánok néha jogosan kritizálják a korábbi nyelvészeti kutatókat azért, mert elhallgatták az indiánok hozzájárulását nyelveik leírásához. Egy nyelv beszélői iránti méltányos magatartás nagyrészt a beszélők szempontjainak megértésén múlik, s ami az egyik helyzetben helyénvaló, a másikban nem feltétlenül az.²

(<http://www.lsadc.org>)

-
- 2 "Certain considerations may make the study of a language different from much research in the sciences and social sciences. One asks many questions in discovering the features of the language, of a kind the collaborator learns to expect and even anticipate. They are seldom of a sort that can be disturbing or injurious. Moreover, fruitful work may depend upon the linguist learning and observing the norms of politeness and friendship expected by those with whom he or she is talking. Those who participate in such a work often do so with pride in their command of their language and may wish to be known for their contribution. Not to disclose their names would do them a disservice. Native Americans sometimes justly criticize earlier work with their language for not having adequately proclaimed the contributions of the Native Americans themselves. Fairness to speakers of a language is very much a matter of understanding their viewpoint, and what is appropriate in one situation may not be in another."

3.3. Miért lenne jó titkos hangfelvételeket készíteni?

A kézikönyvek (pl. Babbie 1998: 526–547 és Milroy–Gordon 2003: 79–87) általában egyetértenek abban, hogy a kutatásban való részvételnek *önkéntesnek* kell lennie, a kutatóknak az adatközlőkre vonatkozó információkat *titkosan* kell kezelniük, és a résztvevőket nem szabad megfélemlíteni, vagyis az adatközlőknek minden a kutatással kapcsolatos információt előre meg kell ismerniük, képesek kell legyenek mérlegelni részvételük esetleges következményeit. Ez a *tájékozott beleegyezés* elve (angolul: informed consent). Az USA-ban az adatközlőkkel gyakran aláírtnak egy nyilatkozatot, amely

- (a) ismerteti a kutatás menetét és célját,
- (b) felsorolja a részvételből fakadó esetleges kockázatokat,
- (c) garantálja, hogy az adatközlő névtelen marad és a tőle nyert információkat titkosan kezelik,
- (d) közli, hogy az adatközlő részvétele önkéntes, a kutató pedig garantálja, hogy az adatközlő bármikor megszakíthatja részvételét, és
- (e) tartalmazza a kutatásvezető és a kutatási intézet/egyetem kutatási tervekért felelős bizottságának elérhetőségeit.

Nálunk ez még nincs így, de efelé haladunk mi is.

A nyelvész azonban legszívesebben megfélemlítene adatközlőit, vagyis titkosan készítené videó- vagy magnetofon-felvételeket elemzés céljára, mivel tudja, hogy az emberek beszédét lényegesen befolyásolja az, hogy kivel s hol beszélgetnek éppen. Ha tudja valaki, hogy figyelik a beszédét, megpróbál megfelelni egy vélt társadalmi elvárásnak („helyesen” kezd beszélni), tehát nem úgy beszél, ahogy általában, normálisan szokott. Ha egy új ismerősöm megkérdi, hogy mi a foglalkozásom, s erre azt mondom: nyelvész vagyok, tizből nyolcan szabadkozni kezdenek, hogy sajnos ők nem beszélnek elég helyesen magyarul. Amikor az 1980-as évek második felében elkezdtem adatokat gyűjteni egy mondattani változáshoz, addig a pillanatig, amíg nem tartottam erről előadást az MTA Nyelvtudományi Intézetében, kollégáim spontán nyelvhasználatában előforduló példákat is gyűjthettem számosat. De mikor kiderült számukra, hogy vizsgálom a *természetesen, hogy esik az eső*-típusú szerkezeteket (ez a *természetes, hogy esik az eső* és a *természetesen esik az eső* „keveredése”, a nyelvművelők helytelenítik, de Magyarország lakóinak fele nyelv -

tanilag helyesnek ítéli), nyelvész kollégáim egyik napról a másikra kiiktatták beszédükből az ilyen mondatokat. A nyelvész azt a beszédet szeretné megfigyelni, rögzíteni és elemezni, amit akkor produkálnak az emberek, amikor nem figyelik őket. Ez a *megfigyelői paradoxon*, aminek feloldására számos trükköt dolgoztak ki a szociolingvisták (lásd pl. Labov 1988, Kontra 1991/1999).

Az embereket megtéveszteni nem etikus dolog, tehát titkos felvételeket készíteni sem az, tudományos célból sem. Hogy mi számít megtévesztésnek, s mi nem, azt persze nem lehet egyértelműen eldönteni, ezért a kutatásetikai szabályok nem mindenhol egyformák. Az amerikai William Labov azok közé tartozik, akik a titkos felvételek készítését határozottan ellenzik, ő azt sem tartja megengedhetőnek, hogy a kutató, ha titkos felvételt készít, utólag engedélyeztesse a felvétel kutatási célú felhasználását (az engedély megtagadása esetén viszont semmisítse meg a felvételt). Labovnak az a tanácsa mindenesetre megszívlelendő, hogy „nem szabad olyat tenni, amit aztán a nyilvánosság előtt nehéz lenne megmagyarázni” (1988: 46).

3.4. A kisajátítás két fajtája: gyarmatosítás és plágium

3.4.1. Gyarmatosítás

A kelet-európai társadalomtudomány nyugati gyarmatosításáról tanulságos vita zajlott a *Replika* című folyóiratban Csepeli, Örkény, Scheppele (1996) cikkének megjelenését követően. A gyarmatosítás (etikátlan kisajátításnak is nevezhetném) azonban nemcsak Nyugat–Kelet viszonylatban működhet, hanem magyar–magyar viszonylatban is, amikor magyarországi kutatók és/vagy kutatásszervezők élnek vissza erőfőlényükkel, s kényszerítenek rá határon túli magyar kutatókra olyasmit, amit ők maguktól nem tennének. Hunčík Péter (2003: 167) a magyar–magyar kapcsolatokról többek közt ezt írta nemrég:

A kisebbségi körülmények között dolgozó értelmiségiek számára olyan intézményrendszerre van szükség, amelyben az adott munkafolyamatok, kutatások teljes egészében elvégezhetők. Tehát szakítani kell azzal a gyakorlattal (támogatási rendszerrel), amely bedolgozóként foglalkoztatta a magyar szakértelmiség tagjait, vagyis úgy volt szervezve, hogy a kisebbségi kutatók csak részfeladatokat tudtak elvégezni, az anyag végső feldolgozása, a kutatás összegzése Budapesten történt.

Hasonló véleményt fogalmazott meg Tóth Károly is, aki a következőt nyilatkozta erről:

[...] azt mondja a partner [...] hogy van egy Kárpát-medencei kutatás, és ti fogjátok csinálni a szlovákiai részét. Erre vonatkozólag megkapjátok a teljes kutatási anyagot, és azt csináltok vele, amit akartok, úgy dolgozzátok föl, részt vehettek az összegzésben. Ezt teljesen korrekt viszonyoknak értékelik Budapesten. Számunkra azonban nem teljesen az. A következők miatt. A kutatásnak a koordinációja Budapesten történik. Általában egy Kárpát-medencei kutatás 5–6 partnert jelent, de főleg a budapesti partnernek a szándékait tükrözi. Következésképpen mi hiába kérdezzük le Szlovákiát, hiába kapjuk meg a szlovákiai adatokat, azt a kérdőívet nem mi állítottuk össze, nem a mi szándékainkat, nem a mi értékeinket, nem a mi kutatási céljainkat tükrözi. Következésképpen nagyon keveset tudunk belőle hasznosítani.

(Bárdi–Papp 2003: 262)

Ennek a Budapesttől való függőségnek, pontosabban a magyarországi tudományszervezőknek való kiszolgáltatottságnak néha olyan példáját is látni lehet, amikor X tudomány magyarországi művelője Y tudomány határon túli művelőire erőltet rá egy kutatási programot, s teszi ezt úgy, hogy Y tudományhoz nem ért, s a hozzáértő kisebbségi tudósok ellenvéleményét ignorálja. Teheti, mert ő adja a pénzt...

3.4.2. Plágium

A plágium, vagyis amikor egy kutató egy másik kutató szellemi termékét eltulajdonítja, időnként előfordul, s általában le is lepleződik. De a plágium következményei nem mindenhol egyformák. Béctől keletre sokkal enyhébbek, mint onnan nyugatra. Tájainkon a plágiumot sokan olyan kínos ügynek tekintik, amit – ha már kiderült – jobb eltussolni, mintsem büntetni. Az ártatlan olvasó esetleg úgy véli, túlzásokra ragadtattam magam. Sajnos nem. Elmondok két történetet. Az első velem történt.

1990-ben a Magyar Tudományos Akadémián egy kandidátusi vita bíráló bizottságában ültem, s bemutattam, hogy a jelölt disszertációjának egy része plágium: más szerző már nyomtatásban megjelent szövegének szó szerinti átvétele, forrás megjelölése nélkül. A bizottság a disszertációt magas pontszámmal elfogadta, s én másnap levélben közöltem a Tudományos Minősítő Bizottság Nyelvészeti Szakbizottságával, hogy a jövőben nem fogok semmilyen felkérésüknek eleget tenni, nem fogok disszertáció-

kat bírálni vagy opponálni. A magas szakbizottság igen meglepődött, maga elé idézett, jól kifaggatott, hogy mit is értek én plágiumon, elnöke megfenyegetett, hogy ha sokat akadékoskodok, megvonhatják kandidátusi fokozatomat.³ Több mint egyórás épületes „vita” után a bizottság a kandidátusi fokozatot a jelöltnek megadta. Értem én, hogy miért: ha nekem adnak igazat (vagyis ha elismerik, hogy egy tízsoros szöveg szó szerinti átvétele forrásmegjelölés nélkül plágium), az egyben annak is elismerése lett volna, hogy az egész kandidátusi eljárás (a disszertáció benyújtásától kezdve az eredmény kihirdetéséig) alkalmatlan arra, amire való, a tudományos teljesítménynek az elismerésére, a saját kutatási eredményeknek a másoktól lopottaktól való megkülönböztetésére.

Ha valaki azt hinné, hogy ilyesmi csak a szocializmusban fordulhatott elő (vagy rögtön megszűnése után, amikor a lendület még továbbvitt régi rossz szokásokat), ki kell ábrándítanom. Előfordul ez mai is, Magyarországon biztosan. Én nem csodálkozom rajta, mert a politikai hatalom szerkezete megváltozott ugyan, de az emberek, mi, akik Magyarországon élünk, ugyanazok vagyunk. Nemrég, vagyis 2004. májusában, Budapesten az egyik minisztérium kihirdette a magyar nyelv felvirágoztatására (megmentésére?) létrehozott 100 millió forintos összköltségű pályázatainak eredményét. Tudósított erről az *Élet és Irodalom* is, a május 21-i számának 14. oldalán. A pályamunkák jelígesek voltak, s valakinek kiosztottak egy olyan megosztott első díjat is (egymillió-kétszázötvenezer forinttal egyetemben), aki nem tíz sort lopott egy már nyomtatásban megjelent könyvből, hanem sokszor tíz oldalt. Amikor a botrány elkezdett kipattanni, az egyik zsűritag azt javasolta a kárvallottnak, hogy a bonyodalmak elkerülése végett legjobban tennék, ha megosztanák egymás között az 1 250 000 forintot azzal, akinek ünnepélyesen kiosztották az első díjat. Értsük meg jól: a *bonyodalmak elkerülése végett*. Ennek az embernek a plágium bonyodalom, amit el kell kerülni. Ő úgy kerülné el, hogy fölbiztatja a kárvallottat, hogy lépjen be a korrupciós klubjába, felpénzért. Amit itt elmondtam, az Magyarországon ma elég természetes. Kérem a fiatalokat, értsék meg, próbálják megérteni, miről beszélek. Nem az én érdekem, hogy megértsenek, hanem az övék.

3 Az lett volna a nagy tisztesség: én lettem volna az egyetlen magyar nyelvész, akitől visszavonták kandidátusi fokozatát.

[Az eredeti közlemény végén itt most az etikus kutatásról, a pártfogó kutatásról, a tévedések korrigálásának elvéről, az adósság elvéről, valamint a 2001. évi XCVI. törvény előkészítésének etikai vonatkozásairól szóló bekezdések következtek, ezeket lásd a 12. 3. fejezetben a 141–143. oldalon.]

Kiegészítés (2010)

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által Édes anyanyelvünk címmel meghirdetett 100 millió forint összdíjazású pályázat jutalmait az akkori miniszter adta át a győzteseknek 2004. április 30-án. A tudományos igényű feltáró dolgozat az anyanyelv mai állapotáról alcímmel meghirdetett pályázat egyik, megosztott első díjat kapott nyertese plagizált pályaművel nyert. A plágium egyik kárvallottja értesítette a minisztériumot is és azt az egyetemet is, ahol ugyanezért a teljesítményért épp PhD fokozatot készültek kiadni. Mind a minisztérium, mind az egyetem azt állapította meg, hogy nem történt plágium. Öt évvel később azonban egy másik kárvallott is panasszal élt, ezúttal az MTA Tudományetikai Bizottságánál, mely testület 2009-ben megállapította a plágium tényét, minek következtében a 2004-ben PhD fokozatot kiadó egyetem 2009-ben visszavonta a fokozatot (lásd pl. „Botrány a Főiskolán”, *Az Igazi Kárpáti Igaz Szó*, 2010. január 28., valamint „Plágium miatt vontak vissza egy doktori fokozatot Debrecenben”, *Hírszerző* 2010. március 09., 19:05, <http://www.hirszerzo.hu/cikkprint.142890>). Mondani se kell, hogy nem a tények változtak, hiszen a plágium már a 2004. évi debreceni doktoravatás előtt nyilvánvaló volt, hanem a tények megítélése.

Tájainkon a plágium néha oly kínos dolognak minősül, hogy akkor sincs feltétlenül következménye, ha a tényt egy tudományos folyóiratban közlik. Például a *Botanikai Közlemények* 95. kötetében (2007) a 157. és azt követő lapokon elmarasztalt szerző ellen a mai napig (2010. május 8.) nem indítottak semmilyen etikai eljárást.

A De Gruyter kiadó által Németországban kiadott *Multilingua* folyóirat szerkesztője azt közölte nemrég (29[2010]: v–vi), hogy a plagizálás Németországban bűntény, s ha valaki az ő folyóiratához benyújtott cikkben ezt teszi, akkor automatikusan kizárják minden, a De Gruyter által kiadott folyóiratbeli publikálásból.

Magyar anyanyelvi nevelés

Адрес: м. Березівка, вул. Косіуса 2

otpbank
ОТП Банк Україна

Ваші гроші
ніколи не сплять

Адрес: м. Березівка, вул. Косіуса 2

otpbank
ОТП Банк Україна

Вітаміни для
Вашого бізнесу

УКРАЇНСЬКИЙ

м. Березівка пл. Косіуса 2
Beregszász Kossuth tér 2
☎ 2-35-31, 2-44-70

4. Felcserélő anyanyelvi nevelés vagy hozzáadó? (Papp István igaza)*

Aligha akad olyan nyelvész magyartanárképző intézményeinkben, akinek az lenne a célja, hogy tanítványait atyai pofonokba kergesse. De előfordul ilyesmi. Akkor is, ha ez tanárképző kollégáinknak nem célja, s akkor is, ha erről ők nem is tudnak.

Egy magyartanároknak tartott előadásom végén, egy hozzászólásban mesélte valaki a következő történetet: „Én suksüklő faluból származom – kezdte a tanárnő – és az egyetemen nagyon meg kellett küzdenem azért, hogy leszokjak erről a helytelen beszédről. Nem volt könnyű, de leszoktam. Engem ma is zavar, ha a tanáriban a kollégáim, például a tornatanár vagy a fizikatanár suksüklőnek. Egyszer, még egyetemista koromban, amikor hazamentem a falumba, kijavítottam az édesapámat, amikor suksüklött. Akkora pofont kaptam tőle, hogy szinte még ma is fáj a helye.”

Persze nemcsak a magyartanárok javítgatják az emberek „helytelen” beszédét, mindenki más is. Például az a biológiatanár is, aki egy tanítványával azt mondatta el, miképp készítik a befőttet, s mikor a kisgimnazista azt mondta, hogy *rátesszük az üvegre a celefánt*, a tanár megismételtette vele hangosan, hogy mit tesz az üvegre, majd kinevettette a gyereket az osztálytársaival a *celefán* miatt. Úgy megszégyenítette a tanár a gyereket, hogy annak még ma is, nyugdíjas szakfelügyelő korában is görcsbe rándul a gyomra, ha erre az esetre gondol.

Az egyetemista kapta atyai pofon, a szakfelügyelő úr fájdalmas emléke s az a sok-sok hasonló sérelem, ami a „helytelenül” beszélőket éri, elkerülhető lenne, ha a helyes(nek vélt) beszéd letéteményesei nem a felcserélő, hanem a hozzáadó anyanyelvi nevelésnek lennének ügybuzgó

*Eredetileg megjelent 2003-ban: *Magyar Nyelvjárások* XLI: 355–358.

hívei. A *hozzáadó* nyelvpedagógia célja egy új nyelvváltozat megtanítása oly módon, hogy a diák eredeti nyelvváltozata ne sérüljön. Az ilyen pedagógiai helyzetben tanult új változat a régit nem kiiktatja, hanem ahhoz hozzáadódik, a gyermek nyelvi repertoárja ezáltal bővül. Ezzel ellentétes a *felcserélő* pedagógia. Ebben az új nyelvváltozatot úgy sajátíttatják el, hogy az a régit (a gyermek nemsztenderd változatát) felcserélje. A sztenderd változat megtanítása a nemsztenderd változat kiiktatásával együtt történik.

Amikor a hozzáadó vagy a felcserélő nyelvpedagógia célját említem, nem kell feltétlenül *expressis verbis* megfogalmazott célokra gondolni. Ha megkérdeznénk azokat a tanárképző kollégáinkat, akiknek a tanítványa kijavította suksükkölő édesapját, hogy a felcserélő vagy a hozzáadó nyelvi nevelés-e a céljuk, valószínűleg a hozzáadót említenék válaszul. Mégis az a helyzet, hogy a tanítványuk a felcserélő nyelvi viselkedésnek lett híve. Ha tudta volna, hogy édesapja nem *helytelenül* beszél, hanem *helyénvaló módon*, úgy, ahogy a faluban mindenki beszél (hacsak nem lesz belőle magyartanár), akkor nem sértette volna meg édesapját s nem kapta volna azt a hatalmas pofont se.

A magyar iskolai anyanyelvi nevelést régóta a felcserélő pedagógia jellemzi – persze nem annyira a hivatalosan kinyilvánított céljait, mint a gyakorlatát. Papp István *A magyar nyelvtan nevelőereje* című dolgozatában az 1930-as évekről írta, hogy „Síralmas a helyzete tájszólásainknak a közéletben: az újság, a vasút, a rádió és az iskola vállvetve fáradoznak azon, hogy a nép ajkáról letöröljék a szójárás zamatát, a vidékies ejtés frissességét” (1935: 45). Az iskolai nyelvi megbélyegzés kártékony hatásait nagyon pontosan jellemezte, amikor ezt írta:

A legelső dolog, ami a gyermeket meglepi az iskolában, az, hogy az a magyar nyelv, melyet otthon tanult az édesanyjától, s melyet szülei, testvérei és játszótársai beszélnek, nem helyes, hanem szégyelnláló. Minden erejét összeszedi hát, hogy egy-kettőre elfelejtse szülőfaluja paraszti beszédmódját, mely az első napokban annyi pirulást és lelki gyötrelmet szerzett neki. El is felejt mihamar, s ha később felnőtt korában a gyermekkori anyanyelv hangja találja megütni fülét, rögtön feltámad lelkében az első iskolai napok szorongó, kellemetlen érzése. Ez az érzés fogja színezní lelkében állandóan szülőfaluja nyelvjárásának képét, s hogy megszabaduljon a kellemetlen emlékektől, igyekezni fog föl emelkedni gúnynyal és megvetéssel. Meggondolták-e az iskola emberei, mit romboltak itt a növendék lelkében?

(Papp 1935: 16–17)

A nyelvjárások leszólásának és a köznyelv dicsőítésének tipikus érveit „kissé kiélezve (de nem eltúlozva)” Lőrincze Lajos (1980: 211) pontosan összefoglalta: a tájnyelv elhaló, de a köznyelv fejlődő; az előbbi csak regionális érvényű, de az utóbbi országos érvényű és a közös nemzeti műveltség hordozója; az elmaradott nyelvi forma elmaradott (műveletlen) embert is takar; következésképp mindent meg kell tenni a köznyelvi esedős siettetésére (a tájnyelv elhagyatására), tehát a „helytelenül” beszélők helyes beszédre szoktatására. Majd így folytatja:

S ez – úgy látszik – meg is történik. Hallunk túlságosan következetes pedagógusokról, akik egy csapásra le akarják szoktatni a rájuk bízottakat nemcsak táji szavaikról, hanem olyan kiejtési jellegzetességeikről is, amelyeket azok szinte képtelenek elhagyni, mert hiszen nem is hallják a különbséget a saját kiejtésük és a kínált, kívánt, követelt forma között.

(Lőrincze 1980: 211–212)

Az iskola nyelvhasználat-formáló szerepéről Kiss Jenő (1998: 934) kétségtelenül helyesen állapította meg, hogy

A nyelvjárások Magyarországon meglehetősen széles körű lenézettégeknek „örvendenek”. Ennek egyik, nem is a legfontosabb oka az iskolai magyartanítás korábbi, nagyjából általánosnak mondható azon gyakorlata volt, amely a tanulók nyelvjárásiasságát nem ésszerűen kezelendő és felhasználható, de legalábbis felhasználható, hanem csupán kiiktatandó, kigyomlálandó, sőt üldözendő tényezőnek tekintette.

Pedig – írja Kiss Jenő másutt (2001: 147) – „Ha az esélyegyenlőség elősegítését komolyan vesszük, akkor a nyelvjárás-függőségű nyelvi hátrányoknak az iskolai oktatásban való ignorálása egyszerűen (szakmai és emberi) felelőtlenség.” Az ilyen szakmai és emberi felelőtlenségből elkövetett hibákat az amerikai John Baugh (1999) *pedagógiai műhibáknak* nevezi.

Tanárképzésünk sok egyetemen és főiskolán a 21. század elején is fenntartja, illetve továbbörökíti a nyelvi megbélyegzést. Nyilvánvalóan nem azért, mert az egyetemi tanárok, nyelvészek és módszertan oktatók tudatosan „rombolni akarják növendékeik lelkét” (Papp István), avagy romboltatni akarják az általuk képzett magyartanárokkal a növedékek lelkét, hanem azért, mert a hagyomány rabjai, akik nem teszik kritika tárgyává az évszázados elveket és tanári praxist. Nem abból indulnak ki, hogy az iskolába lépő gyermek már jól tud magyarul, csak nem

azt a változatot beszéli, amelyet az iskola elvár. A nyelvjárást nem tekintik a köznyelvvél egyenrangú változatnak, hanem „egy csapásra le akarják szoktatni a rájuk bízottakat” róla (Lőrincze Lajos), sőt „üldözendőnek tekintik” (Kiss Jenő). Vagyis: tanárképzésünkben a felcserélő pedagógia uralkodik, nem a hozzáadó. A tanárok zöme arra neveli növendékeit, hogy felejtsek el, vetközzék le nyelvjárási (avagy nemsztenderd) beszédüket, s helyette tanulják meg a sztenderdet. Ez a felcserélő pedagógiai stratégia, ami „elfordítja a gyermek lelkét igazi anyanyelvétől” (Papp István 1935: 45), ugyanakkor hátráltatja, megnehezíti a köznyelv megtanulását is. Ezzel szemben a hozzáadó tanári stratégiával tanítók arra nevelik növendékeiket, hogy a maga helyén mind a nyelvjárás, mind a köznyelv használata *helyénvaló*, s *nyelvészeti*leg egyik sem különb a másiktól, de a *társadalmi megítélésben* annál inkább. A hozzáadó pedagógiai stratégiával tanítók nem csökkentik, hanem növelik tanítványaik nyelvi önbizalmát. Nagyon kevesen vannak még, de vannak már ilyen tanítóink és tanáraink is.

Papp Istvánnak sajnos ma is, hét évtized múltán is igaza van, de nem szükségszerű, hogy örökké igaza legyen. Nem szükségszerű, hogy a magyar iskolai anyanyelvi nevelésben évtizedek múlva is szakmai és emberi felelőtlenség uralkodjon. De ahhoz, hogy Papp Istvánnak egyszer majd ne legyen már igaza, elengedhetetlenül szükséges a tanítók, tanárok s különösen a magyartanárok képzésének megváltoztatása, a ma uralkodó felcserélő pedagógia kiiktatása, felváltása hozzáadó pedagógiára.

Kiegészítés (2010)

Talán nem tévedek nagyot, amikor úgy vélem, mára már valamicskét változott a helyzet: a magyartanárok képzésében immár nem egyeduralkodó a felcserélő pedagógia hirdetése. A tankönyvek és más tananyagok lassabban változnak, de ezen a téren is akadnak jó példák: *A mi szavunk járása* című könyv, amit Csernicskó István szerkesztett (2003), vagy a Menyhárt – Presinszky – Sándor írta *Szlovákiai magyar nyelvjárások* című tankönyv (2009), de említhetem Silling István *Vajdasági magyar nyelvjárási olvasókönyvét* is, melynek Bevezetőjében ezt is olvashatjuk: „Nálunk, a Vajdaságban sem volna szabad éltetni azt a stigmatizáló, megbélyegző felfogást, hogy aki nyelvjárásban beszél, az hibásan beszél, vagy nem ismeri a magyar nyelvhasználat szabályait.” (Silling 2010: 9)

5. Van mit tennünk, bőven...*

1999 nyarán már negyedszer voltam a Bolyai Nyári Akadémia magyar nyelvészeti előadóinak egyike, s mondhatni, már edzve voltam, nem nagyon leptek meg a csíkszeredai nyári egyetemen résztvevő magyartanárok. Megértem már olyasmit, hogy a háromnapos előadássorozat első szünetében egy-két résztvevő hangosan távozott, „Na, ide se jövök többet!” felkiáltással. Aztán a harmadik nap végén ugyanezen a tanfolyamon Sándor Klárával nagy tapsot is kaptunk, Klára még egy malomkéreknyi virágcsokrot is, sőt, az egyik felvidéki magyartanár arra ragadtatta magát, hogy valami ilyesmit mondjon: „Ne értsenek félre, nem akarom Önöket megsérteni, de ilyen jó nyelvművelő tanfolyamon sosem voltam még. Annyi mindent tanultam itt, hogy teljesen át kell alakítanom eddigi magyartanári működésemet.”

1999. augusztus 9-én az egyetlen szlovákiai magyar napilapban (*Új Szó*) megjelent egy „Ahol legszegényebbek az iskolák” című cikk is, aminek kopfjából megtudta az olvasó, hogy „a szenci alapiskola fiatal magyar-történelem szakosa idén két nyári egyetemen is részt vett; itthon, Nagymegyeren és Erdélyben, Csíkszeredán.” Az interjúnak hadd idézzem a szeredai tanfolyamra vonatkozó részét:

„– Milyen volt az erdélyi Bolyai Akadémia?

– Két és fél napig szociolingvisztikát hallgattunk, Kontra Miklós és Szilágyi Sándor előadásában. Ők elmondták, hogy a magyar standardon belül is vannak különféle nyelvváltozatok, és igenis, a gyerek nyugodtan beszélje a maga nyelvjárását, szükségtelen őt ezért helyreutasítani. Ez rendjén is volna, de ha valaki Magyarországon él, mint ők, nem tudja elképzelni, milyen az, ha a szenci magyar alapiskolában a gyerekek szlovákul beszélgetnek egymás közt a szünetekben. Az év végén nyelvgyakorlatokat tartottunk, és megkérdeztem, mi az magyarul, hogy občiansky? A hetedik

*Eredetileg megjelent 2007-ben: Benő Attila, Fazakas Emese és Szilágyi N. Sándor (szerk.) *Nyelvek és nyelvváltozatok: Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére*, Második kötet: 7–10. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Kiadó.

osztályban nem akadt egyetlen tanuló, aki meg tudta volna mondani. A nyolcadikosok gyengébb csoportjában hasonló volt az eredmény. Pedig a gyengébb csoport a fontos, mert a jobb tanulók mennek tovább gimnáziumba, de a közepesnél rosszabbak szakközépiskolába mennek – szlovák szakközépiskolába. Ha most nem tudják, mi magyarul a baterka, a poliklinika vagy a párky, később még kevésbé fogják tudni. Kontráék azt mondták, a magyar standardnyelvet csak azért kell megtanulni, hogy az ember érvényesülhessen. Pedagógusként azt akarom, hogy minden tanítványom érvényesüljön. S ha egyszer valamelyik orvos vagy kutató lesz, és Budapesten tart előadást, ne suksükköljön, mert akkor arra fognak figyelni a hallgatói, és nem arra, hogy milyen okosakat mond. Kontra Miklós szerint téved, aki elhiszi, hogy általános iskolában még lehet változtatni azon, hogy a gyerek később nyelvcserélő lesz. Be se tenném a lábam az iskolába, ha Kontrának ezt a kijelentését komolyan venném. Azért küzdünk, azért tanítunk, hogy a gyerekek magyarok maradjanak.”

Ez a szöveg egyebek mellett azt tudatja, hogy Szilágyi N. Sándor Magyarországon él, s velem együtt talán ő is el akarta tántorítani az ifjú felvidéki magyartanárt attól, hogy azon fáradozzon, hogy megtartsa magyarnak a diákjait. Szó ami szó, ha hallgatóink között számosan voltak, akik ilyesmit tanultak tőlünk, akkor szándékaink ellenére is elég sok kárt okoztunk. (Azt azonban nem tudom, hogy az interjúalany tényleg magyarországinak könyvelte-e el Szilágyi N. Sándort, vagy a szövegformálásban a riporternak is volt érdeme.)

Azt se könyvelheti el sikernek senki a hozzáértő magyar nyelvészek és nyelvpedagógusok között, amit Csicsay Károly és Gubíkné Harmati Mária „Új érettségi vizsga. Magyar nyelv és irodalom. Monitor-feladatlapok” (2004: 47) című kiadványában talál:

„A nemrég kiadott új Magyar értelmező szótárba sok olyan szót soroltak, amelyek a határon túli magyarok szóhasználatában találhatók csak meg. A kirekesztettség érzését tompítandó került bele sok ilyen kifejezés. Sajnos, a szerkesztők olyan szavakat is ide soroltak, amelyek nem a kisebbségben élő magyarok sajátos magyar kifejezései, hanem a többségi nemzetől átvett idegen szavak magyar toldalékokkal ellátott változatai. Szlovákiai magyar vonatkozásban így került be a preukáz (igazolvány), horcsica (mustár), tyepi (melegítő, tréningruha), szanitka (mentőautó), lanovka (függővasút, drótkötélpálya) és még sok más szlovák kifejezés. Ha ezt a jelenséget, amelyet nevezhetünk kényelmes szókölcsönzésnek, de akár lopásnak is, elnézzük, akkor ne csodálkozzunk, ha pár év múlva egyveleg nyelveken fogunk beszélni, és nem mindig értjük meg egymást. Minden

nemzet anyanyelve megérdemli, hogy szavait eredeti formájukban használják, ne ferdítsék el. A kisebbségben élők pedig tanulják meg saját anyanyelvüket idegen toldalékoktól mentesen használni! Vehetünk át szavakat, ha arra nincs saját megnevezésünk. Kölcsönözhetünk szavakat, ha az egy szakszöveg miatt szükséges, de a nyelvi érintkezésben igyekezzen mindenki a saját anyanyelvén, érthetően beszélni! Ez nem nacionalizmus, hanem a nyelv iránti tisztelet.”

Az ilyesmiktől akár el is kámpicsorodhatna a magamfajta idealista. 1996 és 2001 között a Bolyai Nyári Akadémián barátaimmal évente körülbelül 50 magyartanárnak tartottunk előadásokat arról, hogy az anyanyelvi nevelés nem a kisebbségben vagy többségben élő magyarok zömének megnyomorítására való, hanem arra, hogy mindenki otthon érezze magát a magyarul beszélők között.¹

Ide kívánczik Karácsony Sándornak „A református lelkipásztor magyarsága” című írása, ami „A magyarok Istene” című könyvének (1943) 89–90. oldalán olvasható. Arról van benne szó, hogy felvidéki református lelkipásztorok keservesen panaszkodnak, mivel neves, komoly felvidéki politikus azt a meggondolatlan kijelentést eresztette világgá, hogy bizony a református papság sem bizonyult mindenben jó magyarnak a cseh uralom alatt. Karácsony az ilyen kijelentést a kinevetni való ostobaságok közé sorolja, s a dolog súlyát a következő hasonlattal érzékelteti:

„Mit szólnának például, kérjük alássan, egy hasonló természetű másik vádhoz, amilyen volna, többek között, ha valaki azt állítaná, hogy a hortobágyi csikósok és gulyások nagyon sok nyelvtani hibát ejtenek beszéd közben? Hiszen, feltéve, de meg nem engedve, ha valaha is előfordulhatna e fajta összeütközés a magyar nyelvtan és a hortobágyi pásztornép beszédje között, hát akkor is: nem a nyelvtant kellene sürgősen megreparálni? Mi a magyar nyelv, ha nem a hortobágyi magyar beszéd és mi a magyar nyelvtan, ha nem ennek a magyar beszédnek a törvényszerűsége?”

1 Ezen a hat nyáron a következő kollégáimmal tartottunk előadásokat Szeredában: Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Gereben Ferenc, Göncz Lajos, Keszeg Vilmos, Sándor Klára, Szilágyi N. Sándor és Peter Trudgill. Köszönet a szervezőknek: Bara Katalinnak, Borbáth Erzsébetnek, Csata Emesének, Csutak Juditnak, Sándor Dénesnek és Lászlófy Pálnak, egyebek mellett azért is, mert kiadták a Sándor Klára szerkesztette *Nyelv és hatalom, nyelvi jogok és oktatás: Tanulmányok a Bolyai Nyári Akadémia előadásai* című kötetet Szeredában, 2000-ben.

Aki ilyen helyzetben nem a nyelvtant akarja megreparálni, hanem az embereket, az úgy tesz, mint aki Berlitz-iskolát akar nyitni a hortobágyi csikósoknak és gulyásoknak, hogy hetenként háromszor egy-egy óra hosszát tanuljanak magyarul.

Ha minden nyáron ötvenen hallgatták előadásainkat, hat nyáron ez inkább 200 mint 300 résztvevőt jelentett, mivel sokan visszajártak tanfolyamainkra. Talán ha 200-an lehetnek, akiket „meg tudunk téríteni”, akiket meg tudunk győzni arról, hogy nem az embereket kell a nyelvtanhoz idomítani, hanem a nyelvtant célszerű az emberek beszédére alapozni. Van még mit tennünk, bőven...

Kiegészítés (2010)

Tudván tudom, hogy a felcserélő nyelvpedagógia kiiktatása s helyébe a hozzáadó pedagógia bevezetése csak hosszú és szívós küzdelem eredménye lehet. Hogy a helyzet szinte változatlan ma is, azt számos beszámoló, elemzés mutatja. Például Misad Katalin (2009) kimutatta, hogy egy szlovákiai magyar tankönyvertervezet szerzői „egyértelműen a purizmus elvét követik”, nyelvhelyességi babonákat terjesztenek, s növelik a tanulók nyelvi bizonytalanságát. A szlovákiai magyarnyelv-tankönyvek módszereikben nem különböznek a magyarországi egynyelvű diákoknak írt tankönyvektől, s a belőlük sugárzó nyelvszemlélet elavult és tudománytalan. Sinkovics Balázs magyarországi középiskolai tankönyvekben elemezte, miként tárgyalják az anyanyelv változatait, s összegzésként azt írja, hogy „mintha a tankönyvek szerzői az újabb, egyre gyarapodó és mind részletesebb szociolingvisztikai kutatásokat nem ismernék, legalábbis a tankönyvekben e kutatásoknak nem látszik semmi nyoma” (2008: 51). Egy interjúban Peter Trudgill elmesélte, hogy amikor 1975-ben megjelent *Accent, Dialect and the School* című könyve nagyon sok angliai tanárképző intézményben tankönyv lett és az Open University is azt használta, azt hitték a szociolingvisták, hogy megnyerik a csatát az iskolai nyelvi előítéletek és diszkrimináció ellen. Aztán a következő tanárgeneráció rádőbbsentette Trudgillékát arra, hogy ha a tanárképzésnek nem állandóan része a szociolingvisztika és az azon alapuló nyelvpedagógia, akkor a tanárok előítéletei és az iskolai nyelvi diszkrimináció újra-termelődnek, tovább virulnak (Kontra – Trudgill 2000: 25–26).

6. A magyar lingvicizmus és ami körülveszi*

6.1. Bevezetés

A magyarul beszélő nyelvközösségekben tapasztalható olyan társadalmi diszkriminációt, amikor magyarok egyik csoportja magyarok másik csoportját azon az alapon diszkriminálja, hogy az előbbiek szerint az utóbbiak „helytelenül” beszélnek, röviden magyar lingvicizmusnak nevezzük. A *lingvicizmus* szakkifejezést Tove Skutnabb-Kangas alkotta, a rasszizmus, szexizmus és hasonló -izmusok analógiájára. Az eredeti definíció főképp a nyelvek közötti diszkriminációra vonatkozott:

„A lingvicizmust olyan ideológiákként és struktúrákként határozhatjuk meg, amelyeket a hatalomnak és a (mind materiális, mind nem-materiális) forrásoknak nyelvi alapon (az anyanyelv alapján) meghatározott csoportok közti egyenlőtlen elosztásának legitimálásra, kialakítására és újra-termelésére használnak.”

(Skutnabb-Kangas 1988: 13; saját fordításom, K.M.)

Ha ebből a meghatározásból elhagyjuk a második zárójeles részt, a definíció immár az egy nyelven belüli diszkriminációt is lefedi. Tehát nem csak az lingvicizmus, ha például Magyarországon a magyar anyanyelvű kisiskolások magyar tannyelvű oktatásban részesülhetnek, de a cigány vagy beás anyanyelvűek el sem kezdhetik iskolai karrierjüket anyanyelvükön, hanem az is, ha egy nem professzionális beszélő suksükkölő beszéde miatt nem kap meg egy állást. (A professzionális beszélők, például újságírók esetében a standard beszéd elvárása nem diszkrimináció, ha-

*Eredetileg megjelent 2006-ban: Sipőcz Katalin és Szeverényi Sándor (szerk.) *Elmélkedések nyelvekről, népekről, és a profán medvéről: Írások Bakró-Nagy Marianne tiszteletére*, 83–106. Szeged: SzTE, Finnugor Nyelvtudományi Tanszék.

nem az állás betöltésének feltétele.) Az angol nyelvű társadalmakban megfigyelhető nyelvi alapú diszkriminációnak jelentős szakirodalma van (pl. Cameron 1995, Lippi-Green 1997), de a magyar nyelvészek csak mostanában kezdték meg az ilyen kutatásokat, elsősorban Sándor Klára (lásd pl. Sándor 2001a).

6.2. A magyarok és a nyelvművelés

Közismert, hogy a Magyar Tudományos Akadémia egyik fő feladata alapítása óta a magyar nyelv művelése, gazdagítása. A magyar anyanyelvű emberek – James Milroy (1999: 18) kifejezésével szólva – „a standard nyelv kultúrájában” élnek, vagyis a magyar társadalmakban a standard nyelvváltozat felsőbbrendűségét különböző csatornákon hirdetik (ebbe beleértve az írás-olvasás tanítását is), ennek a felsőbbrendű változatnak a fontosságát az emberek tudatába plántálják és e tudást fenntartják, igaz, ez a nyelvi tudás nem mindig pontos.

A magyar nyelvészek között vannak, akik az előíró szemlélet hívei, őket általában nyelvművelőknek nevezik, s vannak, akik az előírás (preskripciót) elvetik. Ez utóbbiak a leírás fontosságát vallják, s az előírást általában haszontalannak, néha kimondottan károsnak tartják. Az előíró nyelvészek nem *feltárják*, hogy a magyarok miként beszélnek, hanem *megszabni kívánják*, hogy miként beszéljenek. A nem-nyelvészek – az amerikai Dennis Preston őket „normális embereknek” nevezi, abban az értelemben, hogy nyelvi magatartásukat nem befolyásolja az, hogy egyetemi diplomát szereztek nyelvészetből – azonban szinte kivétel nélkül az előíró szemléletet tartják fontosnak, a legtöbben (iskolázottságuktól, vagyoni helyzetüktől stb. függetlenül) úgy vélik, hogy vannak helyes és helytelen nyelvi formák, melyeket a nyelvészek (értsd: nyelvművelők) állapítanak meg, s melyeket az iskolában tanítanak meg az embereknek. Sokan (nem csak a laikusok, hanem a nyelvművelők, szépírók és pedagógusok is) a „helyes” nyelvhasználatot (az ideális nyelvváltozat használatát) erkölcsi kérdésnek is tekintik.

A magyar nyelvművelésnek nagy hagyományai vannak, a magyar nyelvművelőket az emberek általában nagy becsben tartják. Az utóbbi másfél évtizedben azonban egyre több nyelvész megkérdőjelezte a magyar nyelvművelés társadalmilag hasznos voltát, lásd pl. Kontra és Saly, szerk., 1998, Sándor 2001a, Lanstyák 2003/2004, Cseresnyési 2004, Kálmán 2005 és Szigetvári 2006.

A standard nyelvi ideológia átítatta a magyar anyanyelvű embereket, és nagyon erősen tartja magát. Az ilyen ideológiai nevelés sikerét az is jól mutatja, ahogyan 100 szegedi magyar szakos tanárképző főiskolai hallgató válaszolt arra a kérdésre, hogy „szükség van-e Magyarországon nyelvművelésre” (Sándor 2001b). 95-en „igen”-nel válaszoltak, 2-en „nem”-mel és 3-an nem tudtak válaszolni a kérdésre. A válaszok négy csoportra oszlottak: (a) az emberek hibáznak és a nyelvművelők szabályozzák a magyar nyelvet, (b) a magyar nyelv a nemzeti identitás nagyon fontos része, tisztaságát meg kell őrizni, (c) a nyelvművelés az által, hogy megmutatja a közös és mindenki számára helyes nyelvváltozatot, segíti az embereket abban, hogy pontosan fejezzék ki magukat, és (d) a nyelv-művelésre szükség van, mert fontos. Ez a negyedik megokolás, amiben a logikus érvelésnek nyoma sincs, volt a második leggyakrabban előforduló indoklás.

Egy 1988-as vizsgálatunk szerint (Kontra, szerk., 2003) a rendszerváltáskor a magyarországi felnőtt lakosság 33%-a gyakran nézte a televízió nyelvművelő műsorait és 41%-uk ritkán nézte, a rádió ilyen műsorait 27% gyakran hallgatta, 45% pedig ritkán.¹ Ugyanez a vizsgálat kiderítette, hogy a lakosság közel fele az életben való boldogulás szempontjából nagyon fontosnak tartja, hogy valaki mindig jól és nyelvtanilag helyesen tudja-e kifejezni magát, de ugyanők a nyelvművelők és az iskolai tanítók/tanárok által helytelennek minősített nyelvi alakokat nyelvtanilag helyesnek ítélik. Ez azt mutatja, hogy a magyarországi lakosság körében igen nagyfokú a nyelvi bizonytalanság.

Ez a nagyfokú nyelvi bizonytalanság jelentős részben az iskolai (anya-nyelvi) nevelés következménye. Papp István már 1935-ben pontosan leírta azt a súlyos lelki kárt, amit tanítóink s tanáraink okoznak diákjaiknak (lásd a 4. fejezet 58. lapján, „A legelső dolog...” kezdetű idézet), s a helyzet azóta sem javult: a standard magyar nyelvi kultúra ma is virul.

A standard nyelvi ideológia a magyar közösségekben hegemon ideológia, a szónak Wiley (1996: 113) által definiált értelmében:

1 Az Olvasó joggal kérdezheti, miért idézek 2010-ben 1988-as adatokat. Ennek az az oka, hogy azóta sem készült országos reprezentatív felmérés, vagyis az 1988-as adatainknál újabbak nem idézhetők. Amikor 2005-ben egykori országos vizsgálatunk kérdőívét újból lekérdeztük Budapesten egy reprezentatív mintától, a nyelvművelő műsorok és cikkek „fogyasztására” vonatkozóan a következő adatokat kaptuk: a televízió nyelvművelő műsorait a fővárosiak 12%-a nézte gyakran, és 43%-a ritkán. A rádió nyelvművelő műsorait a fővárosiak 15%-a hallgatta gyakran, 41%-a pedig ritkán.

„Nyelvi hegemoniával akkor van dolgunk, amikor a domináns csoportok konszenzust hoznak létre az által, hogy meggyőzik a többi embert, hogy fogadják el az ő nyelvi normáikat és nyelvhasználatukat standardnak, mintaszerűnek. A hegemonia akkor jön létre, amikor a domináns csoport meg tudja győzni azokat, akik képtelenek a standardot használni, hogy nyelvhasználati kudarcuk saját nyelvük elégtelenségének a következménye (lásd J. Collins 1991). Az iskolák a fő eszközei azon konszenzus kialakításának, mely szerint a standardizált nyelvek állítólag felsőbbrendűek.”

(saját fordításom, K.M.)

6.3. Egy országos reprezentatív vizsgálat néhány eredménye

1988-ban kérdőíves szociolingvisztikai felmérést készítettünk egy magyarországi rétegzett reprezentatív mintával², vagyis 832 olyan adatközlővel, akik reprezentálták az akkori írástudó felnőtt magyarországi embereket életkor, nem, iskolázottság és a lakóhely típusa szerint. Az iménti négyen túl a független változók közé tartoztak még a foglalkozás, ingázás (hogyan valaki a lakhelyén dolgozik-e vagy sem), az etnikum, az iskolázottsági mobilitás, és az, hogy az illető fogyasztja-e, s ha igen, milyen gyakran, a nyelvművelői javakat (hallgatja-e a rádió nyelvművelő műsorait stb.).

A függő avagy nyelvi változók közül itt nyolcat mutatok be, az eredeti közléshez (Kontra, szerk., 2003) képest kissé leegyszerűsítve. Egy-egy változó mindig gömbölyű zárójelben van, a változataik pedig szögletes zárójelben. Minden változónak legalább két változata van, ezek közül az egyik a helyes vagy kodifikált standard változat (amit a nyelvművelők és a tanárok helyesnek tartanak és terjesztenek), a másik a helytelen vagy nemstandard változat. Például a *-ban/ben* ragunknak, vagyis a (bVn) változónak két változata van: az egyik végén ejtik az *n* hangot (ez a standard/helyes változat, [bVn]), a másik végén nincs *n* (ez a nemstandard vagy helytelen változat, [bV]).

(bVn), pl. *Éva nem bízott a férjébe* (helytelen, nemstandard) és *Éva nem bízott a férjében* (helyes, standard),

(bV), pl. *Mióta kinevezték vezetői munkakörben, vissza se köszön* (helytelen, hiperkorrekt/túlhelyesbített változat) és *Mióta kinevezték vezetői munkakörbe, vissza se köszön* (helyes),

2 Ezt a kutatást Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálatnak neveztük, rövidítve: MNSZV-nek. A kérdőív Kontra Miklós, Pléh Csaba és Terestyéni Tamás munkája.

(nVk), pl. *Ha több fizetést kapnák, nem lenne okom szomorkodni* (helytelen) és *Ha több fizetést kapnék, nem lenne okom szomorkodni* (helyes),

(t-végű igék kijelentő módja), pl. *Nem szeretem, ha elhalasszák a döntést* (helytelen) és *Nem szeretem, ha elhalasztják a döntést* (helyes),

(t-végű igék felszólító/kötőmódja), pl. *Azt kértem, hogy osszák be az idejüket* (helytelen, hiperkorrekt/túlhelyesbített változat) és *Azt kértem, hogy osszák be az idejüket* (helyes),

(természetes, hogy X), pl. *Valószínűleg, hogy Szigetváron fognak lakni* (helytelen) és *Valószínűleg Szigetváron fognak lakni* (helyes),

(e), pl. *Jó lenne tudni, nem-e lesz eső* (helytelen) és *Jó lenne tudni, nem lesz-e eső* (helyes),

(a miatt), pl. *Az erdők az miatt pusztulnak, mert szennyezett a levegő* (helytelen) és *Az erdők a miatt pusztulnak, mert szennyezett a levegő* (helyes).

Arra kerestük a válaszokat, hogy az egyes nyelvi változók változatait mennyien és kik ítélik helyesnek s mennyien és kik helytelennek, illetve hogy mennyien és kik használják őket szóbeli mondatkiegészítő feladatainkban.

Az 1. ábra azt mutatja meg, hogy az országos reprezentatív minta mekkora része ítélte meg a különféle nyelvi változókat a kodifikált standardnak megfelelően. Induljunk ki a 832 fős teljes mintából, s vonjuk le azokat, akik az első változó nemstandard változatát ítélik nyelvtanilag helyesnek, majd azokat, akik a második változónál teszik ezt, és így tovább. Konkrétan: a teljes mintából először zárjuk ki azokat, akik a kodifikált standard szerint helytelen *Éva nem bízott a férjébe* mondatot nyelvtanilag helyesnek ítélték. Ekkor 500 ember kiesik és marad 332. Következő lépésben zárjuk ki azokat, akik a helytelen *Ha több fizetést kapnák, nem lenne okom szomorkodni* mondatot helyesnek ítélték, s már csak 247 ember marad. Ha kizárjuk azokat is, akik a szukszükölő *Nem szeretem, ha elhalasszák a döntést* mondatot helyesnek ítélték, 178-an maradnak versenyben. Ebben a „nyelvi akadályversenyben” még a következő mondatokat kellett megítélni:

Ha időben érkeznek, még ők is láthassák a filmet.

Az erdők az miatt pusztulnak, mert szennyezett a levegő.

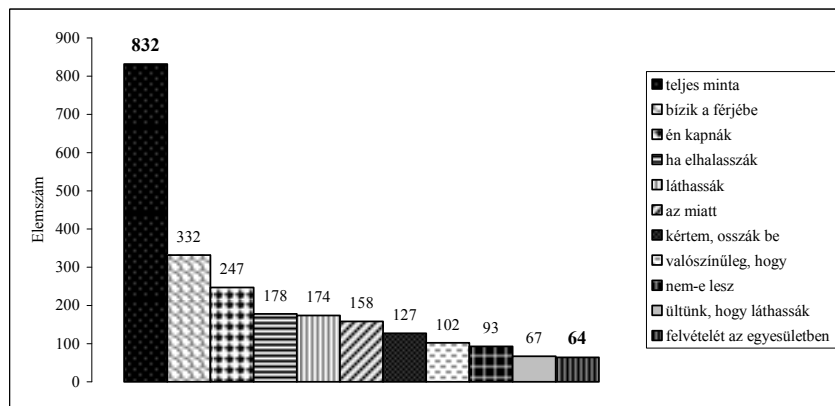
Azt kértem, hogy osszák be az idejüket.

Valószínűleg, hogy Szigetváron fognak élni.

*Jó lenne tudni, nem-e lesz vihar.
Úgy ültünk le, hogy ők is láthassák a színpadot.
János kérte felvételét az új egyesületben.*

Az ábrán jól látszik, hogy mire a 10. mondatot is megítéltettük, a minta majdnem elfogyott: mindössze 64-en ítélték meg az összes mondatot a kodifikált standardnak megfelelően, vagyis a teljes mintának kevesebb, mint 8%-a. Ők azok, akik a nyelvművelők és az iskolai tanítók elvárásainak megfelelően ítélték meg a mondatokat. Bizonyos értelemben tehát a nyelvművelők a minta – s mivel a mintából általánosíthatunk a teljes magyarországi felnőtt populációra, a felnőtt magyarországi lakosság – 92%-át „veszik célba”, mivel csak 8%-ot tesznek ki azok, akik mind a 8 nemstandard mondatot helytelennek, és mindkét standard mondatot helyesnek ítélték.

1. ábra. Egy, két, három ... tíz mondatot a kodifikált standardnak megfelelően megítélők

Ha nem a nyelvtani helyességi ítéletekből, hanem a szóbeli mondatkiegészítő feladatokból készítünk ilyen nyelvi akadályversenyt, akkor 7 feladat után a mintának „csupán” kétharmada esik ki a versenyből, tehát azt mondhatjuk, hogy a nyelvművelők és az iskolai tanítók, tanárok a felnőtt magyarországi lakosság kétharmadának akarják megváltoztatni a beszédét (lásd Kontra, szerk., 2003: 217). Akárhonnan nézzük, a kodifikált standard magyar nyelvváltozat használatát szorgalmazó nyelvműve-

lők, tanítók és tanárok sok millió „buja magyar nyelvhasználót” igyekeznek „megszelídíteni”.³

6.4. Tanulhatóság

A nyelvművelők és nyelvvédők gyakran állítják, hogy a gondatlan beszéd a gondatlan emberek sajátja. Az amerikai Dennis Preston ezeket az állításokat a „buta emberek buta nyelven beszélnek” formulában szokta összefoglalni. Milroy és Milroy (1999: 219; saját fordításom, K.M.) az ilyen tévhiteket a következőképp általánosítják:

„A nyelvvédők a nemstandard nyelvhasználatot (és néha a standard kollokvializmusokat is) gyakran a beszélők perverzításából vagy kognitív deficitből származtatják (abból, hogy képtelenek megtanulni, mi a 'helyes').”

Milroyék ezt az általánosítást brit élményeik alapján fogalmazták meg, de akár a magyar nyelvközségről is írhatták volna. Ezt igazolandó, hadd idézzek egy magyar nyelvészprofesszort, aki a Kossuth rádió „Tudós fórum” című műsorában a következőket mondta 1999. január 4-én:

„Vannak grammatikai szempontból művelt emberek és grammatikai szempontból műveletlen emberek. Itt a kijelentő mód és a felszólító mód felcseréléséről van szó. Én szerintem [az, hogy sokan suksükölnek, még értelmiségi-ek is] az iskola szégyene. Az iskolában ezt meg lehet tanítani, és meg is kellene tanítani. Mert ez mégiscsak a helyes beszédnek az egyik fokmérője.”

E szerint a kognitív deficittel való érvelés szerint a nemstandard beszélők megtanulhatnák a standard beszédet, ha nem lennének olyan lusták, s ha az iskola jobban végezné a dolgát.⁴ A standard nyelvi ideológia hívei, például Stein és Quirk nyelvészek (1995: 63) úgy vélik, hogy „egy standard nyelv nagyon megnöveli az egyéni szabadságot az által, hogy megnyitja a társadalmi érvényesülés kapuit az emberek előtt.” A szocio-lingvistáknak komoly kétségeik vannak e felől.

3 Lásd Miller (1999: 121) kritikáját egy olyan könyvről, ami a standard és nemstandard viszonyát vizsgálja az angolban, finnben, franciában, hollandban, németben és olaszban.

4 Az idézett érvelésnek más gyengéje is van: nem a kijelentő mód és a felszólító mód felcseréléséről van szó a suksükölő emberek esetében, hanem arról, hogy egy ígealakot két funkcióban használnak. Lanstyák István szemléletes példájával szólva: ha valaki a lakását is és a pincéjét is ugyanazzal a kulccsal nyitja, nem felcseréli (összekeveri) a lakáskulcsát a pincekulcsával, hanem egy kulcsot használ két funkcióban.

Chambers (1992/1998) megmutatta, hogy a nyelvi szabályok komplexitásának nagy szerepe van abban, hogy az emberek mennyire könnyen sajátítják el anyanyelvüknek egy másik nyelvjárását. Például fiatal kanadaiak, amikor Angliába költöztek, könnyen megtanulták a magánhangzók közti *t* zöngétlenítését (tehát azt, hogy például a *letter* 'levél' szót a kanadai [d] hang helyett az Anglia déli részén szokásos [t] hanggal ejtsék, mivel ez egy egyszerű és kivétel nélküli szabály), de nehezen tanulták meg a *dance* 'táncol'-féle szavak angliai kiejtési szabályát, vagyis hogy a kanadai [dæns] ejtés helyett [da:ns]-ot mondjanak. Ennek a tanulási nehézségnek az az oka, hogy a [dæns] → [da:ns] szabály komplex szabály, olyan, ami alól számos kivétel is van, például a *dance* szóra hangtanilag teljesen hasonlító *pants* 'nadrág' szó kiejtésében nincsenek változatok, azt mindenki [æ]-vel ejti.

Vegyük most szemügyre a magyar nyelvi változókat a tanulhatóság szempontjából! Kiinduló feltételezésünk szerint az anyanyelvváltozat el-sajátítása problémamentes, akkor is, ha ez sok szabálytalan kivétel megtanulásával is jár. Azonban egy második nyelvjárás rendhagyó alakjainak, szabályainak a megtanulása iskoláskorban vagy később jelentős tanulási problémákat okozhat.

Annak, aki az *eszik*, *iszik* stb. igék egyes szám első személyű alakját *k*-val mondja (vagyis a helytelenített *eszek*, *iszok* alakokat használja), ha meg akar felelni bizonyos elvárásoknak, csak annyit kell tennie, hogy a *k* helyett *m*-es alakokat mond. Ez a „cseréld a *k*-t *m*-re” szabály viszonylag könnyen megtanulható.

Annak, aki a feltételes egyes szám első személyben *én kapnák*-ot mond a nyelvújítók szerint helyes *én kapnék* helyett, meg kell tanulnia megsérteni a magyar nyelv egyik legerősebb, legáltalánosabb szabályát, vagyis a magánhangzó-illeszkedést. A gyermeknyelvi kutatásokból tudjuk, hogy a magánhangzó-illeszkedés szabályát/szabályait a magyar anyanyelvű gyerekek jóval korábban elsajátítják, minthogy a feltételes ragozást megtanulják. Ha egy kisgyereknek a családjában „nák-olnak”, akkor a kisgyerek is nákolva tanul magyarul beszélni, betartja az illeszkedési szabályt még abban az egyetlen esetben is, amikor a kodifikált standard szerint beszélők azt megsértik. Iskoláskorban, vagy később ezt a szabálysértést igen nehéz már megtanulni. (Aki azonban olyan családban született, ahol nem nákolnak, ezt a szabálysértést is könnyen elsajátítják, mert a beszéd tanulásának kezdeti fázisaiban bármit meg lehet tanulni, a szabálysértéseket is.)

A sokat kárhoztatott suksükölés és szukszükölés is megfelel a magyar nyelv logikájának; ami nem felel meg neki, az a kodifikált standard beszéd, amelyben például a kijelentő módú *halasztjuk* és a felszólító módú *halaszszuk* alakilag is különbözik. A magyar igeragozásban ugyanis a legtöbb esetben nem különböztetjük meg formailag a kijelentő és felszólító alakokat, például *hozza, mondja, használjuk, olvassák*. Ezeket az alakokat a „leghelyesebben” beszélők is egyaránt használják kijelentő és felszólító mondatokban is. A *t*-végű igéknél azonban, és csak ott, a standard változat beszélői alakilag is megkülönböztetik a kijelentő és felszólító alakokat (pl. *látjuk* és *lássuk, fogyasztja* és *fogyassza*). A sokszor műveletlennek bélyegzett suksükölő vagy szukszükölő emberek „bűne” csupán annyi, hogy a *t*-végű igét is ugyanúgy ragozzák, mint ahogy a többi igét mindenki más. A részletek mellőzésével megemlítem még, hogy a standard beszélőknek (akik se nem suksükölnek, se nem szukszükölnek), több nyelvtani szabályt kell tudniuk alkalmazni, mint a suksükölőknek és/vagy szukszükölőknek (lásd Kontra, szerk., 2003: 139–141).

Amikor az *-e* kérdőszócskát a magyar anyanyelvűek a standard szórendet megsértve használják, akkor érthetően járnak el, mivel „Az a szabály, mely az *e* szórendi helyét a művelt köznyelvben meghatározza, olyan, úgynevezett diszjunktív szabály, mely a különféle mondat típusokra különféle előírást tartalmaz. Az ilyen szabályok nagy megterhelést jelentenek az emberi memória számára, ezért a nyelvek igyekeznek elkerülni őket” (É. Kiss 2004: 20).

6.5. Többgenerációs feladat

Nemcsak egy másodikként megtanult nyelvjárás egyes vonásai lehetnek könnyen vagy nehezen megtanulhatók, hanem az elsőként megtanult anyanyelvjárás egyes vonásait is könnyebben vagy nehezebben tudjuk elfelejteni, levetkőzni, avagy beszédünkben nem használni. Egyes nyelvi formákat a beszélők egy része erősen megbélyegez, mások használata semmilyen megjegyzést nem vált ki senkiből. Chambers (1992/1998: 163) megállapította például, hogy noha a dél-angliai angolban az úgynevezett „intrusive *r*” (pl. *the ideal of it*) stigmatizált, még azok sem tudják teljesen elkerülni a használatát, akik a legtudatosabban igyekeznek elégségs angolt beszélni.

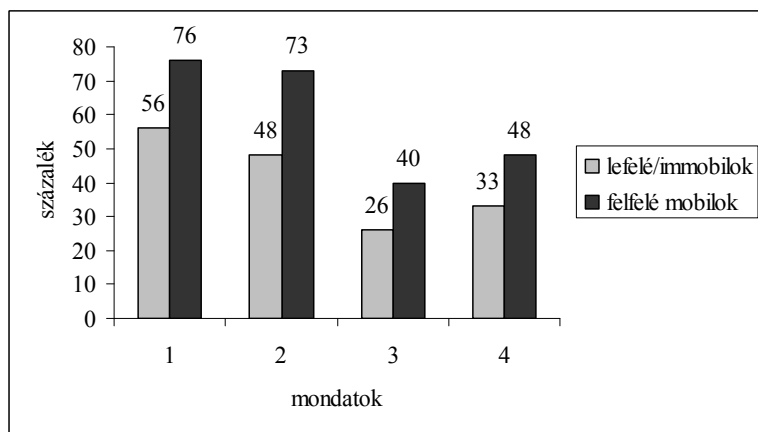
Annak, hogy valamilyen nyelvi alakot, szabályt mennyire könnyű vagy nehéz megtanulni, egyik egyszerű mércéje az lehet, hogy a beszélők hány generáció alatt sajátítják el a kérdéses formát vagy szabályt. Payne

(1980) vizsgálataiból tudjuk, hogy a philadelphiai „short a” kiejtésére vonatkozó szabályokat a más államból beköltözők nem tudják megtanulni; a sikeres elsajátításhoz az kell, hogy a gyermekek szülei is philadelphiai születésűek legyenek. Egy Philadelphiába beköltöző embernek tehát csak az unokája tudja megtanulni a helyi nyelvjárásnak ezt a részét.

A mi magyarországi vizsgálatunk nem a földrajzi, hanem az oktatási mobilitás nyelvi hatásainak vizsgálatát tette lehetővé. Az oktatási mobilitást úgy mértük, hogy összevetettük a gyermekek iskolai végzettségét apjuk végzettségével. Ha valaki magasabb iskolát végzett apjánál (például érettségizett, de apja csak 8 osztályt végzett), felfelé mobilnak nevezzük, ha azonos vagy alacsonyabb végzettségű, akkor pedig lefelé/immobilnak nevezzük. Azt a kérdést vizsgáltuk meg, hogy vajon a szülőknél magasabb iskolázottság együtt jár-e a standardabb nyelvi ítéletekkel és a standardabb beszéddel. Ha igen, akkor a kognitív deficités elképzelés nem is olyan abszurd. A 2. ábra 8 osztályt végzett felnőttek ítéleteit mutatja, a megítélt nemstandard mondatok a következők voltak:

- (1) *Éva nem bízott a férjébe.*
- (2) *Nem szeretem, ha elhalasszák a döntést.*
- (3) *Ha időben érkeznek, még ők is láthassák a filmet.*
- (4) *Jó lenne tudni, nem-e lesz vihar.*

2. ábra. Az oktatási mobilitás hatása nemstandard mondatok nyelvtanilag helyesnek ítélésére, 8 osztályt végzettek esetében

Az ábrán azt látjuk, hogy a szüleiknél magasabb iskolázottságúak (a felfelé mobilok) között mindig nagyobb arányban vannak a „helytelen” mondatokat „helyesnek” ítézők, mint a szüleikkel azonos iskolai végzettségűek (az immobilok) között. Ezek a különbségek $p < 0,01$ szinten statisztikailag szignifikánsak, vagyis 99%-os bizonyossággal állíthatjuk, hogy az iskolázottsági mobilitás és a nyelvi ítéletek közötti együtt járás valós együtt járás (a részletesebb kifejtést lásd Kontra, szerk., 2003: 173–177). A többi iskolázottsági szinten is hasonló a helyzet, például írásbeli hibajavító feladatban az immobil egyetemet végzetteknek 5%-a hagyta javítatlanul a nemstandard *mostanába* szót, de a felfelé mobil egyetemet végzetteknek 46%-a.

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy vannak olyan magyar nyelvi változók, amelyek nemstandard változatainak használatát az egyre magasabb iskolai végzettség egyik generációról a másikra bizonyosan nem szünteti meg.

6.6. Miként lehet legitimálni a társadalmi előítéleteket?

A szociolingvisztikában a legutóbbi időkig alapvető kiinduló pont volt, hogy a nyelvi előíró szabályok támogatják a társadalmi egyenlőtlenségeket, hozzájárulnak a társadalmi diszkriminációhoz, mintegy igazolják, legitimálják a nemstandard beszédű emberek társadalmi hátrányait. Az európai társadalmak szinte kivétel nélkül olyanok, mint a magyar, vagyis a társadalmi elit nyelvi szabályai a standard nyelvváltozat szabályai, s ezek elsajátítását és használatát várják el mindenkitől. Myhill (2004) azonban bemutatja, hogy ez az elrendezés nem szükségszerű. Például a héberben, az arabban és az izlandi nyelvben az előíró nyelvészek propagálta helyes nyelvi formák nem esnek egybe a társadalmi elit nyelvi formáival. A szerző a „helyességet” három részre bontja:

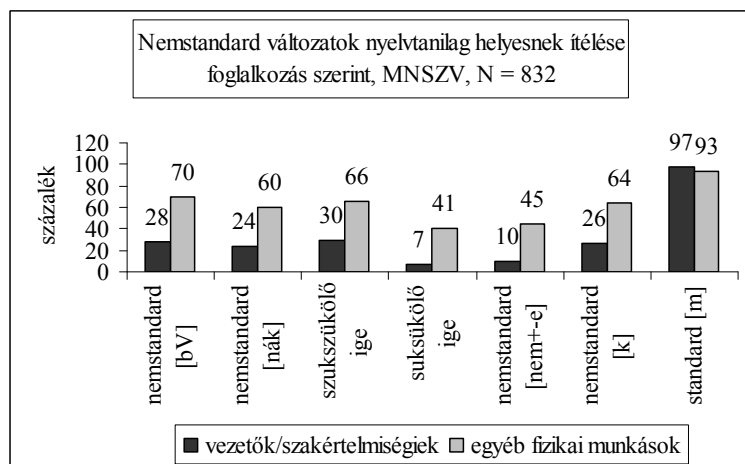
- (a) *textuális* helyesség, egy adott kultúrában nagyra becsült könyvekben található nyelvhasználat, például a Biblia vagy a Korán nyelvhasználata,
- (b) a *presztízs-alapú* helyesség, vagyis a társadalmi elit nyelvhasználata, amit általában követendőnek tartanak,
- (c) az *előíró* (preskriptív) helyesség, azok a szabályok, amelyeket általában valamilyen elismert tekintéllyel bíró szervezetek, emberek állapítanak meg, pl. a francia vagy a magyar akadémia. Az angol nyelvű társadalmakban ezek a szabályok informális csatornákon keresztül ér-

vényesülnek (nincs angol nyelvi akadémia, de van például oxfordi szótár).

A legtöbb európai társadalomban a presztízs-alapú helyesség támogatja az előíró helyességet és a textuális helyességet. Az arabban, héberben és izlandiban azonban a „nyelvi helyesség” és a társadalmi osztály nem jár együtt, ezért ezekben a nyelvekben előfordul, hogy a társadalmi elit a nyelvileg „helytelen” alakokat használja. (Ilyesmi, például Angliában, halatlan dolog lenne.) Ebből következik, hogy a nyelvi előíró szabályok nem játszanak szerepet a társadalmi diszkrimináció létrehozásában és fenntartásában.

Myhill azt állítja, hogy csak a presztízs-alapú helyességről állítható, hogy óhatatlanul diszkriminációhoz vezet; az előíró helyesség csak akkor diszkriminatív, ha a presztízs-alapú helyességet támogatja. Ha azonban az előíró nyelvi helyesség utánozza a társadalmi elit nyelvi szabályait, akkor hivatalosan legitimálja a társadalmi előítéleteket. A legtöbb európai társadalomban, így a magyarban is, ez a helyzet. Ezt könnyű bebizonyítani, például azzal, hogy megnézzük az MNSZV-ben a szélső foglalkozási csoportok nyelvi ítéleteit (lásd a 3. ábrát). Mindig az a helyzet, hogy a mi társadalmi elitünk tagjai sokkal kisebb arányban ítélik helyesnek a nyelvművelők szerint helytelen mondatokat, mint a foglalkozási skála alján levők.

3. ábra. Két szélső foglalkozási csoport hatása 6 nemstandard és egy standard változat megítélésére.

6.7. A lingvicizmus legrosszabb fajtája

Kroch (1978:18) szerint a domináns társadalmi csoportok különböző szimbolikus eszközökkel megkülönböztetik magukat a dominált csoportoktól, s ezeket a szimbólumokat gyakran saját morális és intellektuális felsőbbrendűségük jegyeiként állítják be. A kiejtésben gyakori, hogy a beszélt nyelvi természetes fonetikai folyamatok gátlása szolgál az elit megkülönböztetésére. Hasonlóan vélekedik Pléh Csaba (2003: 260) is: „Ha két lehetséges megoldás van, a norma képviselői az egyiket igyekeznek kiválasztani, mint a helyes formát, mégpedig – s elemzésünkben ez a döntő mozzanat – azt, amelyik a 'természetes tendencia' leküzdését igényli.”

Kroch és Pléh is az erőfeszítést és a beszédre fordított figyelmet hangsúlyozzák, Lippi-Green (1997: 241) azonban az erőfeszítés korlátait is megvizsgálja, ezt írván: az akcentus fixen rögzítve van az agyban, bizonyos életkor után csak nagy nehézségek árán és kis mértékben lehet megváltoztatni, függetlenül a szorgalomtól, intelligenciától stb. Majd így folytatja: „a nyelvi hierarchizálás oly mértékben beivódott a társadalomba, hogy már nem is látjuk lényegét. Nem is szabadkozunk, amikor megváltoztathatatlan nyelvhasználati jegyek alapján társadalmilag kirekesztünk embereket” (saját fordításom, K.M.). Ez a lingvicizmus legrosszabb fajtája: a megváltoztathatatlan nyelvhasználati jegyek alapján történő társadalmi kirekesztés. A Myhill által leírt lingvicizmus (amikor a társadalmi elit nyelvhasználatát írják elő helyesként) legrosszabb formái azok, amikor az előírt nyelvi formákat vagy szabályokat nehéz, vagy (szinte) lehetetlen megtanulni iskoláskorban vagy később.

Fentebb láttuk, hogy a magyarban a (nV_k), a (t-végű igék kijelentő módja) és az (e) változókra igazak a következők:

- vannak erősen stigmatizált változataik,
- ezek „természetesek”, megfelelnek a magyar (nem előíró) szabályainak,
- iskolában vagy később nehéz a standard változataikat megtanulni,
- használatuk állandó figyelmet kíván,
- az iskolázottsági mobilitás csak korlátozott mértékben tudja kiiktatni a stigmatizált változatokat.

6.8. Konklúziók

A nyelvi hierarchizálás (lingvicizmus) akkor a legsikeresebb, ha

- a preskriptív norma követi/erősíti a társadalmi elit nyelvhasználatát, és
- ha a nemstandard beszélőknek a standard változatokat nehéz vagy (szinte) lehetetlen megtanulni az iskolában vagy később.
- A nyelvvédők szempontjából a legjövedelmezőbb előíró szabályok azok, amelyeket a beszélők mindig megszegnek.⁵
- Egy lingvicista társadalomban ezek a szabályok a fenntartható lingvicizmust szolgálják.

6.9. Félreértések a magyar lingvicizmus körül

Fentebbi nézeteimet 2005-ben több előadásban és publikált tanulmányban fejtettem ki (lásd pl. Kontra 2005a és 2006b, továbbá az MTA Nyelv-tudományi Intézetében 2005. június 14-én valamint a Nyitrán 2005. december 9-én tartott előadásaimat, utóbbiról beszámol Bárczi és Vančoné 2006), de ezeket ma még számos félreértés övezi. A félreértések egy részét megpróbálom az alábbiakban eloszlatni.

6.9.1. A nyelvművelők mindig a hibák ellen küzdenek, sosem a hibázók ellen – állítja például Grétsy (2001: 15) –, s nincs megbélyegzés az *Édes Anyanyelvünk* című újságban sem – írja Bencédy (2004: 63). Ez sajnos nem igaz. Számos példát lehetne idézni a beszélők nyelvművelők általi megbélyegzésére, legyen elég csak arra emlékeztetnem, ahogy Balázs Géza a Kossuth rádióban gúnyolta ki 2005-ben a szlovákiai magyarokat a magyarországiaktól eltérő beszédük miatt (lásd Kontra 2005a és 2006a). De akik úgy érvelnek, mint Grétsy vagy Bencédy, elfeledkeznek arról a nyilvánvaló körülményről, amiről Kolláth Anna (2005a: 91) így ír:

5 Ha például tudatában vagyunk, hogy kétnyelvű ember sosem beszélhet egy nyelvet úgy, mint egy egynyelvű, mert ez lehetetlenség, akkor bűnös dolog a kétnyelvű magyarokat az egynyelvűek által nem ismert szlovák, román stb. szavak miatt ostromozni, gúnyolni. A kétnyelvűek mindig fognak „idegen szavakat” használni, olyanokat is, amelyeket az egynyelvűek nem ismernek. Őket ezért kigúnyolni mindig lehet lesz, s amennyiben egy ilyen hangos gúnyiratért (pl. a Kossuth rádió „Édes anyanyelvünk” műsoráért, ami 2005. április 17-én hangzott el) valaki honoráriumot vesz fel, tevékenysége jövedelmező. E műsor szó szerinti lejegyzését és kritikáját lásd a 8. fejezetben.

„Hiába érvelünk, hogy nem a hibázók, hanem a hibák ellen küzdünk (Jakab 1998: 32), a beszélő természetesen azonosítja magát a hibával, s nem a hibát jegyzi meg, hanem úgy érzi, mások, méghozzá elsősorban kívülállók belegázoltak nyelvi és lelki világába.” Kolláth a muravidéki, Grétsy a magyarországi magyarokról ír, de a magyar anyanyelvű emberek lelki világába gázolás szempontjából ennek nincs lényeges jelentősége: a hibák elleni küzdelmet a legtöbb ember úgy éli meg, hogy a lelkébe gázolnak a nyelvvédők. Ez még akkor is így van, amikor a nyelvművelő tanácsok tényleg csak a hibákról szólnak, s nem a hibázókat pellengérezik ki.

6.9.2. Aki jót akar másnak, az lelkébe tapos a másiknak? Deme László-tól (*Édes Anyanyelvünk* 2004. április) idézi Minya (2005: 54): „Ez a régen túlhaladott, de most 'társasnyelvészet' címen újként tálalt szemlélet abból indul ki, hogy a nyelv kinek-kinek egyéni sajátja, melyet úgy használ és használhat, ahogy kiskorában a legközvetlenebb környezetétől elsajátította. Aki pedig – egy kiműveltebb, pontosabb, árnyaltabb változat elsajátítása érdekében – ennek módosítására próbálja serkenteni, az személyiségi jogaiba avatkozik, lelkébe tapos; ezáltal szembefordítja felnnevelő környezetével, megbélyegezve azt.”

Hogy a lelkébe tapos, azt a magyar vagy a közép-európai nyelvészeti szakirodalmat ismerő ember már legalább 70 éve tudhatja. A *Prágai tézisek*-ben (1929) ezt olvashatja ugyanis:

Az anyanyelv oktatásában ... „nagyon gondosan kell ügyelni arra, hogy a tanulóknak ne támadjon *bizalmatlanság a saját anyanyelvi ismerettel szemben*; ezt az ismeretet az iskolának nem szabad vitatnia, hanem arra kell támaszkodnia.” (Antal szerk., 1989: 50)

Papp István (1935: 116) *A magyar nyelvtan nevelőereje* című füzetében ezt írta:

„A legelső dolog, ami a gyermeket meglepi az iskolában, az, hogy az a magyar nyelv, melyet otthon tanult az édesanyjától, s melyet szülei, testvérei és játszótársai beszélnek, nem helyes, hanem szégyelnivaló.”

A magyarországi iskolák nyelvjáráspusztító mivoltát mai esetekkel is könnyen be lehet mutatni, például Korb Angéla (2003: 61–62) így ír a német nemzetiségi oktatásban szerzett élményeiről:

„A Hetvehelyi Általános Iskola tanulója voltam (1988–96), amikor másodikosként egy az identitástudatomban megrendítő sokk ért: különórákra kellett járnom a némettanáromhoz, ugyanis azt mondta, hogy nem tudok németül, csak össze-vissza beszélek butaságokat. Hát persze, ha valamit nem tudtam kifejezni ékes irodalmi nyelven, mondtam tájszólásban, ahogy eszembe jutott. Ezzel az volt a gond, hogy a nyelvjárás nyelvtani szisztematikája és kiejtése gyökeresen eltérő az irodalmi „Hochsprache”-től – nem is lehet másképpen, s én Großmutter helyett 'Kroßmottör'-t mondtam, ami valamilyen szinten helyes, a német idegennyelvként való oktatásában viszont teljesen helytelen!”

Mit nem ért Deme László? Azt, hogy a lélektaposás nem abból fakad, hogy vannak tanítók s nyelvművelők, akik „egy kiműveltebb, pontosabb, árnyaltabb változat elsajátítása érdekében” a gyerekkorban tanult nyelv-változat módosítására próbálják serkenteni a kisiskolásokat. Hanem abból fakad a lélektaposás, hogy valójában megbélyegzik a kisiskolásokat meg másokat – de megbélyegzik a szüleiket is. Anyáznak. Van olyan eset is, hogy valaki nem veszi észre, hogy az egyetemi magyar nyelvészet tanára valójában anyázik⁶. Az a magyartanárnő, aki 4. éves egyetemista korában hazament a falujába és kijavította édesapját, mert suksükkölt, jó nagy pofont kapott ezért, de csak sokkal később, az én előadásom után értette meg, hogy miért kapta azt a hatalmas atyai pofont.

Ne tessék engem félreérteni! Nem gondolom, hogy Deme László, Grétsy László, Balázs Géza és mások szánt szándékkal végzik azt a lélektaposást, amit végeznek ma is. Ebben a pillanatban is. Ők bizony, valószínűleg, jó szándékkal teszik, amit tesznek, csak nem tudják, milyen kárt okoznak. Ha a szakmai közvélemény, sőt – *horribile dictu* – a Magyar Tudományos Akadémia és a magyar kormány támogatja is őket (miként történik ez 2006-ban is, lásd pl. Szigetvári 2006), akkor ott tartunk, hogy a kormány, az akadémia, és jószerivel mindenki támogatja a magyaroknak magyarok általi megnyomorítását. Ebben az a legrosszabb, hogy ezt nem a letűnt kommunista diktatúra, nem is az azóta feltűnt globalizációs hatások, hanem a magyarok okozzák saját maguknak.

6 Több mint 40 évvel ezelőtt Halliday, McIntosh és Strevens (1964: 105) így írtak erről: „Amikor valakit megszégyenítenek azért, ahogyan beszél, emberségében sértik meg. Ha bárkit, de különösen ha egy gyermeket így megszégyenítenek, az annyira menthetetlen, mint amikor valakit a bőrszíne miatt szégyenítenek meg.” (saját fordításom, K.M.)

6.9.3. Az, hogy másoktól elvárjuk a standard magyar használatát, ugyanolyan jogos elvárás, mint az, hogy egy nő ne menjen temetésre miniszoknyában. A gondos, magas presztízsű beszédet az 1930-as években Angliában is a jó modor részének tartották, legalább annyira, mint azt, hogy valaki megfelelően öltözzön fel egy vacsorára vagy hogy nyissa ki az ajtót egy hölgynek (James Milroy 1999: 33).

Ez az elvárás azért helytelen, mert azon a feltételezésen alapul, hogy a vernakuláris nyelvváltozat felcserélése a standard változatra ugyanolyan egyszerű dolog, mint a miniszoknya viselésével kapcsolatos társadalmi elvárások megtanulása. Ez azonban téves feltételezés: léteznek olyan nyelvjárások és nyelvhasználati (grammatikai és kiejtési) jelenségek, amelyeknek a megtanulása iskolás korban vagy később gyakorlatilag lehetetlen. A szakirodalomban számos esetet dokumentáltak, a magyarban is, amikor a standard változat elsajátítása nemstandard beszélőknek csak több generáción át tartó nyelvi alkalmazkodási folyamat eredményeképp valósulhat meg (lásd pl. Kontra 2005a). Például a palóc kiejtés felcserélése budapestire 10–14 éves kor után nagyjából annyira könnyű feladat, mint a cigány bőrszín fehérre változtatása.

6.9.4. Nem létezik magyar lingvicizmus, én sosem tapasztaltam. Ha mégis létezne, akkor is ez csak papírtigris, mert sokkal súlyosabb diszkriminációk sújtják a mai magyarokat. Aki nem tapasztalta, azért nem tapasztalta, mert őt nem sújtja a nyelvi alapú társadalmi diszkrimináció. De nagyon sokakat sújt. Íme néhány példa:

- Egy budapesti gimnáziumban egy fizikatanár azért tartott egy felvételizőt alkalmatlannak a gimnáziumi tanulmányokra, mert *iszok*-ot mondott, sőt még *a Petőfi*-t is, névelővel.
- Egy újvidéki rádióbemondót azért nem vettek fel rádióbemondónak Szolnokon, mert az illető középzárt *é*-vel beszéli anyanyelvét.
- Az Országos Szórakoztató Zenei Központ (OSZK) vezetője 2006. január 18-án így nyilatkozott a disc jockeyk számára rendszeresített vizsgáról, ami szerint a magas szintű minőség védjegye: „Ha egy diszkós suksüköl, akkor eltanácsoljuk”. (Földes 2006)
- A „Mit csinál Ön, ha egy diákja órán ezt mondja:
 - ▷ *Még többször megy a templomba, mint ahányszor a harangszó szólíccsa.*” kérdésre egy erdélyi magyartanár így válaszolt 2001-ben: „Megkérem, javítsa ki. Tájainkon általánosan használatos, de engem zavar.”

⇒ „ – Azt *mind* beszedi-e?

– BÉ.”

„Feltétlenül ki kell javítani. (Azt *mind* beszedi-e?) A válasz pedig lehet:

Beszedi, vagy Igen.”

- Nemrég a Klubrádió riportere egy betelefonáló hallgató „Én is csatlakoznék az előttem szólókhoz...” mondata után háromszoros „-nék! -nék! -nék!”-kel reagált az élő műsorban (Kálmán 2006). Megjegyzem, hogy 1988-ban a felnőtt magyarországi lakosság 46%-a nyelvtanilag helyesnek ítélte az ilyen „nák-oló” mondatokat, lásd Kontra, szerk., 2003.
- Egy egyetemi magyar nyelvészeti tanszéken tanító kollégánk idén (vagyis 2006-ban) is azt köti diákjai lelkére, hogy „A nyelvjárások önmagukban szépek, de nem helyeselhető, ha a médiában használják őket, s az iskolában is a köznyelvet kell tanítani.”⁷ A magyarországi pedagógusok zöme ma is a köznyelvnek oktatásbeli kizárólagos használatán és a nyelvjárási nyelvhasználat szándékos visszaszorításán ügyködik (lásd Kiss 2000: 36).
- A magyarországi nyelvművelők s nyomukban az iskolai tanítók és tanárok a felnőtt magyarországi lakosság 92%-ának meg akarják változtatni a nyelvtani helyességgel kapcsolatos ítéleteit és kétharmaduknak a beszédét is meg akarják változtatni (lásd Kontra, szerk., 2003).
- 2005 őszén megismételtük 1988-as országos vizsgálatunkat (Kontra, szerk., 2003) egy budapesti mintán (N = 200), de most az is megkérdeztük, hogy *Amikor Ön bekapcsolja a rádiót és egy ismeretlen embert hall beszélni, kb. két perc után meg tudja-e ítélni, hogy az illető mennyire okos vagy intelligens?* A válaszolók 14,5%-a biztosan meg tudja ítélni, 32%-uk valószínűleg meg tudja ítélni, s 27%-uk talán meg tudja ítélni az ismeretlen beszélő intelligenciáját. Vagyis: a budapestieknek közel fele rabja annak az előítéletnek, hogy egy ismeretlen ember intelligenciáját csupán beszéde alapján meg lehet ítélni.⁸

7 Köszönöm a 2006 tavaszán Szegeden a „Dialectology” órára járó magyar szakos diákoknak, hogy megosztották velem ezeket az élményeiket.

8 Ezt a vizsgálatot Tardos Róbert, Angelusz Róbert, Lipták Mihály, Szilveszter Andrea és Váradi Tamás jóvoltából végezhettem el. A kutatást támogatta az Oktatási Minisztérium is az OM17542-1/2005. számú megállapodás alapján. A részletes eredmények Kontra (2009a)-ban olvashatók.

Végül egy szót arról, hogy a lingvicizmusnál sokkal súlyosabb társadalmi diszkriminációk is sújtják a magyarokat, ergo lehetne másról is beszélni. Először: ha el is ismerem, hogy a legsúlyosabb diszkrimináció megszüntetése előbbre való a kevésbé súlyos megszüntetésénél, ebből nem következik, hogy a kevésbé súlyosat nem kell megszüntetnünk. Másodszor: a magyar lingvicizmus társadalmi méreteit a magyar nyelvészek hajlamosak alulértékelni. Ma már, amikor országos reprezentatív adatok állnak rendelkezésünkre, melyek megismételhető vizsgálatból származnak (Kontra, szerk., 2003), ezt az alulértékelési hajlamot semmivel sem lehet mentegetni.

6.9.5. Miért ne szabadna egy tanárnak kifogásolni az *én tudnák*-ot diákja beszédében? Miért lenne ez a javítás a diák jogainak megsértése?⁹

Nem azt szorgalmazzuk, hogy „mindenki szóljon csak a maga tetszése, szándéka szerint” (Bencédy 2004: 61), s nem hirdetjük azt sem, hogy „mostantól nem kell nyelvtant, helyesírást tanítani” s „akinek van kedve, tanuljon meg írni, olvasni, ha nincs kedve, akkor makoghat” (Matula–Maróti 2005: 3). Azt javasoljuk, hogy a nákoló diáknak a tanítók s tanárok ne felcserélő, hanem hozzáadó pedagógiával igyekezzenek megtanítani a standard változatot (lásd a 4. fejezetet). Mondja el a tanár, hogy az *én tudnák* nyelvészeti szempontból helyes (hisz ez a szabályos alak, ez nem sérti meg az illeszkedés szabályát), de vannak magyarok, akik szerint az illeszkedési szabályt megsértő *én tudnék* alak a helyes, s mivel ők a társadalmi elit, ez a nyelvészeti helytelen alak a társadalmilag helyes, magas presztízsű (standard) alak. Mindkét alak használata lehet helyénvaló, de jó, ha tudja az ember, hogy mikor érheti hátrányos megkülönböztetés nákoló beszéde miatt. Mindezt egyébként már a prágai nyelvészek is tisztán látták, 1929-ben:

„Az irodalmi nyelv jellegzetes kettős tendenciát mutat: egyfelől a *kiterjedés tendenciáját*, azt, hogy a *koiné* szerepét játssza, másfelől azt a tendenciát, hogy az *uralkodó osztály monopóliuma és ismertetőjegye legyen.*” (Antal szerk., 1989: 36)

9 Az angol tanításával kapcsolatos angliai vitákban is felmerült az az érv, hogy a nemstandard nyelvi jelenségek standardra javítása a személyi szabadságjogok megsértése. Az ún. Kingman-jelentés (1988) szerint viszont a standard angol tudása nem – hogy korlátozná a személyi szabadságot, hanem egyenesen megnöveli azt (lásd Quirk 1995: 26).

A standard változatnak ezt a kettősségét Labov (1982: 186; saját fordításom, K.M.) is megemlíti a nyelvészek társadalmi felelősségével kapcsolatban, amikor „a nyelvi demokrácia elvéről” ezt írja:

„A nyelvészek támogatják a standard változat használatát annyiban, amennyiben az a lakosság széleskörű kommunikációjának az eszköze, de ellenzik annyiban, amennyiben a standard változat a társadalmi mobilitás akadálya.”

Magyarországon az utóbbi másfél évtizedben a nyelvművelők a standard változat koiné szerepét hangsúlyozzák állandóan, s nem vesznek tudomást (szót sem ejtenek) a standard diszkriminációs szerepéről.

6.9.6. A nyelvművelők nem a hatalom képviselői, hanem a beszélőközösség segítői. A szociolingvisták egyetértenek Sándor Klárával (2001c: 213) abban, hogy „a nyelvhelyesség eszméje a hatalom fenntartását és továbbörökítését szolgálja, s ennek a törekvésnek eszköze a nyelvművelés.” Grétsy László (2001) szerint „ez a mondat inszINUÁCIÓ”, a nyelvművelő nem a hatalom képviselője, „hanem a beszélő közösségnek a segítője, kiszolgálója, aki a maga helyén mindegyik nyelvváltozatot elfogadja, sőt védi”.

A magyar(országi) társadalom lingvicizmusát s a nyelvművelés ebben játszott szerepét azonban objektív adatok bizonyítják. Ha a nákolást vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy – Myhill (2004) tipológiája szerint – a magyar is olyan társadalom, amelyben a preskriptív norma szerint helyes *én tudnék* megegyezik a társadalmi elit nyelvhasználatával, a preskriptív helyesség és a presztízs-alapú helyesség nálunk egymást erősíti. Országosan reprezentatív vizsgálatunk szerint a stigmatizált [nák] változatot a legmagasabb presztízsű foglalkozási csoport (vezetők/szakértelmiségiek) 24%-a ítélte nyelvtanilag helyesnek, de a legalacsonyabb presztízsű csoportnak (egyéb fizikai munkások) 60%-a. Ugyanígy különbségek vannak a nemstandard [bV], a szukszükölés, a suksükölés, a *természetesen hogy* szerkezet és a nemstandard [nem+e] esetében is, vagyis a szociolingvisztikailag fontos változók esetében a magyar preskripció (kodifikált norma) mindig egybeesik a társadalmi elit szerint helyes alakokkal (lásd a 3. ábrát fentebb). Ez az egybeesés teszi lehetővé a magyar lingvicizmust. Ha a preskriptíve helyes alakok nem esnének egybe a társadalmi elit szerint helyes alakokkal, akkor a magyar nyelvművelők sem támogatnák (akaratlanul is) a lingvicizmust.

6.9.7. A standard magyart meg lehet tanulni, nem kell hozzá nagy erőfeszítés. Vagyis: a gondatlan beszéd a gondatlan emberek sajátja, a nemstandard beszélők megtanulhatnák a standard beszédet, ha nem lennének olyan lusták, s ha az iskola jobban végezné a dolgát. Ilyen egyszerű lenne ez a kérdés? Molnár (1994: 48) szerint a szombathelyi főiskolások nyelvhasználatában „az irodalmi, köznyelvi norma 100%-ához mérve mindössze 9,19%-ban érvényesül a hosszú időtartam” a felső nyelvvállású hosszú magánhangzók esetében, vagyis 10 *í*, *ú* vagy *ű* közül 9-et röviden ejtenek. Fentebb (a 6.7. pont végén) azt is láttuk, hogy ha a (nVk), a (t-végű igék kijelentő módja) és az (e) változóinkat vesszük szemügyre, azt találjuk, hogy

- mindegyiknek van erősen stigmatizált változata,
- ezek a változatok természetesen abból a szempontból, hogy megfelelnek a magyar grammatika nem előíró szabályainak,
- standard változataik megtanulása iskoláskorban vagy később nagy erőfeszítést igényel,
- standard változataik használata a nemstandard alapnyelvű beszélőktől állandó figyelmet kíván,
- az iskolázottsági mobilitás csak korlátozott mértékben tudja kiiktatni a stigmatizált változatokat.

6.9.8. A standardot beszélő nyelvészek, amikor a nem standard beszélők jogait védik, képmutatók, hisz ők nem suksükölnék, vagyis nem vállalnak közösséget a megbélyegzettekkel. Ezzel az elvárással logikai baj van. A cigányokkal való esetleges szolidaritásunkból az is következik, hogy változtassunk bőrszínt? Netán a heteroszexuálisok változnak homoszexuálissá, ha szolidárisak a homoszexuálisokkal? A „képmutatás vádjá” mögött az a feltételezés is megbúvik, hogy a vernakuláris nyelvváltozattól sokkal könnyebb megszabadulni, mint a bőrszíntől. Ez azonban nincs mindig így (lásd az előző, 6.9.7. pontot), a feltételezés alaptalan. A vernakuláristól eltérő új nyelvváltozat megtanulása az iskoláskorban vagy később sokszor nagy nehézségeket okoz, egy új nyelvváltozat sikeres elsajátítása gyakran több generációs feladat (lásd a 6.5. pontot).

6.10. A lingvicizmust körülvevő „jogos” döbbenet

A magyar nyelv művelők közül többen „szent felháborodással” olvasták/olvassák a fentiekhez hasonló vagy azokkal azonos gondolatokat. A Sándor

Klára (2001) szerkesztette főiskolai tankönyvet Grétsy László (2001) kártekönyv segédkönyvnek nevezte. Az *Édes Anyanyelvünk* megjelenésének 25. évfordulóján Bencédy József (2004: 55) neheztelően jegyezte meg, hogy az alapításkor, 1979-ben „még nem tudtuk, hogy a nyelvművelés felesleges és káros – ahogy egyes magyar nyelvészek is állítják –, nem tudtuk, hogy a nyelv ápolása a diszkrimináció eszköze is lehet.” A felháborodott visszautasításokat hosszan lehetne még sorolni, nyomtatásban olvashatók könyvekben (pl. Balázs 2005) és napilapokban, de vissza-visszatérően feltűnnek a Kossuth rádió anyanyelvi műsoraiban is.

Azt, hogy a magyar standard nyelvi ideológia társadalmi kártékonyságának bemutatása milyen „szentségtörés”, egyebek mellett Sebestyén Árpád (2002: 424) egyik cikkéből vett idézettel is jól lehet illusztrálni:

„Lehet valakinek az a véleménye, hogy a hagyományos nyelvművelés tudománytalan, hatástalan és szükségtelen. Igazoláslul fel lehet említeni nagy tudósok, Gombocz, Laziczius egy-egy mondatát. Csakhogy ennek elfogadásához százszor annyi tudós elme ezerszer annyi érvelését kellene megcáfolni Sylvester Jánostól napjainkig, akik a nemzet érdekében szükségesnek vélték a nyelv gondozását, művelését, védelmét.”

A nyelvi „helyes – helytelen” értékelés azonban távolról sem csupán a nyelvművelők problémája. Szinte mindannyiunké. Saját szakterületén kiváló nyelvessel is folytattam hosszú vitákat (a 6.9. alfejezet egy-két megszámozott állítása is tőle származik). Kitűnő filosz Eötvös-collegistával is. Ha megkérdez valaki, hogy „Mi a nyelvművelés álláspontja, helyes a *médiák* szó?” s erre azt válaszolom, hogy „Helyes az, ami a beszélők szerint helyes”, akkor válaszomat szinte provokációnak, rossz esetben nemzetárulásnak tekintik. Ezeket az élményeimet kevésbé ellensúlyozák az olyanok, amikor egy híres gimnázium igazgatója, aki fizikatanár létere meghallgatta néhány előadásomat, azt mondja: „Miklós, felszabadítottál – tőled tudtam meg, hogy én is jól tudok magyarul!”

Sebestyén Árpád (2002: 425) ezt írja az értékelésről:

„A legfőbb gond a nyelvhelyességi kérdésekben a jelenségek értékelése. Kontra és társai szerint az értékelés eleve tilos és tudománytalan. Ez az emberi alaptermészetnek mond ellent. Ha egy feladatra két megoldás van, már kénytelenek vagyunk értékelve választani.”

Abban igaza van Sebestyénnek, hogy szerintem az értékelés tudománytalan, pontosabban: az a fajta értékelés, ami a magyar nyelvművelésben

dívik, tudományosan védhetetlen. Így tudta ezt már Gombocz Zoltán (1931) is, akinek érveit „százszor annyi tudós elme ezerszer annyi érve” máig sem ingatta meg, csöppet sem.

De van Sebestyénnek egy olyan érve a nyelvi értékelés mellett, amit sokan figyelmen kívül hagynak, hagyunk. Az emberi alaptermészet olyan, hogy ha két valami közül választhatunk, értékelve választunk. Szeretjük tudni, szeretnénk tudni, melyik a jobb, helyesebb. A magyar standard nyelvi ideológiájának is ez az egyik fő éltető eleme. Ezzel bizony ideje számot vetnünk. Az az intellektuálisan rendjén való egykori strukturalista érvelés, hogy „minden emberi nyelv egyformán fejlett, logikus, rendszeres, stb.”, a nyelvi türelmetlenség, a nyelvi diszkrimináció leküzdésében semmilyen eredményre nem vezetett. Ahogy Wolfgang Wölck mondta egy brüsszeli konferencián 1997 tavaszán: *It doesn't buy you a cup of coffee* – ez a strukturalista érvelés fabatkát sem ér.

6.11. Mit lehet akkor tenni?

Hogy mit lehet ilyenkor tenni, azt most se Bakró-Nagy Marianne-nak, se másnak nem árulom el, mivel magam sem tudom pontosan. De egy dolog biztosnak látszik: a magyar nyelvészetben szalonképtelenné kell tenni a magyar standard nyelvi ideológia ma is dívó változatát. Ha ez megtörténik, a tanárképzésünk is megváltozhat, s akkor a magyar iskolák se lesznek a magyar lingvicizmus kialakításának színterei, de lesznek majd a nyelvi előítéletek táplálta társadalmi diszkrimináció csökkentésének intézményei. Angliában ez részben már megtörtént – Hudson & Walmsley (2005: 613) beszámolója rá a bizonyosság: olyan nemzeti alaptantervet léptettek érvénybe, amelyből hiányzik a preskriptivizmus, sőt, ami – leg- alább is papíron – a kettősnyelvűséget favorizálja: a standard angolnak hozzáadó tanítását szorgalmazza. „A preskripció halott – a nemstandard változatokat és az informális regisztereket tolerálják; a változatosságot elfogadják, de a különféle változatok különféle beszédhelyzetekben helyénvalók, ezért a figyelem a nyelvi változat és a kontextus összeillesztésére irányul” (Hudson & Walmsley 2005: 615; saját fordításom, K.M.). Az angol iskolai gyakorlat persze még nem tart itt, az még a tanügyi dokumentumok mögött kullog. De a dokumentumok már megváltoztak. A preskriptív helyesség már nem iránymutató elv, a lingvicizmus állami, közoktatásbeli támogatása a hivatalos dokumentumokból kikerült, s ez az angol nyelvészeknek is köszönhető.

A preskripció ilyen teljes elutasításának üdvös voltáról azonban nincs mindenki meggyőződve. John Myhill például úgy gondolja, hogy az előíró szemlélet teljes elutasítása hozzájárul (például az Egyesült Államokban) az írástudatlanság terjedéséhez. Szerinte (személyes közlés, 2005. szeptember 8.) nem a preskripció szőröstől-bőröstől való elutasítása vezethet eredményre, hanem egy olyan előíró norma kialakítása és elterjesztése, amely nem presztízs-alapú, vagyis amely nem (kizárólag) a társadalmi elit nyelvhasználatán alapul.

A magyar lingvicizmus csökkentése a társadalmi elit kivételével¹⁰ minden magyarnak elemi érdeke. A feladat végrehajtása gondos, elmélyült tervezést is igényel, olyat, amilyennel nyelvészeink még nemigen próbálkoztak. Ha kidolgoznak egy ilyen tervet, s azt meg is lehet majd valósítani, akkor a magyar nyelvészek olyan társadalmi hasznot hajtanak, amihez fogható haszonról nem is álmodtak korábban.

Kiegészítés (2010)

Az 1. ábrán látható „nyelvi akadályverseny” legmagasabb oszlopa (a 832 fős teljes minta) és legalacsonyabb oszlopa (64 fős) jól mutatja a lényegét, azt, hogy a felsorolt 10 mondatot a kodifikált standardnak megfelelően csupán az adatközlők 8%-a tudta megítélni. Viszont az ábra nem mutatja meg a szociolingvisztikailag érdekes implikációs viszonyokat az egyes változók között, vagyis ez az ábra nem mutatja meg, hogy aki például helytelennek ítéli a nemstandard [bV] változatot, hogyan ítéli meg a nemstandard [nVk]-ot és így tovább. Köszönöm Jack Chambersnek, hogy erre felhívta figyelmemet 2009. decemberében budapesti látogatásakor.

A magyar standard nyelvi ideológia nyelvészeti védhetetlenségét és mély, ámde kártékony társadalmi beágyazottságát tökéletesen illusztrálja Gellért Sándor (1916–1987) romániai magyar költő posztumusz kötetében (2004: 67) a következő anekdota:

10 Abercrombie (1951/1965: 13–14), aki pontosan mutatott rá a társadalmi osztály szerinti, a rasszon alapuló és a nyelvi alapú diszkrimináció párhuzamaira, így az angol R(eceived) P(ronunciation) használatának vagy az attól eltérő akcentusok használatának társadalmi következményeire is, a következőt írja (saját fordításom, K.M.): „Az akcentus-korlát olyan mint a bőrszín-korlát – sok ember szerint, akik a korlát előnyös oldalán vannak, ez teljesen ésszerű korlát.” (idézi Lesley Milroy 1999: 205)

„Bizony gyermekkoromban én csak annyit tudtam Kőlcsey Ferencről, hogy ő írta a magyar himnusz, és azt, hogy félszemű volt. A himlő megfeszítette a bal szemétől. És hallottam még egy anekdotát róla az apámtól. Az anekdota így szól:

Egyszer Kőlcsey utazott Nagykárolyból Biharba. A fuvarosa egy károlyi parasztember volt. Mennek-mennek. Egyszer csak valami vizet érnek. Azt kérdi Kőlcsey a kocsistól:

- Miféle víz ez itt?
- Ez itt a Karaszna – feleli a kocsis.
- Nem Karaszna ez, barátom, hanem Kraszna.

Mennek tovább. Megint elérnek egy vízhez.

- Hát ez itt milyen víz? – kérdezi Kőlcsey.
- Ez a Brettyó – válaszolja az ember.
- Nem Brettyó ez, hanem Berettyó – javítja ki Kőlcsey.
- Az Isten ért az urak nyelvén – mordul rá a paraszt, és közé vág a lovaknak.”

2006-ban azt írtam, hogy „a kormány, az akadémia, és jószerivel mindenki támogatja a magyaroknak magyarok általi megnyomorítását”, amikor működtetik, éltetik, s újratermelik a magyar standard nyelvi ideológiát és az általa megalapozott, igazolt társadalmi diszkriminációt. A magyar lingvicizmus csökkentése monumentális feladat, gigantikus erőfeszítést igényel, de nem lehetetlen. Egyetértek Karol Janickival (2010: 88), aki a laikusok nyelvi problémáiról szóló tanulmányában ezt írja (saját fordításom, K.M.):

„Ez a probléma [értsd: a nemstandard beszélők stigmatizálásának megszüntetése a standard beszélők által] megoldható. Nagyrészt megoldották például Norvégiában, ahol a standard és nemstandard beszélt dialektusok közti különbség szinte nem létezik, s ahol az embereknek bármely olyan dialektust szabad beszélniük, anélkül, hogy társadalmilag megbélyegeznék őket, amelyet gyerekkorukban sajátítottak el. Ezt a problémát számos nyelvi reform kimunkálása (lásd pl. Jahr – Janicki 1995) és azok gyakorlati megvalósítása révén oldották meg. Úgy tűnik, nincs rá okunk, hogy feltételezzük azt, hogy más országokban nem lehetne bevezetni s sikerre vinni hasonló reformokat.”

***Trianon utáni magyar
nyelvváltozatok***

7. A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén

Sorozatszerkesztői előszó*

Tabut feszeget és méhkasba nyúl, aki a kisebbségben élő magyarok nyelvét kutatja a XX. század utolsó évtizedében. Tabut feszeget, mert a magyar nyelvtudomány a Trianont követő hét évtizedben a kétnyelvűségbe került kisebbségi magyarok nyelvhasználatát nemigen vizsgálta tudományos objektivitással. Ennek egyik súlyos oka a politikai diktatúra volt: 1990-ig mindössze a vasfüggönyön túli, burgenlandi és amerikai magyar kétnyelvűségről készültek érdemleges nyelvészeti elemzések. De volt egy másik ok is: a magyar *nyelvművelő hagyomány*, ami a helyesnek, választékosnak, magyarosnak vélt vagy annak kikiáltott nyelvi ideált propagálja, s eközben a kétnyelvű magyarokat az egynyelvűeknek felállított mércével méricskéli. A *nyelvtudomány* azt vizsgálja, hogy miként használják/beszélik az emberek nyelvüket, miközben élük mindennapi életüket. Az ilyen kutatás jóval nehezebb, de sokkal több új, tudományosan megalapozott ismeretet eredményez, mint a magyar nyelvi ideál magasugró-lécét felállító és a léccé állandó leverésén szomorkodó nyelvművelés, ami persze nem is tudomány, ha tudományon olyan valamit értünk, ami új, érvényes ismereteket hoz létre.

Szokták mondani, hogy értelmiségünk felelőssége az osztatlan magyar kultúra megőrzése. Osztatlan magyar irodalomról is sokat hallunk, amit – föltehetően – osztatlan, egységes magyar nyelven írnak. Van, aki „az egy és oszthatatlan magyar nyelvet és az azt őrző, ápoló nyelvi magatartást” látja veszélyben forogni, amikor arról olvas elemzést, hogy eltér-e a szlovákiai magyarok beszéde a magyarországiakétól, vagy amikor

*Eredetileg megjelent 1998-ban, in: Csernicskó István *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpát-alján)*, 13–15. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.

azt a kisebbségi magyar nyelvészekről származó, alaposan megindokolt javaslatot látja, hogy vegyenek tudomást a Magyar Értelmező Kéziszótár szerkesztői a határon túli milliőről is, szótárazzák az ő szavaikat is. Csak így válhat ugyanis a szótár a magyarországi magyar nyelv szótárából a *magyar nyelv szótárává*. A magyart egynyelvű magyarok is beszélik (zömmel Magyarországon) és kétnyelvűek is (zömmel a velünk szomszédos országokban), és – ami a világ legtermészetesebb dolga – nem egyformán beszélik, mivel a kétnyelvűek sosem beszélnek egy nyelvet ugyanúgy, ahogy az egynyelvűek.

Nincs tehát egy és oszthatatlan magyar nyelv, de van ilyen ideál. Ebből az egynyelvűséget favorizáló, a kétnyelvűségtől riadozó ideálból fakad, hogy szótáraink és nyelvtanaink a kétnyelvű magyarok magyarájáról szót sem ejtenek, hogy a magyarországi nyelvűvelés (újabbán kinyilvánított szándékai ellenére is) feszültségeket kelt a kisebbségi magyarokban, és az is, hogy gyermekcipőben jár még a kisebbségi magyar nyelvpedagógia.

A Kárpát-medencében kisebbségben élő magyarok asszimilációja sokakat aggaszt, különösen amikor nem önként vállalt, hanem nemzetállamot építő nacionalizmustól kikényszerített asszimilációról van szó. Amikor emberi jogok és nyelvi emberi jogok semmibevétele okoz feszültségeket, zárat be iskolákat, és igyekszik otthontalanná tenni a szülőföldjükön és nyelvükben otthonra vágyó magyarokat. A problémák feltáráshoz, elemzéséhez és a változtatási programok megfogalmazásához alapos, gondos és óvatos munka szükségeltetik. Ugyanis könnyen ráakasztják a „nyelváruló” címkét arra, aki a modern nyelvtudomány elméleti és módszertani ismereteivel felvértezve elemzi nyelvünk többközpontúságát. Van, aki szerint „az asszimilációt segíti” az, aki a kisebbségi anyanyelvi tankönyvekben a magyarországi standardtól eltérő nyelvtani szerkezeteket „mintegy természetes és általános nyelvi tényként” tünteti fel. Érdekes megfigyelni, hogy ebben a méhkasban nemcsak magyarországi magyarok csipkedik a kisebbségeket és viszont, hanem kisebbségek is a velük egy országban élőket, miként többségi magyarok is a többségi magyarokat. Mindenki jót akar, de másképp. Nincs egyetértés, nem is lehet, mivel a kisebbségi magyarok nyelvi-nyelvhasználati világának feltárása máig nem történt meg. E nélkül viszont illúzió egy olyan nyelvpolitika kialakítása, ami az asszimiláció lelassításával vagy megállításával kecseltethet.

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című könyvsorozat szerzői ezen az áldatlan helyzeten kívánnak változtatni. A mun-

közösség kialakítása 1993 októberében, a 6. Élőnyelvi Konferencián kezdődött meg Budapesten. További értekezleteket tartottunk egyebek mellett a nagymegyeri (Szlovákia) Élőnyelvi Konferencián 1994-ben, az ungvárin 1995-ben és a szegedin 1996-ban. Időközben elnyertünk két kutatási támogatást, ami lehetővé tette számunkra a szakirodalmi tájékozódást, továbbá egy részletes szociolingvisztikai terepkutatás elvégzését 1996-ban Ausztriában, Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Jugoszláviában, Szlovéniában és – kontrollként – Magyarországon. (Horvátországban a délszláv háború miatt nem állt módunkban lefolytatni a vizsgálatot.) A mai helyzetet feltáró empirikus kutatást kiegészíti egy történeti szociolingvisztikai elemzés, amelynek szempontrendszeréhez az európai nyelvi kontaktusokat leíró enciklopédia (Hans Goebel et al., eds.: *Contact Linguistics*. Volume 2, Berlin and New York, 1997, Mouton de Gruyter) szempontjait vettük alapul. Ennek köszönhető, hogy elemzéseink jól illeszkednek a legújabb európai szakirodalomhoz, de – mivel minket kevésbé kötöttek terjedelmi korlátok – sokkal részletesebbek a *Contact Linguistics*-beli magyar vonatkozású tanulmányoknál.

Kiegészítés (2010)

Amikor Lanstyák István 1995-ben elsőként elemezte a magyart mint többközpontú nyelvet, tanulmánya elég nagy fölzúdulást keltett. Mára a „vita” (hisz tudományos vita nemigen folyt, inkább csak kinyilatkoztatások voltak a többközpontúság ellen) eldőlt. Mérvadó szakmai körökben Szilágyi N. Sándor 2002-ben az akadémiai közgyűlésen tartott előadása (megjelent 2008-ban) óta nem vitatják már, hogy nyelvünknek van egy *teljes* központja (Magyarország), és vannak *részleges* központjai (Erdélyben, Szlovákiában, Vajdaságban és Kárpátalján), ahol a magyarországitól részben eltérő standard változatokat találunk. A magyar standard változatát nagyon korlátozott számú funkcióban használják még a horvátországi Drávaszögben, a szlovéniai Muravidéken és az ausztriai Burgenlandban. A szótárírásban áttörést jelentett a Magyar értelmező kéziszótár második, átdolgozott kiadása (ÉKsz², 2003), mely már közöl néhány száz szót és szójelentést az erdélyi, szlovákiai és kárpátaljai regionális elterjedtségű szókészlet elemekből is. 2001-ben megalakultak az MTA határon túli kutatóállomásai Dunaszerdahelyen, Beregszászban és Kołosváron. A határon túli nyelvészek 2007-ben magyarországi kutatókkal megalakították a *Termini Kutatóhálózatot*, s jelentős szerepet játszanak

a magyar nyelv *határtalanításában*, vagyis azokban a munkálatokban, melyeknek az a célja, hogy „az újonnan készülő vagy átdolgozott magyarországi nyelvészeti kiadványokban jelentőségüknek megfelelően jelenjenek meg a magyar nyelv határon túli változatai” (Lanstyák 2008: 124). A Trianon utáni nyelvi szétfejlődés kutatása és dokumentálása mellett tehát nyelvészeink azon is dolgoznak, hogy „a köznyelv a kodifikáció kiterjesztésével egyre inkább közössé váljék” (Péntek 2008: 146).

8. Aprópó „De azért egy értelmiséginek tudnia kell, hogy min ironizál”*

8.1. Az egynyelvű szemlélet utóbbi negyedszázada

Közismert az a szemlélet, amely szerint az egynyelvűség normális állapot, a két- vagy többnyelvűség azonban nem az. Ennek az egynyelvűségi szemléletnek egyik klasszikus megfogalmazása a Nyelvűvelő kézikönyv I. kötetében (1980: 1291) olvasható:

Külföldön élő magyarok nyelve

„A kétnyelvűség körülményei között élő külföldi magyarok nyelvhasználatának sajátos vonásai [...] azt mutatják, hogy a két nyelvi rendszer az állandó érintkezésben könnyen egymásba fonódik, keveredik az egyén tudatában, a nyelvérzék nemegyszer bizonytalanná válik, [...] s fennáll a veszélye a nyelvi rendszer megbomlásának. Ez pedig – a megértést ugyan nem, de – a fogalomrendszer kialakítását, a dolgok logikájába való behatolást, az alkotó gondolkodást veszélyezteti. A nyelvi rendszer felbomlásával ugyanis a gondolkodás maga válik az egyénben szervetlenné, bomlottá, felemássá.”

(É.Z. – G.L.)

Újabban mintha a két szerző egyike már nem azonosulna 1980-ban ki-nyomatott véleményével, de ez nem abból látszik, hogy nyilvánosan visszavonta volna tudományosan megalapozatlan és társadalmi hatásában megglehetősen kártékony állítását, hanem abból, hogy igyekszik elérni, nem is mindig eredménytelenül, hogy szakirodalmi munkásságának ezt a részét mások ne idézzék nyomtatásban. Igaz, ami igaz, idéztük már so-

*Elhangzott a „Többnyelvűség és identitás a Kárpát-medencében” című konferencián a Magyar Tudományos Akadémia székházában, 2005. november 22-én, eredetileg megjelent a *Kritika* 2006. májusi számában, 14–16.

kan és elégszer ezt a passzust, más kérdés, hogy a benne hirdetett magyar egynyelvűségi szemlélet negyedszázaddal később is virul. Ez a magyar(országi) nyelv művelés egyik örökzöld témája: az a fölötti berzenkedés (megspékelve némi nemzethalál vízióval), hogy a kétnyelvű magyarok nem úgy beszélnek magyarul, mint az egynyelvűek.

A magyar nyelv művelők között Balázs Géza, aki „az anyanyelv-őgrófi kitüntetést” is viseli (Balázs 2005: 19), újabban nemcsak sopánkodik amiatt, hogy a kétnyelvű magyarok nem úgy beszélnek, mint az egynyelvű magyarok, hanem ki is gúnyolja a kétnyelvű magyarokat, például a közszolgálati rádióban, 2005. április 17-én, így:

Bemondó: Édes Anyanyelvünk. A Magyar Rádió anyanyelvi műsorát hallják hallgatóink. A mikrofon előtt Balázs Géza.

B(alázs) G(éza): Kedves hallgatóim! Az 1990-es évektől kezdődően kisebb magyar nyelvészeti háború dúlt a határon túli csaknem három millió magyar által beszélt magyar nyelvvel kapcsolatban. Az egyik tábor, amelyhez inkább tartoztak a nyelv művelők, azt mondta, hogy ügyelni kell az egységes, közös magyar nyelvre. A másik tábor, elsősorban a szociolingvisták, azt mondták, hogy minden helyi nyelv változatot a demokratizmus szellemében önállóan kell tekinteni, és el kell fogadni különfejlődését. A határon túli magyarok folyamatosan kétnyelvűségi helyzetben vannak, ez természetes. A kétnyelvűség nem jelent semmi nyelvi romlottságot, nyelvromlás egyébként sincs, sőt, a kétnyelvűség, ahogy Arany A. László híres felvidéki magyar nyelvész már 50 éve kimondta, a kétnyelvűség a nyelvfejlődés hajtómotorja. Tehát a határon túli magyar nyelv változatok a magyar nyelv mozgatórugói. Az erről a témáról folyó vita írásai „Nyelvárulás vagy nyelvmentés?” címmel kerültek egy kötetbe. Beszédes a cím, mert azt sugallja, hogy egy tudományos vita résztvevői egymást nyelvárulónak vagy nyelvmentőnek tartják. Az érvényes nyelvészeti álláspont, ez is beszédes kifejezés, egyesek gyakran hangoztatják, vagyis van érvénytelen nyelvészeti álláspont is, szóval, a magyar nyelv tudományban ma érvényes, mérvadó nyelvészeti álláspont szerint, a határon túli magyar nyelv változatok önállósága érték, akkor is, ha ez különfejlődésükhöz vezet. Ennek szellemében először a Magyar Helyesírási Szótárba, majd az Értelmező Kéziszótárba, most pedig a Helyesírás című segédkönyvbe százával, ezrével kerültek bele szlovákiai, kárpátaljai és erdélyi helyi szavak – vajdaságiak nem, mert a vajdasági nyelvészek nem voltak hajlandók szavakat szolgáltatni. Magam is bemutattam a termék egy részét, vagyis határon túli, jórészt idegen, szlovák, román, ukrán szavakat – a magyar szótárakban. Sőt, egy kis történetet is felolvastam, amely ilyen sok nyelven szólt. Kaptam a fejemre! Hász Kati Németországból írja:

Bemondó: Erdélyből elszármazott magyar vagyok. Nem tudom, mit akartak bizonyítani ezzel az írással. Valószínűleg a román nyelv hatását a magyar nyelvre. Én akkor, amikor otthon éltem, és most is, arra törekszem, hogy ne használjuk ezeket a szavakat: *fridsider*¹, *punga*², *csubuk*³. Ezek a szavak benne vannak az új kiadású magyar értelmező szótárban? Két gyermekem van, mindketten először magyarul tanultak meg. Akik magyar környezetben laknak, nem kéne fridsiderekkel meg egyéb hasonló idegen szavakkal gyengítsék a magyar nyelvet.

BG: Hasonló tartalmú levelet küldött a felvidéki származású Galán Géza is.

Bemondó: Hároméves koromban engem is a határon túlra rekesztettek. S mint ilyen, akarva-akaratlanul, jól ismerem a két szláv nyelvet. Mondhatnám, anyanyelvi szinten, ám mindig vigyáztam a saját anyanyelvem tisztaságának megőrzésére. Nem kevertem szlovák szavakkal, vagy fordítva. Nos, azokat a felvidéki magyar szavakat, amelyeket Ön fölhozott műsorában, egyértelműen szlovák szavaknak tekinthetjük. A *csinka*⁴ szlovák, a *feferóny*⁵ [szlovákul kiejtve: feferóni, K.M.] is. Sajnálatosnak tartom, ha gazdag és szépséges nyelvünket feleslegesen „gazdagítjuk” idegen kifejezésekkel. Ilyen alapon átvehetnénk a teljes szlovák szókészletet.

BG: Ezek után egy kis anekdotát is leír levélírónk.

Bemondó: A felvidéki atyafi, megéhezvén Pesten, ekképpen szól a talponálló eladójához:

- „Kérek egy *párkit*⁶, *horcsicával*⁷.” Amaz értetlenkedve néz rá, és közli, hogy az nincs.
- „Hát ott van, most adott az előttem állónak.”
- „Az virsli volt, mustárral.”

1 *fridsider* hűtőkészülék, hűtőszekrény [angol < latin] (Bakos Ferenc, 1994. Idegen szavak és kifejezések szótára. Budapest: Akadémiai Kiadó.)

2 *punga* romániai magyar szó; jelentése 'zacskó, tasak'; nincs benne a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadásában (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003), noha gyakran használt (románból kölcsönözött) magyar szó Romániában.

3 *csubuk* főnév <az erdélyi magyarban> borraló, baksis. Mellékkereset. [román] (Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadás [Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003])

4 *csinka* főnév <a szlovákiai magyarban> súlyzó [szlovák] (Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadás [Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003])

5 *feferon* főnév <a szlovákiai magyarban> cseresznyepaprika [szlovák] (Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadás [Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003])

6 szlovák *párky* [párki] 'virsli'

7 szlovák *horčica* [horcsica] 'mustár'

– „Hát jól van, de akkor még egy zsuvacskát⁸ (rágógumit) is a gyerekeknek.”

BG: Végezetül álljon itt egy gyermekkoromból fülembbe ragadt keverékdal

– írja Galán Géza.

BG: Sárga uborka, zeleni lisztimá⁹

Bemondó: Zöld a levele.

BG: Ennek a kislánynak frájera nyema¹⁰

Bemondó: Nincs szeretője.

BG: Ha nincs néki, ále bugye maty¹¹

Bemondó: Majd lesz néki

BG: Jó az Isten, búgye pomáháty¹².

Bemondó: Segít néki.

BG: Annyit teszek hozzá, hogy a Szlovákiában működő Gramma Nyelvi Iroda ezeknek a kétnyelvűségi kutatásoknak az egyik központja, magyar nyelvészekkel – talán érdemes lenne ott is jelezni a kifogásokat. Egyébként engedjek meg, hogy az érvényes magyar nyelvészet álláspontja szerint ma így búcsúzzam Önöktől: Tyiho gyeti, muka szpi. Dovigyenja.¹³ Legközelebb már szlovákul közvetítjük a magyar nyelvűvelő műsort.

A hallgatók – s az őrgrof szerint az „Édes anyanyelvünk” a Kossuth rádió 10 leghallgatottabb műsora közé tartozik (Balázs 2005: 165) – ebből a műsorból azt tudhatták meg, hogy a határon túli magyarok romlott, érthetetlen magyart beszélnek, talán nem is elég jó magyarok.

A normális magyar emberek, akik nem szereztek nyelvészetből egyetemi diplomát, ezzel nagyrészt egyet értenek. Én azonban különvéleményt jelentek be. Én ugyanis nem akarok anyázni. Aki kigúnyol valakit azért, ahogyan beszél, az valójában elküldi az illetőt a jó ... anyjába.¹⁴

8 szlovák *žuvačka* [zsuvacska] 'rágógumi'

9 szlovák *zelené listy má* [zelené liszti má] 'zöld levele van'

10 szlovák *frájera nemá* [frajera nyemá] 'nincs pasija'

11 szlovák *ale bude mať* [ale bugye maty] 'de lesz neki'

12 szlovák *bude pomáhať* [bugye pomáhatty] 'fog segíteni'

13 szlovák *Ticho deti, mucha spí*. [tyikho gyeti, mukha szpi] 'Csönd, gyerekek, alszik a légy.'; szlovák *Do videnia* [dovigyenja] 'Viszontlátásra'

14 Több mint 40 évvel ezelőtt Halliday, McIntosh és Strevens (1964: 105) így írtak erről: „Amikor valakit megszegyenítenek azért, ahogyan beszél, emberségében sértek meg. Ha bárkit, de különösen ha egy gyermeket így megszegyenítenek, az annyira menthetetlen, mint amikor valakit a bőrszíne miatt szégyenítenek meg.” (Saját fordításom, K.M.)

Ha egy tanító az iskolában, vagy egy nyelvművelő a Kossuth rádióban azt mondja, hogy „magyar ember így nem beszél”, vagy: „a magyar ember nem azt mondja, hogy *láthassuk*, hanem azt, hogy *láthatjuk*,” vagy: „rendes magyar ember nem így beszél”, akkor azt mondta a tanító vagy a Kossuth rádió nyelvművelője, hogy az én édesanyám nem magyar ember, vagy nem rendes magyar ember, mivel édesanyám úgy szokta mondani, hogy *mi is láthassuk azt, hogy árvíz van*. A Kossuth rádió nyelvművelő műsorai azért kártékonyak, mert sokszor anyáznak. Úgy, ahogy Balázs Géza is tette 2005. április 17-én.

8.2. Emberi és szaktudományi vonatkozások

Balázs Géza szereplései azért okoznak szerfelett sok társadalmi kárt, mert egyik legtöbbet szereplő nyelvművelőnk nem magánemberként lép a nyilvánosság elé, hanem mint nyelvész professzor, s ezzel azt a hamis látszatot kelti, hogy amit mond, az tudományosan helytálló. Erről viszont szó sincs. Balázs Géza említett műsora például társadalmi kárt okozott a határon túli magyaroknak s különösen a szlovákiai magyaroknak, azaz, hogy kigúnyolta őket. Az ilyenfajta gúnyolódásról a felvidéki nyelvész, Lanstyák István a következőt írta 1998-ban:

„Arra, hogy a kétnyelvűek anyanyelvének becsmérése, csúnyának, romlottnak bélyegzése milyen károkat okozhat egy kisebbségnek, s mennyire a többségi nyelv malmára hajtja a vizet, közelebbi példákat is tudnánk hozni.”

(Lanstyák 1998: 37)

Anyanyelv-őrgrófunk, aki az egyik magyar egyetemen épp tanszékvezető egy magyar nyelvészeti tanszéken, s aki Nyitrán is volt vendégtanár, mindezt láthatóan nem tudja, nem ismeri. Tudatlanságának ez az emberi vonatkozása.

De van az ő tudatlanságának szaktudományi vonatkozása is, nevezesen az, hogy nem tudja, miért is nem használják a felvidéki magyarok a Magyarországon használatos virtigli magyar *virslí* szót a fránya idegen (szlovák) *párki* helyett. Amiket most itt bemutatok, azok részletek egy olyan csoportbeszélgetésből, amelyet Sándor Klára készített szegedi részképzésen levő nyitrai diákokkal 1998. áprilisában.

Először vegyük szemügyre a kontextust!

S(ándor) K(lára): Arra kérem magukat, meséljenek magyarországi nyelvi élményeikről, nyelvi tapasztalataikról. Mióta vannak itt Magyarországon?

A: Február óta, két hónapja.

B: Kiránduláson voltunk a Balatonon, a csoporttársaink, akik itt tanulnak Szegeden, kérdezték, hogy milyen a helyzet kint Szlovákiában, és hogy élünk kint.

SK: Ezek a csoporttársak milyen szakosok?

B: Testnevelés, rekreáció. És aztán mondtuk, hogy mi a helyzet, satöbbi, és voltak olyan kérdések, hogy vannak-e üzletek nálunk, mosógépet használunk-e...

C: A ruha, ami rajtad van...

B: Ja hogy hol vásárolunk... és volt olyan kérdés is, hogy húst kapunk-e ott-hon. Meg ilyen dolgok. Nem tudom, mennyire voltak tisztában az ottani helyzettel. Meg hát hogy mit keresünk Szlovákiában, ha magyarok vagyunk? De ezt ugyanúgy Szlovákiában is megkérdezik a szlovákok.

C: Tegnap a diszkóban is megkérdezték, beszélgettünk ott egy fiúval, hogy most akkor hogyan van, magyarul tanulunk, vagy szlovákul, most magyarok vagyunk? Nem értették. Pedig békéscsabai, ahol van szlovák gimnázium.

Most bemutatok egy részletet arról, hogyan bélyegzik meg a szegedi magyarok a nyitraitakat:

D: Focin is névsorolvasás van és...

E: Név szerint olvassák a neveket és X, Y, Z meg micsoda, mindenkinek mondják a saját nevét, Eszter, Csilla, mittudomén, Kovács Kati, és akkor egyszer csak: „Na, szlovák-egy, szlovák-kettő, szlovák-három, itt van?” Hát én már mi vagyok? Állat, hogy én nekem nincs nevem?! Nem tudja ki-mondani a nevemet?

D: Pedig biztos, hogy be vagyunk írva név szerint.

SK: Ezt olyan viccnek szánja?

E: Viccnek, szerintem, poénosnak.

D: Nem szólunk rá, de hát most, szóljunk neki?

SK: Hát, szerintem...

D: Van nevünk!

Most következzen egy rövid példa a nyelvi megbélyegzésre:

SK: És itt esetleg más jellegű, tehát amikor nem ilyen, hogy „Jaj de érdekes, hogy ezek is magyarok!”, ezen kívül volt-e, hogy föltűnően más, vagy kezdjük inkább azzal előbb, hogy tehát olyan szó, vagy szófordulat volt-e?

A: Ühüm, „megyek ki a vonatra”.

SK: „Megyek ki a vonatra”? És szólt valaki?

A: Igen, hogy az nem „megyek ki a vonatra”, nem rávész a vonatra, hanem „megyek ki a vonathoz”.

SK: És ilyen jellegű volt még?

B: „Infarktust kapok.”

C: „Infarktust kapok”, mi úgy mondjuk, itt meg „infarktust”. Tegnap is kijavítottak.

Végül itt egy szöveg arról, hol mit jelent a virtigli magyar *virsl*i szó, amit Balázs Géza reklámozott a közszolgálati Kossuth rádióban 2005. április 17-én:

B: Ja meg amit a Héder tanárnő mesélt, az aki otthon Nyitrán tanítja a nyelv-művelést, hogy...

SK: Igen...

B: elment... üzletbe és akkor nem „párkit” kért, hanem „virslit”. És akkor megkérdezték tőle, hogy „Van forint eladó?”

Nyelvművelőnk csak azt nem tudja, hogy a szóválasztás identifikál is: aki Felvidéken *virsl*i-t mond a boltban, egyben közli magáról azt is, hogy forintot akar csencselni koronára.

Van még egy megjegyzésem. A „fenntartható lingvicizmus”-ról szóló előadásaimban¹⁵ azt állítottam, hogy „A nyelvvédők szempontjából a legjövodelmezőbb előíró szabályok azok, amelyeket a beszélők mindig megszegnek.” Azért jövodelmező az ilyen szabályok súlykolása, mert a mindig megszegett szabályok ellen örökké lehet „küzdeni”, örökké lehet róluk nyelvművelő cikkeket írni, előadásokat tartani stb. Van kollégám, aki szerint nem kellene „nyelvművelők számára jövodelmező szabályok -ról” beszélnem, lehetnék udvariasabb is. Csakhogy. Ha tudjuk, hogy két-nyelvű ember sosem beszélhet az egynyelvűek normái szerint, mert az lehetetlenség, akkor bűnös dolog a kétnyelvű magyarokat az egynyelvűek által nem ismert szlovák, román stb. eredetű szavak használata miatt ostorozni, gúnyolni. A kétnyelvűek mindig fognak „idegen szavakat” használni, olyanokat is, amelyeket az egynyelvűek nem ismernek. Őket ezért kigúnyolni tehát mindig lehet lesz, s amennyiben egy ilyen hangos gúnyiratért Balázs Géza honoráriumot vesz fel, tevékenysége jövodelmező.

15 A pesti akadémiai Nyelvtudományi Intézetben 2005. június 14-én, aztán Amszterdamban június 25-én az ICLaVe-3 konferencián, majd a vajdasági Kishegyesen július 9-én a IV. Vajdasági Szabadegyetemen, s végül „A Felvidék szerepe a magyar tudományos-ságban” című konferencián, Nyitrán, 2005. december 9-én.

8.3. A szótárak határtalanításáról

Szakmai körökben közismert, hogy a 20. századi magyar szótárak nem a magyar nyelv, hanem a magyarországi magyar nyelv szótárai voltak (lásd pl. Kolláth 2005b). A határon túl élő magyarok magyarországitól eltérő szavainak, szójelentéseinek először az Értelmező kéziszótár 2003-ban megjelent második kiadásában jutott hely, s azóta más szótárak és kézikönyvek írói is részt vállaltak a magyar nyelv határtalanításában. Ezt a folyamatot kérdőjelezte meg Balázs Géza fentebb idézett rádióműsorában, ez ellen keltett hangulatot laikus hallgatói levelek felolvastatásával. Arra buzdította a Kossuth rádió hallgatóit, hogy jelezzék kifogásaikat a határtalanításban élen járó Gramma Nyelvi Irodának. Ha nem tévedek, a magyarországi Balázs Géza *ellenzi* a határtalanítást. Pontosabban: 2005. április 17-én ellenezte.

Ugyanő azonban a szintén 2005-ben megjelent vitairatában *helyesli* a határtalanítást, amikor ezt írja:

„Az új értelmező szótár munkálataiban ugyancsak fontos nyelvstratégiai tény lett a határon túli nyelvváltozatok (közhasznú) szavainak számbavétele, egyúttal ezen nyelvváltozatok, a kétnyelvűségi helyzetből adódó nyelvi jelenségek (többletek) elismerése [...]”

(Balázs 2005: 128)

Ember legyen a talpán, aki ki kíván igazodni Balázs véleményeinek labirintusában! Egyszer kigúnyolja a felvidéki magyarokat a *párki* szó használatá miatt, máskor megdicséri a Magyar értelmező kéziszótár új kiadásának szerkesztőit azért, mert szótárasták a szót, így:

párki fn biz <A szl. m-ban:> virsli. <szlk>

Van azonban olyan megállapítása, kijelentése is Balázs Gézának, amivel egyet lehet érteni. Vitairatában egy helyen azt írja, hogy

„De azért egy értelmiséginek tudnia kell, hogy min ironizál.”

(Balázs 2005: 76)

Bizony, jó, ha tudja.

Kiegészítés (2010)

Balázs Gézának a határtalanítást ellenző nézeteire Péntek János 2005. május 30-án (idézi Laihonen 2009: 57) többek között így válaszolt:

„Igen, mi *blokk*lakásban lakunk, és az legalább annyira kényelmetlen, mint a *panellakás*. Nyelvileg sem jobb egyik, mint a másik. A nyelvnek, közös nyelvünknek kellene olyannak lennie, hogy kényelmes legyen mindannyiunk számára. A nemzeti nyelv biztosan nem olyan kategória, mint az állampolgárság. Olyannak kell lennie, hogy mindenki, aki magyarul beszél, saját nyelvét a közös nyelv részének érezhesse.

Vagy nem ez a »haza a magasban«?»

A pozsonyi Új Szóban pedig Szabó Mihály Gizella (2006) válaszolt egy Balázséhoz hasonlóan gunyoros cikkre, amelyben Csicsay Alajos egyebek mellett így ironizált: „Fölöttébb értékes mű az új Magyar értelmező kéziszótár, amelynek sava-borsát a szlovákiai magyarok »szókészletének elemei« adják.”

Az Új Szóból azt is megtudhatták az olvasók 2010. április 30-án, hogy Puszta János nyelvészprofesszor nem híve annak, „hogyan előírjuk, mit hogyan szabad mondani, de létezik egy határ, amin túl már nyelvromlásról lehet beszélni. Azt, hogy hol van ez a határ, nagyon nehéz megmondani [...]”. Puszta itt azt sugallja, hogy nem könnyen bár, de meg lehet mondani, hol kezdődik a nyelvromlás. Egy másik nyelvészprofesszor, É. Kiss Katalin (2008) szerint viszont a nyelvromlás szinkron szempontból értelmezhetetlen nyelvtörténeti metafora.

9. A tankönyvek nyelve és a magyarigazolvány*

Amikor felkért a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, hogy tartsak előadást „A délvidéki magyar szaknyelv helyzete és állapota” című konferenciáján, először azt gondoltam, nem tudhatok hozzászólni a témához, mivel magyarországi nyelvész vagyok, tehát a vajdasági jogászok, mezőgazdák, fizikusok vagy építészmérnökök magyar szaknyelvi problémáiról fogalmam sincs. Aztán persze eszembe jutott, hogy a magyar szaknyelvek is a magyar nyelv részei, a vajdasági magyar szaknyelveket ugyan nem ismerem, de a vajdasági magyarról vannak megismételhető (tehát nyelvészetileg szalonképes) kutatásból származó ismereteim (lásd Göncz 1999), s így talán mégis lehet valami mondanivalóm ezen az újvidéki konferencián.

Amit ma itt Önök elé tárok, azt nyelvészként teszem. Ennek hangsúlyozása szerénytelenségnek tűnhet, de nem a magamutogatás mondatja velem, hanem annak a szándéka, hogy segítsen a mai eszmecserénket azzal, hogy tekintsük át, ki-mindenki szokott magyar nyelvi kérdésekben nyilvánosan megszólalni. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének egykori igazgatója, Herman József akadémikus, másfél évtizede írta le, hogy „az emberek – sőt a tudományosan művelt emberek – zöme számára nehezen érthető, hogy a nyelvész pontosan mivel foglalkozik és miért” (Herman 1991: 56). Ilyen közegben – mondta – a nyelvésznek ritka emberi tulajdonságokra is szüksége van, egyebek mellett „türelemre a laikus ostobaságok hangoztatóival szemben” (1991: 57). Akadémiai felolvasó ülésen fejtette ki 1987-ben, hogy a magyar nyelv nem romlik, hogy a trágár beszéd elleni harcban a nyelvész szerepe alig más, mint bármely

*A Vajdasági Magyar Tudományos Társaság 2006. január 21-i újvidéki konferenciáján elhangzott nyitó előadás szövege. Eredetileg megjelent in: Ribár Béla és Szalma József, szerk., *Magyar szaknyelv a Délvidéken*, 2–14. Újvidék: Atlantis, 2006; továbbá: *Új Kép* 2006. április–május: 3–11 [Szabadka], *Magiszter* IV. évf. 1. szám (2006): 48–59 [Csikszereda], *Katedra* XIV. évf. 1. szám (2006): 12–13. és XIV. évf. 2. szám 10–11 [Dunaszerdahely].

művelt állampolgáré. Nem tudhatta akkor, hogy másfél évtized múlva milyen törvényt fog hozni a magyar parlament „a nyelvromlás ellen”, s hogy azt tudományosan művelt emberek is támogatják majd. Amikor felfogta ésszel, amit lát, a Magyar Tudományos Akadémia tagja türelemre intette önmagát a laikus ostobaságok pedigrés hangoztatóival szemben is.

[Itt most kérem az Olvasót, lapozzon a 12. fejezet 138–140. oldalaira, s olvassa el a „Mielőtt a magyar nyelvészek társadalmi felelőssége” kezdetű részt a 4. bekezdés végéig, ami így végződik: „talán nem is elég jó magyarok”.]

Milyen hatásokra gondolhattak konferenciánk szervezői, amikor azt írták a vajdasági magyar szaknyelvekről a konferenciát meghirdető közleményben, hogy „a ráhatások nagyok”? Egyrészt szerb kölcsönszavakra gondoltak, esetleg szerbes szóalakokra, a szerb nyelv hatását mutató szórendre s hasonlókra. Biztosra vehető az is, hogy minden vajdasági magyar orvosnak, mérnöknek, vegyésznek, pszichológusnak, vasutasnak és – horribile dictu – hullamosónak voltak már olyan élményei, hogy magyarországi szaktársa egyes szaknyelvi terminusokat másképp használt, mint ő, sőt, időnként első hallásra nem is értette egymást a vajdasági és a magyarországi szakember. Amiről ez a konferencia szól, nyilvánvalóan reális probléma tehát. Ezzel kapcsolatban két kérdést vegyünk kis-sé szemügyre! (1) Miért tér el a vajdasági (erdélyi, felvidéki stb.) orvosi, kémiai, vasutas stb. szaknyelv a magyarországitól? és (2) Mit lehet tenni az eltérések csökkentésére, netán kiküszöbölésére?

9.1. Miért különböznek a vajdasági magyar szaknyelvek a magyarországiaktól?

Erre a kérdésre azok a nyelvészek, akik kutatják is az egynyelvű és a két- és többnyelvű magyarok nyelvhasználatát, egész más választ adnak, mint a „normális emberek”, vagyis azok, akik nem szereztek nyelvészetből egyetemi diplomát. A nyelvészek válasza az, hogy a kétnyelvű vajdasági magyarok törvényszerűen másképp beszélnek magyarul, mint az egynyelvű magyarországiak, mivel kétnyelvű ember sosem beszélhet egy nyelvet úgy, ahogy azt az egynyelvűek beszélik. A kétnyelvűek által ismert és használt két nyelv egymásra hatását lehetetlen megakadályozni (lásd pl. Kontra 1997b). Hogy ez mennyire így van, azt nemcsak külföldi kuta-

tásokból tudjuk immár jó fél évszázada, hanem *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című kutatásból is, vö. Csernicskó 1998, Göncz 1999, Lanstyák 2000, Kontra 2003, Fenyvesi szerk. 2005 stb.

A normális emberek (vagyis azok, akik nem szereztek egyetemi diplomát nyelvészetből) ezt általában nem tudják. Ők úgy gondolják, hogy a vajdasági magyar nyelv „romlott”, „elfajzott”, „lepusztult” stb., s ezen azt értik, hogy nem olyan, mint a magyarországi magyar nyelv. (Nem tudják a vajdaságiak, hogy sok magyarországi magyar ugyanezt mondja a Magyarországon beszélt magyarról, nevezetesen, hogy az romlott, elfajzott, lepusztult stb.)¹ Ennek a gondolatvilágnak nagy hagyományai vannak: a Magyar Nyelvtudományi Társaságot megalapító Szily Kálmán „Mit akarunk?” című programadó cikkében 100 évvel ezelőtt arról írt, hogy ügyelni kell nyelvünk tisztaságára, kerülnünk kell a „belopódzni akaró idegenszerűségeket” és az „idétlen tájnyelviségeket”, s persze elő kell segítenünk „tudományos műnyelvünk újabb fejlődését” (lásd Éder 2005: 386–387).

Nyelvtudósnak – miként egykori igazgatómtól, Herman József akadémikustól idéztem fennebb – gyakorta van szüksége türelemre a laikus ostobaságok hangoztatóival szemben. Hadd idézzek néhányat, nem a ki-pellengérezés szándékával, hanem annak illusztrálására, hogy milyen széles körben elterjedt tévhitek nehezítik céljaink (a sikerebb magyar–magyar kommunikáció) megvalósítását.

(1) Beszéljünk helyesen magyarul!

„Tiszta magyar nyelven gondolkozni, beszélni és írni, magyarságunk iránti szeretet és gondviselés kérdése. A használt idegen szavak mennyisége magyar öntudatunk észrevétlen hanyatlásának mértéke.” (Tomory Zsuzsa)

„Nagyon fontos nyelvünk tisztaságának megőrzése. Nyelvünk ősi alapon nyugvó fejlettsége megengedi, hogy jelen korunk szakkifejezéseit is

1 Ugyanakkor igaz, hogy a kisebbségi magyar nyelv és a magyarországi magyar nyelv „romlottságán, lepusztultságán” nem egészen ugyanazt értik, akik ezt hangoztatják. Amint erre leghangsúlyosabban Lanstyák István rámutatott, a kisebbségi kétnyelvű helyzet következtében föllépő nyelvi hiány miatt a felvidéki, vajdasági és más kisebbségi nyelváltozatokban bizonyos fokú leszűkültség (redukció) jelentkezik. S persze ha egy beszélő meg van fosztva attól, hogy anyanyelvének bizonyos fontos tartományait megismerje, sérülnek a nyelvi jogai. A nyelvi leszűkültség épp ezeknek a jogsértéseknek a nyelvi következménye. (Részletesebben lásd Lanstyák 2000: 176–184.)

tiszta, szép magyarsággal szólaltassuk meg. Legszebb reményünk, hogy elérkezik egy olyan nap, amikor már nem lesz egyetlen magyar tanulmányban egyetlen idegen szó sem.”

Kárpát-medencei Magyarok Lapja I. évf. 10. szám
(2005. december), 16. lap

Az újság szerkesztői olvasóikat arra kérik, hogy „javaslataikat további javulásunk előmozdítására” küldjék el a budapesti szerkesztőség címére, s egyben dr. Molnos Angéla Magyarító könyvecskéjéből vett példákkal illusztrálják a szép tiszta magyar nyelvet, amelyben *forma* helyett *alak*, *filozófia* helyett *bölcselet*, *geopolitika* helyett *tájégségfejlesztés*, *gén* helyett *örökletes egység*, végül *elit* helyett *eleje*, *előkelő*, *legjava* használtatik.

Ez a szöveg azokat a széles körben burjánzó tévhiteket példázza, hogy (a) az idegen szavak használata a rossz magyar emberek sajátja, (b) lehetséges szép magyarsággal, vagyis idegen szavaktól mentesen beszélni, (c) e cél eléréséhez semmi másra nincs szükség, csak egy kis elszánásra, morális tartásra.

(2) A magyar parlamentben 2001 őszén a „reklámyelvtörvény” vitájában Zakó László független képviselő egyebek mellett a következőket mondta:

„Egy helyesírási hiba valószínűleg nem számít jogsértésnek; én feltételezem, hogy ez az oka, viszont én nagyon támogatnám azt, hogy a helyesírás kerüljön jobban előtérbe. S ha abból indulunk ki, hogy nyelvében él a nemzet, akkor minden kis helyesírási hiba egy apró koporsószövegnek számít.”

Ha minden kis helyesírási hiba egy apró koporsószöveget ver a nemzet testébe, akkor aggodalomra semmi okunk, bizodalomra viszont annál több. Ugyanis az a helyzet, hogy a magyar helyesírási szabályzatot úgy alakították ki, hogy vannak pontjai, amelyeket a felnőtt magyarországi lakosság 98%-a képtelen betartani (egy írásbeli hibajavító feladatban az *utitársam* szót az országos reprezentatív mintának mindössze 2,4%-a javította a szabályos *útítársam*-ra, lásd Kontra, szerk. 2003: 166). Vagyis: ha minden kis helyesírási hiba nemzeti koporsószöggel ér fel, s ha van még magyar nemzet, akkor ez a nemzet tökéletesen ellenáll a koporsószövegeknek, aggodalomra semmi oka senkinek!

(3) Egy magyar nyelvészprofesszor a Kossuth rádió „Tudósforum” című műsorában a következőket mondta 1999. január 4-én:

„Vannak grammatikai szempontból művelt emberek és grammatikai szempontból műveletlen emberek. Itt a kijelentő mód és a felszólító mód felcseréléséről van szó. Én szerintem [az, hogy sokan suksükölnék, még értelmiségiek is] az iskola szégyene. Az iskolában ezt meg lehet tanítani, és meg is kellene tanítani. Mert ez mégiscsak a helyes beszédnek az egyik fokmérője.”

E szerint a kognitív deficittel való érvelés szerint a nemstandard beszélők megtanulhatnák a standard beszédet, ha nem lennének olyan lusták, s ha az iskola jobban végezné a dolgát.² Az idézett érvelésnek más gyengéje is van: nem a kijelentő mód és a felszólító mód felcseréléséről van szó a suksükölő emberek esetében, hanem arról, hogy egy igealakot két funkcióban használnak. Lanstyák István szemléletes példájával szólva: ha valaki a lakását is és a pincéjét is ugyanazzal a kulccsal nyitja, nem felcseréli (összekeveri) a lakáskulcsát a pincekulcsával, hanem egy kulcsot használ két funkcióban. Aki azt mondja, hogy *Maga is becsukhassa az ajtót, ha akarja, az a becsukhassa* szóalakot kijelentő módban használja. E beszélőnek csupán annyi a „bűne”, hogy a *t*-végű igét is úgy ragozza, ahogy a „művelt” beszélők a többi igét:

	„művelt” beszélők	„műveletlen” beszélők
kijelentő mód:	Uram, Ön <i>megmondja</i> az igazat.	Uram, Ön <i>megmondja</i> az igazat.
felszólító mód:	Uram, <i>mondja meg</i> az igazat!	Uram, <i>mondja meg</i> az igazat!
kijelentő mód:	Péter bácsi <i>megjavítja</i> az autót.	Péter bácsi <i>megjavítsa</i> az autót.
felszólító mód:	Péter bácsi, <i>javítsa meg</i> az autót!	Péter bácsi, <i>javítsa meg</i> az autót!

A magyar igeragozásban a kijelentő és a felszólító alakok legtöbbször egybeesnek. Az egyetlen kivétel ez alól a szabály alól a sztenderd („művelt”) változat *t*-végű igéinek ragozása. Látható tehát, hogy a nyelvi logika a „műveletlen” beszélők beszédében jobban érvényesül, mint a „művelt” beszélőkében. Az is nyilvánvaló, hogy a „műveletlen” beszélők épp annyira „keverik össze” a kijelentő és a felszólító igealakokat, mint a „művelt” beszélők, csak ezt kissé gyakrabban teszik (mivel a *t*-végű igét ugyanúgy ragozzák, mint az összes többi igét – eltérően a „műveltektől”). Nyelvészeti okot tehát a suksükölő emberek megbélyegzésére nem találunk. A megbélyegzés és a társadalmi diszkrimináció, ami a suksü-

2 A szociolingvistáknak komoly kétségeik vannak e felől (lásd pl. Trudgill 1995).

kölő magyarokat sújtja, kizárólag társadalmi okokkal magyarázható: a társadalmi elit³ a *t-végű* igék ragozásával is jelzi felsőbbrendűségét. Amikor egy nem suksükölő magyar egy suksükölőt kijavít, a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyét dörgöli a nála lejjebb levő orra alá.

Mutatis mutandis: amikor egy magyarországi magyar egy vajdaságit kijavít, azt érezteti vele (szándékosan, vagy szándéktalanul), hogy ő jól tud magyarul, de a vajdasági magyar ember rosszul beszél magyarul. S mivel az egyik legelterjedtebb sztereotípiánk szerint *aki nem beszél jól magyarul, az nem jó magyar ember*, a magyarországi magyar azt is a vajdasági orra alá dörgöli (akarva, vagy akaratlanul), hogy a vajdasági ember rossz magyar ember. Az ilyen kijelentéseknek a nyelvcsere felgyorsító hatása is lehet. Kolláth Anna „Magyarul a Muravidéken” című, 2005-ben megjelent könyvében erről a következőt írja:

[...] a muravidéki médiában változó gyakorisággal megjelenő nyelvművelő írásaink az ott élő magyarok egyes köreit (elsősorban az értelmiséget) elbizonytalanítani látszanak; anyanyelvük ugyanis egyfajta stigmatizációt már kénytelen volt elviselni a szlovénnal szemben. Saját bőrömön tapasztaltam ottani középiskolai kollégákkal folytatott eszmecserék során, hogy anyanyelvüknek, azaz a muravidéki kontaktusváltozatnak egy második, méghozzá magyar–magyar megbélyegzését sem érzékeny nyelvi tudatuk, sem még érzékenyebb lelkük, sem értelmük nem képes elviselni. Hiába érvelünk, hogy nem a hibázók, hanem a hibák ellen küzdünk [...], a beszélő természetesen azonosítja magát a hibával, s nem a hibát jegyzi meg, hanem úgy érzi, mások, méghozzá elsősorban kívülállók belegázoltak nyelvi és lelki világába. Természetes reakció erre a megsértődés, s erről azért is kell beszélnünk, mert lehetséges következményeivel túllépi a privát szféra határait. A nyelvcsere folyamatát ugyanis az gyorsítja leginkább, ha a kisebbségi csoport értékeit és nyelvét mind a többség, mind pedig az anyanemzet részéről stigmatizáló attitűdök kísérik.⁴

(Kolláth 2005a: 91)

3 Ha dr. Molnos Angéla Magyarító könyvecskéjét követnénk, azt mondanánk, hogy „a társadalmi *eleje* (vagy: *előkelő*, *legjava*) a *t-végű* igék ragozásával is jelzi felsőbbrendűségét.”

4 Az előadást követő vitában az újvidéki magyar rádió szerkesztőinek doyenje, Kovács József elmesélte, hogy egyik újvidéki bemondó kollégája (V.E.) Magyarországon szeretett volna bemondóként elhelyezkedni, de egy szolnoki magyar rádiónál kerek-perec tudtára adták, hogy ilyen parasztos beszéddel nem veszik fel. Az újvidéki bemondó közép-zárt *ë*-vel beszélt anyanyelvét, ami az újvidéki rádiósok között vitatéma, de a szolnokiak között legitim nyelvi ürgy a társadalmi diszkriminációra.

Összefoglalva: a vajdasági magyarok nyelve törvényszerűen különbözik a magyarországi magyartól, mert a vajdasági magyarok más beszélő-közösségben élnek, mint a magyarországiak. Ők két- vagy többnyelvű magyarok, a magyarországiak egynyelvűek. Mivel kétnyelvű ember sosem beszélhet úgy egy nyelvet, mint az egynyelvűek, a vajdasági magyaroktól azt elvárni, hogy úgy beszéljenek, mint a magyarországiak, annyira logikus eljárás, mint az, ha egy fekete bőrű embertől azt várjuk, hogy változtassa meg a bőrszínét fehérre. A normális emberek azonban nem tudják, hogy nyelvi elvárásaik irreálisak, ezért az egynyelvűek beszédét glorifikáló, és a kétnyelvűek magyarját megbélyegző kijelentések szerfellett sok társadalmi kárt okoznak – függetlenül attól, hogy a megszólalóknak mekkora jó szándék tölti meg a szívét. Az, hogy a vajdasági magyar szaknyelvek bizonyos fokig eltérnek a magyarországi szaknyelvektől, természetes és elkerülhetetlen. A kérdés az, hogy az eltérések mértéke befolyásolható-e, s miképp.

9.2. Mit lehet tenni a szaknyelvi eltérések csökkentésére, netán kiküszöbölésére?

Amikor a szaknyelvekről beszélünk, elsőként nem az általános vagy középiskolások nyelvhasználatára gondolunk, hanem inkább a felnőttek „komoly” szaknyelveire, az orvosi nyelvre, vagy a jogi szaknyelvre, s hasonlókra. Pedig a szaknyelvek élete már a majdani orvosok, jogászok, fizikusok s más szakemberek iskolába lépésekor, 6 éves korban elkezdődik. Maga az oktatási terminológia is óhatatlanul eltér például Szlovákiában és Magyarországon. Szabómihály Gizella (2002: 170–181) részletesen tárgyalja az eltéréseket, bemutatva azt, hogy mikor lehetséges és kívánatos, s mikor lehetetlen a szlovákiai magyar és magyarországi magyar oktatási terminológia közti különbségek megszüntetése.

Úgy gondolom, elsősorban a kisebbségi magyar iskolákban használt tankönyvek minőségén kellene és lehetne javítanunk, ha a (szak)nyelvi szétfejlődést kívánjuk csökkenteni. Jelenleg a helyzet igen rossz.

Először vessünk egy pillantást a romániai magyar iskolákban használt tankönyvekre! Az *Erdélyi Riport* 2005. szeptember 29-i számában a „Tanulni a hibákból” című összeállítás hibáktól hemzseggő tankönyvekről számolt be (Csabai és mások 2005). Például a másodikosok Környezet-ismeret tankönyvében egy szerepjátéknál ilyen szöveg olvasható: *Képzeld el egy bezelgetést a seprű és a porszűrő között.* A tíz szavas mon-

dat negyedik szavának (*beszélgetést*) és a kilencediknek (*porszívó*) a leírása megoldhatatlan feladatnak bizonyult a tankönyvet kiadók számára. Van olyan tankönyv is Romániában, aminek a címét is hibásan írták/nyomták, így: *Biológia*. Az összeállításból kiderül, hogy a magyar iskolások által használt tankönyvek jelentős része ma is románból fordított tankönyv, s a fordítások igen gyatrák. A gyakori helyesírási és fordítási hibák azonban nem csak a fordítók gyatra munkáját jelzik, hanem a szerkesztők és a kiadók felelőtlenségét is. 2005. december 17-én egy kolozsvári oktatási konferencián Péntek János megbírált néhány ma használatos tankönyvet, köztük volt olyan is, amelyben *felelősség* helyett *felellősség* olvasható, s olyan is amely szerint „a minőség latin szó”⁵.

Másodikként nézzünk körül egy kicsit Szlovákiában! Horváth Géza a matematikai olimpia feladatsorainak nyelvhasználati hibáit már 2004-ben keményen bírálta a *Katedra* című pedagógiai szaklapban, de bírálata süket fülekre (vak szemekre) talált: a 2005-ös feladatok is tele vannak „jellegzetes szlovákiai magyar hibákkal”. Az egyik feladatban a fordító a szlovák *hmotnosť* szót magyarra *súly*-ként fordította *tömeg* helyett. Máshol a magyarországi *tizedes tört* helyett *tizedes szám* szerepel. A szerző bemutat stilisztikai hibákat is, pl. azt írja, hogy ha a feladatok utasításai többes számúak egyes szám helyett (pl. *Oldjátok meg!*), ez „azonnal elárulja, hogy a fordító szlovákiai vagy vajdasági magyar” (Horváth 2005: 24). A bíráló helytelenül használt nem matematikai kifejezéseket is bemutat, pl. *kigumizott* (Magyarországon *kiradírozott*) és *Az írásbeli feladat 26 kérdést tartalmazott* (Magyarországon *Az írásbeli dolgozat 26 feladat*-ot tartalmazna).

A kisebbségi szaknyelveknek, például az iskolai matematikai szaknyelvnek (legalább is az írott nyelvhasználatnak), nem szükséges eltérnie a magyarországi használattól. „Csupán” arra van szükség, hogy jól fordított s gondosan szerkesztett tankönyvek, vagy eleve magyarul írt tankönyvek szülessenek. Romániában erre minden jogi lehetőség megvan, az ottani gyatra tankönyvek színvonaltalanságáért ma már egyedül a magyar tankönyvpiac szereplői felelősek.

Magyarul írt tankönyveket – elvileg – Magyarországról is lehetne importálni, de az nem lenne szerencsés megoldás, mivel az anyaországi

5 A tankönyv szerzője föltehetőleg azt szerette volna közölni, hogy „a 'minőség' jelentésű *kvalitás* latin eredetű szó”.

tankönyveket a kisebbségi diákok kulturálisan is és nyelvileg is bizonyos fokig idegennek éreznék.⁶ Véleményem szerint a legjobb megoldás az lenne, ha a tankönyveket kisebbségi és magyarországi tanárok együtt írnák, pl. egy biológiakönyvet írhatna egy kecskeméti és egy sepsiszentgyörgyi tanár, vagy egy földrajzkyönyvet írhatna egy kishegyesi és egy szolnoki tanár és így tovább.

A tankönyvkérdés a kisebbségi magyar iskolaügy egyik legfontosabb kérdése. Ha úgy tetszik, sorskérdés. A nyelvileg gyatra fordítások, a szakszerűtlen kiadói-szerkesztői munka „gyümölcsei” a romániai (s tegyem én hozzá: a szerbiai, s a többi kisebbségi) magyar iskolás gyermekek elleni merényletek – mondta Szilágyi N. Sándor egy decemberi kolozsvári konferencián, s ebben egyáltalán nem túlzott. Az a szomorú, hogy a sajtó ezekről a merényletekről nem ad hírt.⁷ Mindenki emlékszik – mondta Szilágyi –, hogy mennyit írtak a lapok a magyarigazolványról, annak ilyen-olyan értékéről, hogy ki kapjon, s ki ne kapjon, hogy hol mennyien váltották ki stb. A magyar tankönyvmizériáról nem írnak a lapok, nem beszélnek a közszereplők, a dolognak nincs „hírértéke”. Pedig a kisebbségi magyarok jövője szempontjából ennek sem kicsi a jelentősége. Ha valahol összevonnak egy magyar iskolát egy többségi iskolával, az bekerül a hírekbe, s ez rendben is van. De hogy a meglevő magyar iskolákban milyen minőségű tankönyveket használnak, s miért nem használnak sokkal jobbakat, arról nincs híradás, nincs közbeszéd, nincs társadalmi vita sem. A kisebbségi magyarok jövője pedig sokkal inkább múlik tankönyveik minőségén, mint azon, hogy van-e magyarigazolványuk, vagy nincs...

Kiegészítés (2010)

Hogy a tankönyv-biznisz nagy biznisz, azt jól tudtam, de ha nem tudtam volna is, cikkem első megjelenése után egy környező országbeli tapasztal-

6 A nyelvi különbségekre érzéketlen magyarországi tankönyvexportot példázza az, amikor az 1990-es évek elején Kárpátalján olyan magyarországi könyveket is használtak, amelyekben az *ő* betűt egy *öv* rajzával tanították, csakhogy a kárpátaljai gyerekek az *ő*-et *szíj*-nak hívják. Az *i* betűt egy *ítató* rajzával tanították, de kárpátaljai gyerek még sosem látott olyan tárgyat, amelyet a tankönyv rajza mutat (lásd Kontra 2003: 508).

7 A szabályt erősítő néhány kivételt leginkább nyelvtudósok cikkeiben olvashatjuk. Például a romániai magyarok gyatra románkönyveiről s a magyar politikusok ebben viselt felelősségéről lásd Péntek (2002) és Szilágyi (2005) írásait.

talt tankönyvszerkesztő azt mondta nekem, hogy mindenben egyet ért velem, de amit javaslok, az mindenkinek sérti az üzleti érdekeit. Gondolom ezzel magyarázható az is, hogy cikkemet a kárpátaljai magyar pedagógus folyóirat előbb közlésre elfogadta, majd döntését megváltoztatta, s nem közölte. Ebben is különbözik a kárpátaljai *Közoktatás* a vajdasági *Új Képtől*, az erdélyi *Magisztertől* és a felvidéki *Katedrától*.

Az, hogy a magyar tankönyvmizériának nincs hírértéke, változatlanul igaz. Amikor a szlovák nacionalisták a helynevek használatát igyekeznek durva módon szabályozni a magyar tankönyvekben, az rögtön hír a magyar médiában. Arról azonban nem írnak s nem is beszélnek sem a magyar újságírók, sem a magyar politikusok, hogy mekkora károkat okoznak a szlovákiai magyar iskolákban használt magyartankönyvek, lásd erről például Misad Katalin (2009) tanulmányát. A tankönyvek s a tananyagok puristák, nyelvi babonákat terjesztenek, tudományos szempontból elavultak, s néha Janus Pannonius nevének helyes leírása is meghaladja a szerzők vagy a szerkesztők képességeit (az egyik, érettségizőknek készített feladatlapon *Pannónius* olvasható, Misad 2009: 149).

10. Az anyanyelvű felsőoktatás előnyei és hátrányai, ahogy „a nép” látja*

A kisebbségben élők anyanyelvű felsőoktatásának fontosságát hangsúlyozni a Kárpát-medencei magyarok esetében bizonyára fölösleges, ezért erre nem pazarlom a szót. A rendszerváltások után létrejött magyarul (is) oktató egyetemek és főiskolák fontos szerepet töltenek be a magyar értelmiség képzésében, jól szolgálják a kisebbségi magyarok azon törekvését, hogy anyanyelvükön tanulhassanak. Nem biztos azonban, hogy a kizárólagosság, a csak magyarul tanítás a legcélravezetőbb módja a kisebbségi magyar értelmiség képzésének. Ha a szakmájukat legalább két nyelven (államnyelven és magyarul) magas szinten végezni képes értelmiségiek képzése a célunk, akkor a kétnyelvűség és a tannyelvválasztás kérdéseit is rendesen végig kell gondolnunk. Asszimiláció, migráció és két- vagy többnyelvűség bonyolult összefüggéseit mi magyarok jóval kevésbé értjük annál, mint amit helyzetünk indokolna. Az anyanyelvű oktatásról általában és a kisebbségi magyarok magyar nyelvű felsőoktatásáról különösen is, az utóbbi 10–15 évben elég sokan nyilvánítottak véleményt: többek között egyetemi professzorok (orvostól magyar irodalmárig); politikusok (Pozsonytól Bukarestig); tanárok, tanítók és diákok; szülők és nagyszülők; magyarországi és szomszédos állambeli magyarok; szlovák nacionalisták és vajdasági magyar nyelvvédők; oktatáskutatók és szociológusok; 15 millió magyarról szónokolók s olyanok, akik tudják, hányan vagyunk; az amerikai „English only” politikai mozgalmat követendőnek vélő magyar politikus és a szlovák államnyelvtörvény pozitívnak vélt vonásait reklámozó magyar tudós – a felsorolás még folytatható lenne. Röviden: e kérdésekről „a nép” nyilvánít véleményt, abban az érte-

*A Kempelen Farkas Társaság által rendezett *Asszimiláció és migráció* című konferencián 2006. november 25-én Révkomáromban elhangzott előadás szerkesztett változata, eredetileg megjelent: *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2007/2: 147–152.

lemben, ahogy a nyelvtudományban definiálják újabban a népet: azon emberekről van szó, akik nem szereztek egyetemi diplomát nyelvészetből, s ezért véleményüket ilyen tanulmányok nem befolyásolják. Ők a „normális emberek”, akik nem úgy gondolkoznak nyelvi kérdésekről, ahogy a tanult szakemberek gondolkoznak. Ők „a nép”. (Persze nyelvészek is sokszor nyilvánítanak véleményt, olyanok, akik kutatják is a kétnyelvűséget, de olyanok is, akik mást kutatnak s ezért a kétnyelvűséggel kapcsolatos ismereteik alig különböznek egy magyarországi buszsofőr vagy gazdasági miniszter ismereteitől. Az utóbbiak véleménye azért veszélyes, mert a nem nyelvészek azt hiszik, nyelvtudományi szempontból helytálló, amit a nyelvész hangoztat (erről részletesebben lásd a 12. cikket, továbbá a 8. és a 13. fejezet kiegészítéseit). A nyelvtudósok szinte az egész 20. században büszkén ignorálták „a népet”. Azt hitték, hogy „a nép” nyelvi-nyelvészeti kérdésekben megnyilvánuló végtelen tudatlansága orvosolhatatlan. „Én megírtam több kitűnő könyvet e kérdésekről, ha mások nem olvasták, magukra vessenek!” – mondták a nyelvészek. A század végére azonban nyilvánvalóvá lett, legalábbis a szociolingvisták számára, hogy ez az alapállás elhibázott s eredménytelen. A „népi nyelvészet” (angolul *folk linguistics*, Niedzielski – Preston 2000) egyik, alkalmazott nyelvészeti létoka épp az a felismerés, hogy ha valamilyen nyelvvel kapcsolatos társadalmi problémát szeretnénk megoldani, akkor bölcsen tesszük, ha először is megismerjük, hogy az emberek mit gondolnak erről a problémáról. Két évvel ezelőtt (vagyis 2004-ben) Debrecenben rendeztünk egy konferenciát a tannyelvválasztás kérdéseiről, ennek a kötete egy éve jelent meg *Sült galamb?* címmel, Somorján (Kontra, szerk., 2005). A konferencián felvidéki, kárpátaljai, erdélyi és vajdasági magyarul (is) tanító, illetve tanuló professzorok és egyetemisták mutatták be, s vitatták meg a tannyelvválasztással kapcsolatos problémáikat. Könyvünkről megjelent már néhány ismertetés (Vajda Barnabás 2005; Mészáros 2006; Sebestyén 2006; Lengyel 2006), és rendeztünk róla néhány vitaestet is (Kolozsváron, Nyitrán, Szegeden, Budapesten és Újvidéken). A következőkben az ismertetésekben és a vitákon felmerült kérdések közül szemelgetek, azzal a céllal, hogy bemutassak egy-két „népi” gondolatot. Tehát nem a kérdést kutató s ezért remélhetően hozzáértő nyelvtudósok, hanem a „normális emberek” néhány véleményét, érvét szemlézem.

10.1. Óvodától az egyetemig magyarul

Ahogy 1990 óta már hozzászokhattunk, sok megfellebbezhetetlen vélemény hangzik el. Egy vajdasági szerző nemrég ezt írta: „Ahogyan a lelkiismeretesek már évek óta szokták mondogatni (s szekcióülésen is többen kijelentették): a reménytelennek látszó helyzetben csupán az óvodától az egyetemig anyanyelven megszerveződő oktatás segíthet” (Vajda G. 2006, 23). Ezzel a véleménnyel szöges ellentétben áll például Szabó Bálint kolozsvári építészprofesszor véleménye, aki szerint a kizárólag magyar nyelvű oktatás ellentétes a magyar nemzeti érdekekkel (lásd Kontra 2005b: 11). Egyszerűen azért, mert ha a romániai magyar diplomás szakember otthoni érvényesüléséhez, versenyképességéhez elengedhetetlen az államnyelv magas szintű ismerete is, akkor nem magyar tananyelvű, hanem magyar, román és angol vagy francia tannyelvű képzésre van szüksége. Ezzel a véleménnyel értett egyet az *Új Szó* könyvbemutatónkra tudósító munkatársa is, aki ezt írta: „ellentétes-e a magyar nemzeti érdekekkel a kizárólag magyar nyelvű oktatás? Hölgyeim és uraim, még ha most sokan szívükhöz kapnak is: egyértelműen igen! Mert az a minőség, az oktatási szint és a versenyképesség rovására megy. Azaz öncsalás. De hát ezt eddig csak azok nem tudták, akik kizárólag magyarságtudatból alapítanak egyetemet” (Buchlovics 2005). A kárpátaljai nyelvtudós Csernicskó István ebben az esetben a Szabó Bálint-féle véleményt támogatja, s a beregszászi magyar főiskola nyelvpolitikájáról ezt mondja: „Főiskolánkon a magyar az oktatás nyelve, ám valamennyi hallgatónk kötelezően hallgat ukrán nyelvet és egy idegen nyelvet, ezen felül pedig ingyenes ukrán és idegen nyelvi tanfolyamokra járhatnak (nemcsak a diákok, hanem az oktatók is). Hogy motiváljuk is a diákokat, ettől az évtől kezdve az utolsó évfolyamon a hallgatóknak ukrán nyelvizsgát kell tenniük” (nmi 2005).

10.2. Miért kell az államnyelven is tanulni?

Sokan úgy vélik, magyarul megtanul gyermekük otthon a családban, de ahhoz, hogy érvényesüljön később, tehát hogy az államnyelvet is jól megtanulja, elengedhetetlen, hogy többségi tannyelvű (román, szlovák, szerb stb.) iskolába járjon. Szlovákiában vagy Vajdaságban 20–30%-ra is rúghat a nem magyar iskolába járó magyar diákok száma. Ezek a szülők gyakran megkapják a magukét más magyaroktól, azoktól, akik magyar is-

kolába járatták gyermekeiket. A gyermeküket magyar iskolába járató szülők, különösen ha tömbmagyar településről van szó, akaratlanul gondokat is okoznak gyermeküknek, mivel a tömbmagyar település magyar iskolájában az államnyelv megtanulásának lehetőségei sokszor korlátozottak. Idén (vagyis 2006) októberben egy újvidéki egyetemista azt mesélte el a *Sült galamb?*-vitán, hogy Topolyán felnőtt magyarként abszolút nem tudott szerbül, csak köszönni tudott, meg a nyelvtant tudta, s hiába tanulta a szaknyelvet, ha nem tudta az utcanyelvet (a mindennapi társalgáshoz szükséges fordulatokat). Egy temerini egyetemista meg arról panaszkodott, hogy sokkal nehezebb neki a menzán szerbül borsos tokányt kérni, mint a történelem szemináriumon bármiről beszélni. Másvalaki azt mondta el, hogy nem tudja elmagyarázni a szerb orvosnak, hogy mi a baja. A *Sült galamb?* című könyvben több egyetemista beszámol arról, milyen gyötrelmeket okoz az államnyelv nem kellő ismerete. Egy véleményt idézek csak, a vajdasági Telek Tamását, aki Budapesten a SO-TE egyik PhD programjának diákja: „Egy pszichológiai momentum a legfontosabb talán, leküzdeni azt, hogy ragaszkodjunk az egynyelvűségünkhöz. Leküzdeni azt, hogy az államnyelvet el kell sajátítani. Úgymond önmagunk miatt, mert ha érvényesülni szeretnénk abban a közösségben, akkor erre feltétlenül szükség van. És itt még megjegyezném azt, hogy mindezek mellett elkezdtem kutatómunkával foglalkozni, ami szintén szerb nyelven történik. És az a tapasztalatom ezzel kapcsolatban, hogy nagyon sok jó képességű magyar anyanyelvű hallgató, akik talán sokkal jobb képességekkel rendelkeznek, mint én, a nyelvi akadályok miatt nem tudtak megnyilatkozni. És már eleve kisselektálódttak. Tehát attól függetlenül, hogy befejezték az Orvosi Egyetemen a tanulmányaikat, nem volt soha merszük ahhoz, hogy elkészítsenek egy szakdolgozatot szerb nyelven és kiálljanak az egyetemi tanárok elé, vagy hogy kiálljanak egy országos konferencián, ahol ugye szerb nyelven kell megtartani az előadást” (Telek 2005: 229).

10.3. Társadalmi mobilitás, érvényesülés

Vajda Barnabás recenzióját így összegezte: „[V]alamiképpen föl kellene oldani azt a nagyfokú feszültséget, amely a kisebbségek nyelvi elzárkózása, illetve az ő (nyelvi alapú) önfeladásuk között húzódik, és amit a kötet több előadója is jellemzően úgy fogalmaz meg, mint feszültséget a helyben boldogulás és a modern társadalmi mobilitás között. Ezeket a

célokat pedig biztos, hogy nem lehetséges pusztán lingvisztikai megközelítés által elérni” (Vajda B. 2005: 9). A helyben boldogulás mint cél, nyilvánvaló összefüggésben van a trianoni traumával és a magyarlakta területek zsugorodásával. A szülőföld programok, a mostani Szülőföld Alap, az egész „szülőföldrész” (lásd Vida 2006) a menni vagy maradni dilemmára adott egyfajta válasz. A társadalmi és földrajzi mobilitást nem mindenki tekinti normális dolognak. Van, aki ma is egyfajta stabil, stagnáló, immobilis társadalmat képzel maga köré. A vajdasági *Magyar Szó*-ban Mihályi Katalin közölt velem egy interjút az államnyelv ismeretének fontosságáról (Mihályi 2006a, 2006b), amire Szloboda János nyugalmazott magyartanár reagált ugyanott. Érvelése jól példázza a társadalmi mobilitás figyelmen kívül hagyását. Egyebek mellett ezt mondja: „[H]elyeselhető ugyan, hogy a túlnyomórészt idegen környezetben élőknek minél tökéletesebben meg kell(ene) tanulniuk a többség nyelvét (ahol ez nem is okoz különösebb gondot), ám miért volna ez kötelező az anyanyelvi környezetben élő és dolgozó földművesek, gyári munkások, iparosok számára, akik csak a »hivatallal« kénytelen-kelletlen kapcsolatba kerülve hallanak idegen szót, olvasnak más nyelven írt szöveget?” (Szloboda 2006). Szloboda úgy véli, a tömbmagyarságnak (például a zentai magyaroknak) nem létszükséglet, csupán udvariassági gesztus, hogy elsajátítsák a helybeli kisebbség, de egyben országos többség nyelvét. Zárójelben még hozzáteszi ehhez, hogy „emellett üzleti érdek is”. A vitacikkre adott válaszában (Kontra 2006e) azzal érveltem ellene, hogy egy egész életét Zentán leélő magyarnak (ha jól fizető állása olyan, amihez nem kell szerbtudás) esetleg udvariassági kérdés a jó szerbtudás, de ha egy magyar azért nem kap meg egy állást Zentán, vagy pláne Újvidéken, mert nem tud jól szerbül, akkor a szerbtudás rögtön nem luxus, nem is udvariassági kérdés, hanem létszükséglet. S mivel nagyon nehéz – ha nem lehetetlen – megtervezni, hogy valakinek élete folyamán milyen nyelvek tudására lesz szüksége, a kisebbségi magyar iskolák akkor (és csak akkor!) teszik jól a dolgukat, ha magas szinten kétnyelvű diákokat bocsátanak ki falaik közül.

10.4. Félelem a politikusainktól

Nekem, mint magyarországi „megfigyelőnek” kissé alaptalannak tűnt az a félelem, amit egy tannyelvvvel kapcsolatos parázs vitában fogalmazott meg egy környező országbeli magyar egyetemi oktató, nevezetesen: ha

híret vennék a budapesti parlamenti képviselők, hogy egy adott intézményben nem minden vizsga folyik magyarul, megvonhatnák a magyar állami támogatást. Azért gondoltam abszurdnak ezt az aggodalmat, mert úgy véltem, ekkora hibát még magyarországi politikusok sem követnének el. Úgy véltem, csak jut valami szerep a racionális, szakmai érveknek is, még a magyar parlamentben is. Vélekedésem nem bizonyult megalapozottnak, amint ez egyebek mellett egy 2005. december 29-i *Népszabadság*-cikkből is kiderült. Ebből megtudtuk, hogy a pozsonyi, a nyitrai és a besztercebányai egyetemek magyar tanárai tiltakoztak a Szülőföld Alap azon döntése ellen, mely szerint „a szlovákiai magyar egyetemi képzés támogatására szánt 30 millió forintból a révkomáromi Selye János Egyetemnek 26,5 milliót, a három intézmény közös pályázatára kért 12 millió helyett mindössze 1,5 milliót ítéltek meg” (Szilvássy 2005). Ez szlovákiai javaslatra, budapesti jóváhagyással történt. László Béla nyitrai dékán ezt udvariasan így kommentálta az említett *Népszabadság*-cikkből: „A nemes szándékú anyaországi támogatást ebben az esetben nyilvánvalóan nem szakmai kritériumok, hanem politikai érdekek alapján osztották el.” Az ilyen politikai döntésekről s az őket körülölelő retorikai teljesítményekről, a „szülőföldről” írt vitriolos cikket a kolozsvári Vida Gábor (2006). Ezt legszívesebben teljes terjedelmében idézném, helyhiány miatt azonban elégedjünk meg ennyivel: „Vannak emberek, akiknek tájban, világban, nyelvben otthon lenni természetes dolog, ettől nem érzékenyülnek el, nem facsarja könny a szemüket, nem átkozzák magukat vagy őseiket azért, hogy nem mentek el idejében Amerikába [...] De amikor hallja a szegény ember, akinek van szülőföldje (hisz olvasott ő Tamási Áront), szóval amikor hallja, hogy neki ott kell megmaradnia, ahol éppen él, az anyanyelvét kell őriznie, míg Csaba királyfi el nem jön érte vagy az unokák öregotthonba nem dugják, akkor nagyon káromkodós kedve támad [...] És amikor azt mondja a tévében sok politikás ember, akinek a szülőföldem nem szülőföldje, hogy maradjak – nem is az enyémen, hanem csak úgy, általában – a szülőföldön, akkor az az ember azt mondja nekem, hogy maradjak ott, ahol vagyok, ne menjek hát oda, ahol ő van vagy ahol ő nincs is. És mivel a magyar nyelvben minden szó azt jelenti, amit jelent – vagy mást, vagy semmit, megszokás kérdése – akinek a szülőföldje nem a szülőföldem, ám az enyémenre apropózik, az az ember hazudik. Nincs általában vett szülőföld, talán ezzel kellett volna kezdeni. Tehát amikor a politikás ember azt szeretné mondani, hogy ne akarjak áttelepülni innen oda (vagy onnan ide), akkor jobban tenné, ha

ezt mondaná, és nem szülőföldrözne össze-vissza, ha nem szülőföldrözne le sem engem, sem mást” (Vida 2006: 3–4).

10.5. Az informálás és az informálódás felelőssége

A tannyelvválasztás egész életeket befolyásolhat. A kisiskolások szülei, az egyetemi vezetők és a politikusok, amikor ilyen döntéseket hoznak, általában nem tudják, hogy döntéseik milyen racionálisan várható következményekkel járnak. Ők „a nép”, akik nem tanultak nyelvészetet, nyelvpedagógiát vagy nyelvi tervezést egyetemen. Jó tanácsra szorulnak, olyan információkra, amelyek tudományosan helytállóak, és amelyek a döntések hosszú távú következményeit is megrajzolják. A magyar nyelvterületen van egy jó példa ilyesmire, az újvidéki Göncz Lajos *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: Útmutató a kisebbségi helyzetű szülőknek és a pedagógusoknak* (2005) című brosúrája, ami közérthetően tájékoztat a hozzáadó és felcserélő kétnyelvűségi helyzetről, a felszíni és kognitív nyelvi kompetenciáról, az anyanyelvű és a másodnyelvű (államnyelvi) oktatás eltérő következményeiről, és segít a szülőknek abban, hogy mit mérlegeljenek, mielőtt gyermeküknek tannyelvet választanak. Több ilyen füzetre lenne szükség, s főleg arra, hogy ezek el is jussanak minden érdekelt kisebbségben élő magyar szülőhöz. Ez persze nem Göncz professzoron múlik, hanem a magyar politikusokon. A tudósoknak az informálás a felelőssége, a politikusoknak, az egyetemi vezetőknek és a kisiskolások szüleinek pedig az informálódás. A debreceni konferencia *Sült galamb?* című kötetének kiadásával a somorjai Fórum Intézet – reményeim szerint – olyan helyzetet teremtett, amiben egyre szalonképtelenebbé válnak azok a magyar politikusok és egyetemi vezetők, akik tannyelvi ügyekben a szakszerűség mellőzésével, csupán politikai céloktól motiváltan döntenek, vagy nyilatkoznak.

Kiegészítés (2010)

A debreceni tannyelvkonferenciának, a *Sült galamb?* kötetnek, és a róla rendezett vitaesteknek is szerepe lehetett abban, hogy mára a magyar nyelvű oktatás kizárólagosságát kevesebben szorgalmazzák, s az államnyelv(ek) magas szintű ismeretének szükségességét egyre inkább elismerik. Attól azonban messze vagyunk, hogy az általános és középiskolákban, valamint a főiskolákon és egyetemeken olyan, a helyi adottsá-

gokra szabott kéttannyelvű oktatás folya, amelynek eredményeképp olyan szakembereket képeznének ezek az intézmények, akiket az államnyelv gyengébb tudása nem hoz hátrányba a többségekkel folytatott munkaerő-piaci versenyben.

2009. januárjában a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala kiadásában megjelentek Göncz Lajos tannyelvválasztásról szóló brosúrájának kárpátaljai, drávaszögi, muravidéki és burgenlandi adaptációi. A tájékoztató füzetek az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság felkérésére és támogatásával készültek. A kárpátaljai magyar szülőkhöz 6000 példány jutott el Csernicskő–Göncz (2009)-ből, a drávaszögiekhez 1000 példány Máté–Kosić–Göncz (2009)-ből, a muravidékiekhez 1000 példány Kolláth–Varga–Göncz (2009)-ből és Burgenlandba 1000 Kelemen–Szoták–Göncz (2009)-ből.

11. Ankét a kisebbségkutatás helyzetéről*

A *Regio* szerkesztősége „ankétot kezdeményezett az elmúlt két évtized közép-európai etnikai, illetve kisebbségi kutatásairól, a tudományos kérdések és a téma (etnicitás, kisebbségek, nacionalizmus) társadalmi környezetének átalakulásáról. Célunk az volt, hogy közösen értékeljük az elmúlt két évtized etnikai kutatásait, szakmai kulcskérdéseit, az etnicitás-fogalom jelenlegi szakmai és társadalmi kontextusát. Elsősorban olyan kutatókat szólítottunk meg, akik már a rendszerváltás idején ezt a témakört vizsgálták különböző aspektusokból.

Mindenkinek a következő négy kérdést tettük fel:

1. *Hogyan látja, a rendszerváltás óta a magyar kisebbségkutatásban a szakterületén melyek azok a fogalmak, amelyek a kutatások nyomán tartalmukban leginkább átalakultak?*
2. *A kilencvenes évekhez képest a kutatásaiban mi volt a legnagyobb változás és ez mire vezethető vissza?*
3. *Mennyiben és hogyan változott meg a közép-európai társadalma - kon belül az etnikai, nemzeti azonosságok helye és szerepe a rendszerváltás óta?*
4. *Mik lesznek Ön szerint az elkövetkezendő évek kulcskérdései a kisebbség, az etnicitás, a nacionalizmus, a regionalitás kutatásában a saját szakterületén?*

Ezen túl ötödikként mindenki személyre szabottan, saját kutatásaival kapcsolatban kapott egy-egy kérdést. Ezt az utolsó kérdést a válaszokon belül közöljük.”

*Az Ankét a kisebbségkutatás helyzetéről a *Regio* 2009/3. számában olvasható. Saját válaszaim előtt idézem a bevezető szöveget a folyóiratszám 3. oldaláról. A szerkesztők 42 kutatót kértek fel, közülük 20-an válaszoltak a kérdésekre. Az én válaszaim eredetileg az 53–61. oldalon jelentek meg.

11.1. Válasz a Regio kérdéseire

„Egyfajta kutatói reflexióra” kért fel a *Regio* szerkesztősége, és feltett öt kérdést. Ezekre szerény tehetségem szerint megpróbálok válaszolni, de előre bocsátom, hogy nekem nagyon hiányzik egy hatodik kérdés, és sajnálom, hogy a szerkesztőségnek ez eszébe sem jutott. Így aztán várható, hogy „a megszólított kutatói kör” – zömmel kiváló, érdemdús férfiak, de túl kevés nő – az engem érdeklő kérdésről csak sporadikusan, kvázi véletlenül fognak bármit is mondani. Kezdjük hát!

1.

Nemigen alakult át semmilyen fogalom a magyar nyelvészetben a kisebbségkutatás terén, hisz ilyesmi 1989 előtt nem létezett, tehát nem volt minek átalakulnia. Sok vesződséggel, néha jó kutatásokkal is, kialakítottunk egy társalgási mezőt a magyar nyelvészetben, aminek eredményeképp 2009-ben immár a nemzetközi szaktudományos körökben is értelmezhető módon beszélünk a magyar nyelvi kisebbségekről. Itthon ezt sokan nem értik, még ma sem, de egyre inkább kiszorul a magyar(országi) diskurzusból is a (sokszor jó szándékú, de ostoba) nyelvmentő retorika. Örülök, hogy részem volt (színpadi sűgőként) abban, hogy az MTA 2002. évi közgyűlésén Szilágyi N. Sándor, Lanstyák István és Cserniczkó István is előadott (persze kár, hogy Szilágyi kitűnő, korszakváltó előadása csak 2008-ban látott nyomdafestéket).

2.

A kilencvenes években egyebek mellett azon ügyködtem, hogy a nyelvi emberi jogokat megismertessem a magyarokkal. Ez a szakmai mezőnyben nem volt sikertelen, 1997-ben olyan nemzetközi konferenciát rendeztünk Budapesten (30 ezer dolláros Open Society Institute támogatással és 300 ezer forintos magyar „matching fund”-dal, ezen osztozott az MTA és a Szalay utcai Minisztérium, utóbbi 0 forinttal), amilyen a térségben azóta sem volt. Világosztárokat, közép-európai előadókat és NGO-kat hoztunk össze 3 napra, na még politikusokat is: Bauer Editre, Csáky Pálra és Miroslav Kusýra biztosan emlékszem. 1999-ben megjelent a *Language: A Right and a Resource, Approaching Linguistic Human Rights* című konferenciakötetünk is, nagy nemzetközi siker volt. Sajnos mindan -

nak a szaktudományos pezsgésnek és pályaelőnyünknek, amink akkor volt, semmi érdemleges hatása nem lett a Kárpát-medencei nyelvi kisebbségekre nézvést.

3.

Erre nem tudok érdemben válaszolni. Biztos változott sok minden. Van, ami jobb lett 1989 után, s van, ami tovább romlott.

4.

Nem tudom, mik lesznek a magyar nyelvészeti kisebbségi kutatásokban a kulcskérdések. Azt tudni vélem, hogy az elmúlt 20 évben a kutatási irányok, a különféle méretű és finanszírozású projektek enyhén szólva laza kapcsolatban voltak a Kárpát-medencei magyarok igazi szükségleteivel. Láttam olyan sok-tíz-milló-forinttal támogatott kutatást, amit hozzá nem értők Budán kitaláltak, ráerőltettek a határon túli magyar nyelvészekre, s aminek a kára sokszorosan több volt, mint a haszna. Láttam azért mást is, szerencsére. Azért mondom, hogy nem tudom, mit hoz a jövő, mert fogalmam sincs arról, hogy meg fog-e változni az a gyakorlat (támogatási rendszer), amit Hunčík Péter 2003-ban így aposztrofált: „amely bedolgozóként foglalkoztatta a magyar szakértelmiség tagjait, vagyis úgy volt szervezve, hogy a kisebbségi kutatók csak részfeladatokat tudtak elvégezni, az anyag végső feldolgozása, a kutatás összegzése Budapesten történt.” A *Regioban* (2003: 262) Tóth Károly ugyanerről ezt nyilatkozta: „mi hiába kérdezzük le Szlovákiát, hiába kapjuk meg a szlovákiai adatokat, azt a kérdőívet nem mi állítottuk össze, nem a mi szándékainkat, nem a mi értékeinket, nem a mi kutatási céljainkat tükrözi. Következésképp nagyon keveset tudunk belőle hasznosítani.” Értsük meg jól: ment (s megy) a magyar adófizetők pénze például Somorjára, s Tóth Károly azt mondja, „nagyon keveset tudunk belőle hasznosítani”, mert a magyarországiak ezt a pénzmozgást így szervezik meg. Nem tudom, meg fog-e ez változni, s ha igen, mikor s mitől. Nem tudom, meg fog-e változni az a gyakorlat, hogy a határon túliakat a magyarországiak adatszolgáltóknak tekintik, akiket bármikor felhívhatnak, s akiktől azonnali válaszokat kérnek, miközben releváns kérdéseket sem tudnak föltenni. Azt sem tudom, mikor fog megváltozni, amit egyik kollégám „tútorkodásnak” nevez: a „jaj, de sajnálunk benneteket, hogy ilyen nehéz sorsotok van!”-féle magyarországi attitűd. Ezzel a magyarországiak (politikuskok, újságírók, bü-

rokraták és tudományos figurák) kétfelől erősítik a határon túli magyarokban a kisebbségi érzést: a saját többség lekezelő viselkedéséhez hozzáteszik az anyaországi lealacsonyító viselkedést.

5.

A magyar nyelvváltozatok szétfejlődése és a többközpontú magyar nyelvről szóló viták után hogyan látja a nyelvi tervezés gyakorlati lehetőségeit és a határtalanítás programjának hatékonyságát?

(a) A határtalanítás programjának hatékonyságát ma még nem lehet megítélni. A szándék helyes, a munkások szorgalmasak, a munkafeltételek hiányoznak. Mindenki, aki ebben érdemben dolgozik, ki van szolgáltatva a magyarországi szereplők kényének-kedvének, retorikai támogatásának (ebből a retorikából nem ritkán süt a szaktudományos tájékozatlanság, ami sérti a kolozsvári, beregszászi, dunaszerdahelyi és maribori magyar nyelvészeket), esetenként a határon túli magyar nyelvészeket rákényszerítik magyarországi biznisszérdekek szolgálatára is. Ahogy ma ez a dolog kinéz, abból érdemi, hasznos változás csak csoda révén jöhet létre.

(b) „a többközpontú magyar nyelvről szóló viták után” – Saly Noéminek hála, ez a vita jól dokumentálva van (*Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*, Osiris Kiadó, 1998). Aki ismeri a vita lényegét, szomorúan állapíthatja meg, mennyire fölkészületlenek voltak a magyar(országi) nyelvészek arra a szakmai feladatra, aminek megoldása parancsoló szükségszerűség lett 1989-ben: miként lehet elősegíteni azt, hogy a magyar anyanyelvű kisebbségi emberek nyelvíleg is otthonosabban éljék életüket ott, ahol élnek? Akadémikustól a szórványtelepülésen áldozatosan küszködő tanítóig senki nem tudta, mit kéne tenni. Amit tudtak, abban tudományos szempontból kódolva volt a kudarc, de hát ők jót akartak, ezért amikor néhányan előálltunk „eretnek” nézeteinkkel, elkerülhetetlenül „hazaárulóknak” bélyegezték minket. Mára a hazaárulózás lecsihadt, de a magyar nyelvi ideológiának (értsd: 13 millió Kárpát-medencei magyar nyelvi kérdésekről való gondolkodásának) átalakítása még óriási feladatunk.

(c) „hogyan látja a nyelvi tervezés gyakorlati lehetőségeit?” – kérdezik a szerkesztők. *Minnek a lehetőségeit? Hol?* Magyarországon és a környező államokban NINCS nyelvi tervezés. Lehetne, de nincs. Ami van, az távolról sem hajaz arra, aminek lennie kéne. Jó, elismerem, hogy Szlovákiában és Ukrajnában, ami 2009-ben van, az *explicit* nyelvi tervezés – a legrosszabb lingvicista fajtából. Nálunk s a legtöbb környező országban

nincs *explicit* nyelvpolitika, nincs olyan államilag támogatott racionális, szisztematikus és tudományosan is megalapozott nyelvstratégia, amilyen van például Észtországban, Finnországban, Franciaországban, Svédországban s másutt. Ami nálunk van, az *implicit* nyelvpolitika: egy minisztériumi csinovnyik nem ismeri el Magyarországon az Ukrajnában kitűnő ukrán érettségít tevő magyar diák ukrán nyelvtudását; egy falusi önkormányzat bezárja a román általános iskolát gazdaságossági okokra hivatkozva; a magyarországi oktatásfinanszírozási rendszer olyan, aminek hatására kiürülhet egy határon túli magyar iskola; egy egyetemi rektor meghirdetheti azt a programot, hogy az idegen nyelvszakos bölcsészek készüljenek arra a karrierre, ami a klinikákon vár rájuk a recepciós pultnál; a strasbourgi magyar tolmácsoknak és fordítóknak évekig nincs magyar főnöke, ezért úgy fordítanak magyarra, ahogy jönnek látják; a magyar oktatási miniszterek előbb kettőről egyre csökkentik a magyar középiskolákban alanyi jogon tanulható idegen nyelveket, majd az angolt alanyi jogon tanulhatóvá teszik; ugyanők átalakítják az állami nyelvvizsgákat, minek következtében Magyarországon drasztikusan csökken az idegen nyelvek tanulása; a Központi Statisztikai Hivatal a népszámláláskor láthatatlanná teszi a beásokat (mert anyanyelvileg „összevonja” őket a cigány anyanyelvűekkel) stb. Ezért a magyar(országi) politikusok bármit mondhatnak s tehetnek nyelvi ügyekben, bármekkora jót (erre nem tudok példát) vagy rosszat (erre sok példa van) tehetnek, következmények nélkül tehetik. S természetesen e közben a ma legismertebb magyar „nyelvész” (esetenként MTA támogatással) minden csatornán terjeszti a nyelvi tévhiteket, babonákat, sületlenségeket. Időnként kigúnyolja a határon túli magyarokat is, például az akkor (2005. április 17-én) még Kossuth rádiónak hívott adón.

Áttérek a szerkesztők által fel nem tett, engem nagyon nyugtalanító 6. kérdésre: *Mit kéne (s mit lehetne) tenniük a magyar nyelvészeknek (s társadalomkutatóknak), annak érdekében, hogy a meglévő szaktudományi ismereteket a politikusaink a magyarok javára hasznosítsák?*

A dolog súlyát illusztrálandó, emlékeztetek arra, hogy a magyarországi közoktatási rendszer úgy működik, hogy nem csökkenti, hanem növeli az amúgy is meglevő nagy társadalmi különbségeket. A szegényeket szegényebbé, a gazdagokat gazdagabbá teszi. A közoktatás az adófizetők adójából működik, s az adófizetőknek kárt okoz. Közpénzből társadalmi kárt okoznak – az oktatáspolitikusaink. Hasonló dolog történik nyelvpolitikai ügyekben is, ezekben a károkat azok a politikusaink okozzák, akik közvetlen vagy közvetett intézkedéseikkel és nyilatkozataikkal befolyásolják a magyarok nyelvhasználatát.

Jó évtizede komoly és önkritikus viták zajlanak a nyugati szociolingvisztikában arról, hogy a 40 év alatt felhalmozott és társadalmilag jól használható kutatási eredményeket nem sikerül(t) a nyelvészeknek eljuttatni azokhoz, akik leginkább hasznosíthatnák őket: a „helyes” beszéd követelményének áldozataihoz, a nyelvi kisebbségekhez, a törvény szövegeket értelmezni képtelen állampolgárokhoz stb. Nálunk ugyanez a helyzet. Társadalmi vonatkozásokra érzékeny nyelvészként elborzadtam, amikor

- 1995 őszén a rendkívüli nemzetközi felháborodást is kiváltó szlovák államnyelvtörvény vitáiban egy szlovákiai magyar politikus azt hangoztatta, hogy az USA-beli „English only” politikai mozgalom az Amerikába bevándorlók megsegítését célozza, s politikusunk azt is kifejtette, hogy „egy jó nyelvtörvényt ő nem ellenez”. Ezzel azt is kétségtelenné tette a hozzáértők számára, hogy (a) a magyar érdekek védelmére tudatlansága miatt teljesen alkalmatlan, s (b) az „English only”-val példálózó szlovák nacionalisták nem hiába próbálták a magyarokat orruknál fogva vezetni (lásd Kontra 1995/96: 360).
- Egy erdélyi magyar politikus nem túl rég azt a nyilatkozatot tette, hogy a székelyek tényleg nem tudnak elég jól románul, ezért szükséges lenne román anyanyelvű tanárokat alkalmazni a székelyföldi iskolákban. Politikusunk egy elektronikus levélben értesült arról, hogy mit gondol véleményéről egy hozzáértő pedagógus. Nincs felhatalmazásom a levél ismertetésére, legyen elég annyi, hogy érvei kifejtése után a tanár úr arra kérte a magyar politikust, hogy ne tegyen olyan nyilatkozatokat, amikkel árt az erdélyi magyaroknak...
- A Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar tagozatának honlapján¹ 2008. július 25-én azt olvastam egyebek mellett, hogy

„A Jogi Karon bár külön beiskolázási keretet biztosítunk a magyar anyanyelvű felvételizők számára, itt részben szakember hiány miatt, részben a szak természetéből fakadóan az oktatási nyelv nagyrészt román.”

Ez a szöveg azt sugallja, hogy a jogász szakma természetéből fakad, hogy a képzés nyelve csak az államnyelv lehet, ami nyilvánvaló dezinformáció². Ha a magyar tagozatvezető rektorhelyettes kicsit is utánanézett vol-

1 <http://www.ubbcluj.ro/hu/linia-hu/maghiara.html>

2 Jim Cummins (1991) szerint nem csak az dezinformáció, amikor valaki politikai célokból tudatosan hamis információkat terjeszt, hanem az is, amikor a hamis információt terjesztő politikusoknak, értelmiségieknek, tanároknak, újságíróknak vagy papoknak nincs mentségük tudatlanságukra, mert a releváns információk jól hozzáférhetőek. (L. még Kontra 2003: 510–511.)

na a jogászképzés és a tannyelvek kérdéseinek, akkor ezt nem írta volna le. A Barcelonai Egyetemen a jogászképzés 40%-ban katalánul és 60%-ban spanyolul folyik (I. Kontra, szerk., 2005: 27) – ennek az információnak a begyűjtéséhez nem kell több erőfeszítés a magyar egyetemi tannyelvpolitikáról szóló könyv átlapozásánál.

Ugyanezen a honlapon ugyanez a rektorhelyettes elmondja, hogy ő maga kezdeményezte, „hogy a magyar tagozatos hallgatók valamennyi szakon lehetőséget kapjanak választható tárgy keretében a román szaknyelv elsajátítására.” Ez a kijelentés a cumminsi értelemben nem dezinformáció (hiszen nem tévhit propagálásáról van szó), inkább azt mondhatnánk, hogy a rektorhelyettes dezinformáció áldozata: annak a tévhitnek az áldozata, hogy a román szaknyelv elsajátítható úgy, ahogy ő kezdeményezte. Ezt a kezdeményezést a tannyelv kérdéseihez valamelyest konyító egyetemi ember nem pártolná. Tudjuk ugyanis, a szakirodalomból éppúgy, mint a jó két- vagy többnyelvű egyetemek gyakorlatából, hogy az ilyen szaknyelvi órák (pláne választható tárgy keretében) teljességgel alkalmatlanok a szakmájukat két nyelven s magas szinten művelni képes szakemberek kiképzésére. A kolozsvári magyar tagozatvezető rektorhelyettes, amikor ilyesmit kezdeményez, csak azzal mentheti tettét, hogy nem ismeri a számára is jól hozzáférhető könyvet a magyar (s így többek közt a romániai magyar) egyetemi tannyelvpolitika ágas-bogas kérdéseiről.

- Amikor 2006-ban egy magyarországi parlamenti párt a szlovák-magyar megbékélést kívánta elősegíteni egy szlovák televíziókban bemutatott film-mecskével, ami nyelvileg és kulturálisan olyan hibáktól hemzsegett, amik csak megerősíthették a szlovákoknak a magyarok arroganciájáról meglévő képzeteit, s aminek láttán a szlovákiai magyarok azt gondolták: de jó volna, ha a magyarországi pártok nem akarnák „segíteni” őket. A filmben tündöklő magyarországi parlamenti képviselőben föl sem merült, hogy a munkatársai által készített film ilyen hatást kelthet. (Az – talán szabad ennyire empatikusnak lennem – végképp nem jutott eszébe, hogy saját maga győződjön meg, előre, arról, hogy szándékai szerinti, vagy azokkal épp ellentétes hatást keltő politikai bővliban szerepel-e.)
- Amikor azt olvastam, hogy Kárpátalján a magyar állami oktatási-nevelési támogatás egy részét ukrán osztályokba járó magyarok kapják. Csernicskó (2009a) idézi a *Kárpátalja* c. hetilapból a következőket (2009. március 6., 4. lap): „Kérdés, ilyen körülmények között mennyire ösztönözheti a magyar szülőket a magyar iskola választására ez a magyar állami támogatás, mondjuk a beregszászi járási Bakosban, ahol a helyi ukrán iskolában korábban a magyar osztályokba járó gyerekek mellett az ukrán osztályokba járók is megkapták az oktatási-nevelési támogatást arra hivatkozva, hogy vasárnapi iskolába járnak – a felerészben magyarok által lakott faluban érdeklődés hiányában megszűntek a magyar osztályok. Mi jöhet

ezután? Most már például azoknak a szülőknek is jár támogatás (ha hit-tanra jár gyerekük), akik külön kérvényezték az ukrán osztályok megnyitását olyan színmagyar falvakban – ahol eddig csak magyar iskola működött –, mint Nagydobrony, Szürte, Bótrágy, Verbóc, Kisbégány?”

Az a tapasztalatom, hogy a magyarországi és a környező országokban működő magyar politikusok nyelvi kérdésekben komoly kockázati tényezőt jelentenek mindannyiunk számára (lásd a 16. fejezetet), de ezt sem ők nem tudják magukról, sem az őket megválasztó, működtető, megfizető magyarok. Ami e politikusok fölkészületlenségét illeti, véleményemmel nem állok egyedül. Idézem Petőcz Kálmánt (2009):

„Az államnyelvtörvény módosításának elfogadása után a szlovákiai magyar politikusok siettek bejelenteni, hogy az új jogszabályt megtámadják az Alkotmánybíróságon. Ehhez azonban először tüzetesen át kellene tanulmányozniuk a taláros testület 1997-ben hozott döntését. Ugyanis az utóbbi két hétben mindkét párt politikusai többször tettek olyan kijelentéseket, melyekből kiviláglik, hogy az 1997-es határozatot nem olvasták. Például elmondták, hogy a bíróságokról szóló rendelkezést a kassai székhelyű bíróság egyszer már alkotmányellenesnek ítélte. Ez azonban nem igaz, ellenkezőleg: a testületnek nem volt a bíróságok kiszabása ellen semmilyen kifogása. Ilyen szakmai bakival indítani egy életbevágóan fontos kezdeményezést már-már dilettantizmusra vall.

Arról nem is beszélve, hogy a legtöbb magyar politikus (főleg Magyarországon) mintha most vette volna észre, hogy Szlovákiában érvényben van egy államnyelvtörvény elnevezésű jogszabály. Pedig azt már 1995 novemberében elfogadták, most csak „javítottak” rajta. Azokból a rendelkezésekből, amelyeket a politikusok most bírálnak, sok már a régi nyelvtörvényben is benne volt. Nyolc év alatt nem zavart a törvény senkit?”

Szóval az a véleményem, hogy nagy bajban vagyunk, mert politikusaink sokszor komoly károkat okoznak nekünk, s ezt sem ők, sem választóik nem tudják. Ha minden megy tovább, mint eddig, akkor semmi jóra nem számíthatunk. Első lépésként talán el kellene kezdeni a folyamatok precíz kritikai elemzését. Ebben tán a *Regio* is jeleskedhetne. Jó az, ahogyan Szerbhorváth György megkritizálta Hajnal Virág és Papp Richárd könyvét a 2008/4. számban, de hol vannak az elmúlt 20 év magyar kormányainak kritikái? Hol az RMDSZ kritikája? Vagy a többi kisebbségi magyar párté? Hol az MKP 2002. évi választási programjának a kritikája, amelyből kitetszett, hogy a párt szorgalmazni fogja Szlovákia csatlakozását A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájához, holott a

Charta 2002. január 1-től hatályos volt Szlovákiában? Hol van annak a magyar támogatási rendszernek a kritikája, amely nem tesz különbséget egy táncsoport támogatása, egy méhésztársaság támogatása és egy magyar fordító hálózat kiépítése között, holott csak az utóbbitól remélhető, hogy kialakuljon a magyar hivatali nyelvhasználat ott, ahol kialakulhatna? 2009. július 27-én, amikor ezt írom, a szlovák nyelvtörvény elleni tiltakozó-kavalkád szédít s egyben rémiszt el, szép feladat lenne ennek az ötletrohamnak a szakmai (értsd szociolingvisztikai) és politikai elemzése. (Jó doktori értekezést is lehetne írni erről. Attól tartok, hogy egy Bécsből nyugatra élő, magyarul nem is túl jól tudó nem-magyar ebben évekkel meg fogja előzni az első magyart. Nem először.) Ha erre az a válasz, hogy mindenki függ valakitől vagy mindenkitől, akkor tájainkon a kritikának nem terem fű. Szomorúan emlékszem egy hajdani fiatal kollégánkra a Budai Várból, aki később magyar kultúrdiplomataként arról tájékoztatott engem, hogy a *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika* c. 2005-ös, Somorjában kiadott könyvben olvasható szerkesztői gondolataimat ő magyar kormánytisztviselőként nem tudja támogatni. Szó sem volt érdemi vitáról, de nyilvánvalóvá tette fiatal tisztviselőnk, hogy mi merre, mi meddig. Mindeközben nem a magyarok esélyei voltak érdekesek, hanem a tisztviselő munkaviszonya.

Kiegészítés (2010)

Még egy év sem telt el azóta, hogy a fentieket megírtam, így nincs sok hozzáfűznivalóm a mondottakhoz. Ami a magyar nyelv határtalanításának programját illeti, vannak szép eredmények (legújabbban Lanstyák 2009, benne részletes bibliográfiával), de továbbra is méltatlan a munka finanszírozása. Pedig nem sok pénzről lenne szó: egy-két BKV-végkielégítésből az egész programot hamar be lehetne fejezni.

A politikusokkal, vagy hát: politikusainkkal kapcsolatos véleményem nem változott tavaly óta. Írás közben Szilágyi N. Sándor bölcs mondata járt mindig az eszemben, ami talán így hangzik: „A politikus nem a problémák megoldásának szándéka mozgatja, a politikus más célokért szerénykedik.” Órákig lapoztam Szilágyi *Mi egy más* című könyvét (2003a), de most, amikor szükségem van rá, nem találtam meg ezt a mondatot. Azért valami nagyon hasonló részt találtam, ebben Szilágyi azt meséli el, miért kopott ki az RMDSZ-ből az 1990-es évek elején. Íme:

„[Azért koptam ki az RMDSZ-ből] mert megértettem, hogy a mi nagy problémáink megoldására (mint amilyen, hogy csak egyet mondjak a sok közül, a magyar–román viszony normalizálása) egy párt eleve alkalmatlan, következésképpen az RMDSZ is. Miről is van szó? Nem hiszem, hogy létezne olyan probléma, amire jó vagy legalábbis elfogadható megoldást előbb-utóbb ne lehetne találni. Vannak könnyebb és vannak nehezebb problémák, s a mi nagy problémáink inkább az utóbbiak közé tartoznak. Ezeknek nagyon nehéz rátalálni az optimális megoldására még akkor is, ha a megoldást csak magáért a megoldásért keressük, tehát semmi előzetes kikötéssel nem bonyolítjuk a dolgot. Egy pártnak azonban nem minden megoldás jó. A párt ugyanis nem öncélúan foglalkozik a probléma-megoldással, hanem azért, hogy ezáltal saját hatalmi pozícióját erősítse. Számára tehát csakis az a megoldás jó, amely neki politikai tőkét hoz a házhoz. Vagy kevésbé tapintatosan ugyanez: egy párt nem annyira a mi hasznunkra, mint inkább a maga hasznára akarja a problémát megoldani, és szerencsésnek tarthatjuk magunkat, ha ez a kettő történetesen egybeesik. Ha a pártnak egy probléma megoldásából előreláthatólag nem származik haszna, akkor nem foglalkozik a dologgal, ha pedig olyan nehéz problémával áll szemben, mint amit itt nekünk meg kellene oldanunk, akkor nincs is sok esélye arra, hogy jó megoldást találjon, éppen az említett kikötés miatt.

[...]

ha a hatalomorientált szemlélet és magatartás a párton belüli viszonyokra is áttérjed (márpedig ez szinte elkerülhetetlen egy hatalomorientált szervezetben), akkor a problémamegoldással már csak azért sem lehet egy pártban eredményesen foglalkozni, mert ha valakinek támadna is egy – akár jó, akár kevésbé jó! – ötlete, azt valakik már ott, a párton belül, még javaslat korában megtorpedóznák, nehogy az esetleg jónak bizonyuló megoldás az ötlet gazdáját valamilyen hatalmi pozícióba juttassa. Ezzel aztán szinte reménytelenné válik, hogy egy párt akár az egyszerűbb problémákra is megoldást találjon, pláne hogy ezt a gyakorlatban meg is valósítsa.”

(Szilágyi 2003a: 236–239)

Ebben a helyzetben kellene tudnunk megoldani problémáinkat.

Nyelvi jogok, nyelvpolitika

12. Magyar nyelvtudomány, társadalmi felelősség, politika*

12.1. Bevezetés

Maróth Miklós osztályelnök úr felkérése váratlanul ért, s különösen az általa megjelölt téma volt szokatlan („nyelvpolitikai kérdések”). Emberemlékezet óta (de legalább is az én nyelvész-emlékezetem óta, tehát bő 30 éve) nem hangzott el előadás a Magyar Tudományos Akadémián, aminek a címében együtt szerepelt volna nyelvtudomány és politika. Igaz, Herman József és Imre Samu (1987) „Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon” című akadémiai előadása közelítette a nyelvpolitikát. Herman József két évvel korábban a Kritikában publikált egy „Nyelv, állam, politika” című, a maga korában a magyar nyelvészek közt szinte apokrif tárgyúnak számító tanulmányt (Herman 1985) is, de mindezzel együtt a magyar nyelvészetre a politikai vonatkozások kerülése, a politikai állásfoglalásoktól való tartózkodás volt jellemző. Úgy érzékelem, ma is nagyrészt ez a helyzet. Ez szerintem nem járul hozzá alacsony presztízsű tudományunk társadalmi megbecsüléséhez, de ahhoz sem, hogy a nyelvészek segítsék a sötétben botorkáló magyar politikusokat.

Nem azt állítom, hogy nem volt magyar nyelvész, aki a nyelv és a nyelvtudomány fontos politikai vonatkozásaival ne lett volna tisztában. Hermannal egy időben, vagy őt talán kissé meg is előzve, Szépe György biztosan tisztában volt a nyelv politikai s így mindannyiunk életét lényegesen befolyásoló vonatkozásaival (lásd Szépe 1984, legújabban 2001). De a magyar nyelv és az oktatáspolitikai összefüggéseit fél évszázaddal korábban tisztán látta már Papp István (1935) is és Karácsony Sándor (1938, 1985) is. Az újabb írások közül említést érdemel Lengyel Zsolt (2001) is.

* Előadásként elhangzott az MTA I. osztályának „Tudományszakjaink felelőssége” címmel rendezett ülésén 2005. november 7-én. Eredetileg megjelent: *Alkalmazott Nyelvtudomány* VI. évf. 1–2. szám (2006): 177–185.

Azt állítom, hogy a magyar nyelvészek túlnyomó többsége, legalább is az elmúlt 30 évben, szinte „programszerűen” tartózkodott a politikai állásfoglalásoktól, akkor is, amikor egy-egy nyelvtudományi szempontból jól megindokolható politikai állásfoglalásnak nem volt különösebben nagy rizikója.

Mielőtt a magyar nyelvészek társadalmi felelősségéről és bizonyos politikai vonatkozásokról teszek néhány megjegyzést, emlékeztetek arra, hogy nálunk magyar nyelvi kérdésekben szinte mindenki, akinek kedve tartja, megszólalhat publikusan is, és ez sok bajnak a forrása. Fontos tehát, hogy meg tudjuk állapítani, ki az, aki épp megszólal valamilyen nyelvi kérdésben. Kárpátalján (de Magyarországon is) előfordul, hogy egy fogorvos bocsátkozik tanult történészekkel vitába; történelmi kérdésekben nyilatkozik, amihez egyáltalán nincs meg a szakértelme. A nyelvvel kapcsolatos publikus eszmecserékben is nagyon gyakori az ilyesmi, ráadásul nemcsak a véleményüket hangoztatók, hanem a döntéshozók is tipikusan olyan emberek, akiknek semmiféle nyelvészeti szaktudásuk nincs, mindössze „józan paraszti eszükre” hagyatkozva döntenek. A nyelvi kérdésekhez nyilvános fórumon hozzászólókat szakértelem tekintetében a következő csoportokra lehet osztani:

- (1) Laikusok, akiknek nincs egyetemi diplomájuk nyelvészetből.
- (2) Olyan tudósok, akik saját szakterületükön híresek, de nyelvészeti képzettségük gyakorlatilag azonos a laikusokéval (vagyis nem létezik).
- (3) Nyelvtudósok, akik szakképzett nyelvészek. Egy-egy nyelvi vonatkozású társadalmi probléma megoldásához vagy van felkészültségük, vagy nincs, attól függően, hogy kutatják-e az adott kérdést.
- (3a) Ha nem kutatják, akkor véleményük lényegében nem különbözik a laikusokétól, csak sokkal veszélyesebb, mert a nem-nyelvészek hajlamosak „nyelvtudományi szempontból helyesnek” tekinteni a nyelvész véleményét.
- (3b) Ha egy képzett nyelvész kutatja is azt a problémát, ami épp érdekli a közvéleményt, akkor véleménye nagy valószínűséggel tudományosan is alátámasztható.

Az iménti (1), (2) és (3a) csoportokba tartozók nyelvi kérdésekre vonatkozó véleményei szakértelem szempontjából (szinte) egyaránt megalapozatlanok. A saját szakterületén elismert tudós nyelvészetileg sarlatán né-

zeteinek publikálására friss magyar példa is van, amint erről a *Magyar Tudomány* 2005/9. számának olvasói is értesülhettek.¹ Ha a Magyar Tudományos Akadémia egyik rendes tagja publikál nyelvészeti badarságokat, annak társadalmi kára nagyobb, mintha ugyanilyen badarságokat egy laikus (pl. egy buszsofőr, védőnő, útépitő mérnök vagy egy gazdasági miniszter) tesz közzé.

Potenciális veszélyt hordoz magában az is, hogy egy képzett nyelvész esetleg egyáltalán nem ért a társadalmat izgató nyelvi problémához, mivel nem kutatja azt. A nyelvész inkompetenciáját azonban a nem-nyelvészek nem veszik észre. A (3a) típusú vélemény a (2)-nél is veszélyesebb, mivel a közvélemény a nyelvtudóst nyelvi kérdésekben mérvadóbbnak tekint, mint például egy mikrobiológus akadémikust.

A közvélemény hajlamos a nyelvtudósokat a nyelvművelőkkel azonosítani. Például ha valamilyen, a kisebbségi magyarok nyelvi gondjaival kapcsolatos kérdésről esik szó, a választ a (magyarországi) nyelvművelőktől várják, kéri, holott ők általában nem is tudhatnak jó válaszokat adni. Egy kolozsvári magyar nyelvész, Szilágyi N. Sándor a következőt mondta erről a Magyar Tudományos Akadémián 2002. május 2-án tartott előadásában:

„Nemrég alakult meg Kolozsváron az MTA segítségével a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet. Programjában szerepel az, hogy foglalkozni fog a romániai magyarok nyelvhasználati gondjaival, és ezt *nyelvi rehabilitáció* néven szeretné elindítani. Egyelőre a legfontosabb feladat azt kitalálni, hogy ezt hogyan lehet jól csinálni. Nem lesz könnyű, hiszen most még csak azt az egyet lehet tudni róla, hogy akármilyen lesz is, a nyelvművelésre még csak hasonlítani sem szabad. Remélhetőleg sikerül majd megtalálni hozzá azt a formát, amely hatékony is legyen, és ne ártson, hanem használjon.”

A nyelvművelésre többek között azért sem szabad hasonlítani sem a nyelvi rehabilitációnak, mert a magyar nyelvművelés egynyelvű magyaroknak szól, a határon túli magyarok milliói azonban, éppen mert (legalább) kétnyelvűek, nem mérhetők az egynyelvűek mércéivel. Aki tanult nyelvet egyetemen, tudja ezt. Aki nem tanult, de bekapcsolta a Kossuth rádiót, például 2005. április 17-én reggel 8 óra 25 perckor, azt hallotta,

1 Lásd Simon Zsolt (2005) kritikáját.

hogy egy nyelvművelő műsorban 5 percen át gúnyolják a határon túli magyarokat, mert nem úgy beszélnek magyarul, mint a magyarországi egy nyelvű magyarok. Mivel a hallgatóknak szinte 100%-a ilyen (nem tanult nyelvészetet egyetemen), aki csak hallgatta az „Édes anyanyelvünk”-et a közszolgálati rádióban², azt tudta meg belőle, hogy a határon túli magyarok romlott, érthetetlen magyart beszélnek, talán nem is elég jó magyarok (részletesen lásd a 8. fejezetben).

12.2. Mire jó a nyelvészet?

A nyelvtudománynak sokkal több társadalmi haszna lehetne, mint amennyi ma van, akár külföldön, akár itthon. Nagyon sok nyelvtudományi szakismeret, ellenőrizhető kutatásokkal igazolt tudás hever parlagon. Ennek következtében a magyar társadalmi kommunikációban, a közoktatásban, a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban, az egészségügyben és sok más területen sokkal több bajjal küszködünk, mint amennyi elkerülhetetlen lenne. A magyar nyelvtudomány által felhalmozott tudományos ismeretek parlagon hevertetése, az, hogy a közigazgatásban, az egészségügyben, igazságszolgáltatásban s máshol ezeket az ismereteket nem hasznosítják, közvetlen és forintban mérhető nagy károkat okoz. Mindannyiunknak. Ezért elsősorban a magyarországi politikusokat terheli felelősség. Mondhatnám, hogy a mi politikusainkat, de ha nem veszik zokon, nekem nem politikusom például az a miniszter, aki szerint a direkt gazdasági hasznot nem hajtó akadémiai kutatóintézeteket a földdel kell egyenlővé tenni. Részben ilyen a Nyelvtudományi Intézet is, legalábbis annak, aki közgazdaságilag is elég műveletlen.

Hogy mire lenne jó a magyar nyelvészet, azt egyetlen példával szeretném csak illusztrálni. A magyar jog szerint a szabad bizonyítás elve alapján egy védőügyvédnek lehetősége van arra, hogy nyelvészeti szakvéleményt tárjon a bíró elé, amikor a bíró összekeverni látszik két állítást, nevezetesen (1)-et és (2)-t:

- (1) A vádlott más útlevelel lépte át a magyar határt.
- (2) A vádlott másik útlevelel lépte át a magyar határt.

2 Balázs Géza (2005: 165) szerint az „Édes anyanyelvünk” a Kossuth rádió 10 leghallgatottabb műsora közé tartozik.

A nyelvész szakvéleményből kiderül, hogy mi a lényegi különbség (1) és (2) jelentése között, ám a bírő a bírói mérlegelés elve alapján könnyedén elutasíthatja a szakvéleményt, vagyis dönthet úgy, hogy (1) és (2) jelentése azonos. Ez megtörtént egy magyar bíróságon 1993-ban, s ma ugyanúgy megtörténhet, mint 12 évvel ezelőtt. Az igazságszolgáltatás par excellence nyelvi tevékenység, a magyar igazságszolgáltatás is az, de a magyar jogászok számára a Föld – nyelvi szempontból – ma is lápos. Magyarországon szinte teljesen ismeretlen az igazságügyi nyelvészet³, számtalan egyetemi jogi karunk között csak egyetlen egy van, a miskolci, ahol az ilyesmitől nem idegenkednek (lásd pl. Szabó 2006).

Majd negyedszázaddal ezelőtt, egy 1982-ben publikált tanulmányában William Labov tudományunkról a következőket írta:

[Kérem az Olvasót, lapozzon a következő, 13. fejezet 150. oldalára a „Van két kérdés” kezdetű idézethez.]

12.3. Két megjegyzés társadalmi felelősségünkről

A társadalomtudományi kutatás akkor etikus, ha a kutató nem okoz kárt azoknak, akiket vizsgál, s más kutatókat sem rövidít meg. Cameron és munkatársai (1992) megkülönböztetik az *etikus* kutatást a *pártfogó* kutatástól (angolul: *advocacy research*). Ez utóbbiban nem csak az adatközlőket kutatják, hanem az adatközlőkért is folyik a tudományos munka. Az alapelv az, hogy a kutatás ne csak a kutatónak hajtson hasznót, hanem azoknak is, akiket kutatnak. William Labov egyike annak a számos nyelvésznek, akik sokat tettek adatközlőkért. 1982-ben megfogalmazott két fontos elvet:

„A tévedések korrigálásának elve

Ha egy tudós olyan széles körben elterjedt elképzelés vagy társadalmi gyakorlat jut tudomására, amelynek fontos következményei vannak, s amelyek helytelenségét kutatásai kimutatták, kötelessége ezt a lehető legtöbb embernek tudomására hozni.” (Labov 1982: 172, saját fordításom, K.M.)

3 Az igazságügyi nyelvészetről részletesebben Kontra (2006c)-ben lehet magyarul olvasni.

„Az adósság elve

Aki nyelvi adatot gyűjtött egy beszélőközösség tagjaitól, annak kötelessége azt a tudást, amelyre így tett szert, a közösség javára kamatoztatni, amikor annak erre szüksége van.” (Labov 1982: 173, saját fordításom, K.M.)

A tévedések korrigálásának elve indította Lanstyák Istvánt (2003/2004) arra, hogy mérlegre tegyen 75 olyan idézetet, melyeket az *Édes Anya nyelvünk* című nyelvművelő lap közölt, megállapítandó, hogy nyelvi műveltséget vagy babonákat terjesztenek-e. A 75 idézetben a „mozgalmi” (laikus) nyelvművelők, de a céhbeli nyelvészek is, babonákat terjesztenek, ami önmagában is visszás, de még elgondolkoztatóbb az a körülmény, hogy azt a lapot, amely babonaságokat terjeszt, tekintélyes tudományos és államigazgatási intézmények támogatják.⁴

A tévedések korrigálásának elve motiválta azokat a magyarországi nyelvészeket is, akik „A gazdasági reklámok és üzletfeliratok, továbbá egyes közérdekű közlemények magyar nyelvű közzétételéről” szóló törvényjavaslatot kritizálták, még mielőtt az Országgyűlés azt megszavazta 2001. november 27-én. Ezt a törvényt ugyanis a politikusok és az őket segítő nyelvművelők egy tévhitre alapozták, nevezetesen arra, hogy meg lehet objektíven állapítani egy szóról, hogy a magyarban „meghonosodott idegen nyelvű kifejezés”-e vagy nem. Ha ugyanis az, a reklámokban s másutt nem kell magyarul is feltüntetni a szót (hisz már meghonosodott a magyarban), de ha nem az, fel kell tüntetni. Például a *shop*, amit minden MOL kútnál is látunk, ha meghonosodott szónak minősül, maradhat, ha nem, akkor *bolt* nélkül büntetendő. A törvénytervezetet kritizáló nyelvészek emlékeztettek Bárczi Géza egyetemi tankönyvére, amiből mindenki tudhatja, aki olvasta, hogy „A jövevényszavak és az idegen szavak között a határt nem lehet megvonni” (1958: 45). Tehát tudományos objektivitással azt sem lehet megállapítani, hogy egy szó meghonosodott idegen eredetű kifejezés-e a magyarban. Következésképpen a magyar Országgyűlésben megszavazott s ma hatályos törvényt nem lehet objektí-

4 Ugyanezen az ülésen Honti László (2006: 6) egyebek mellett ezt mondta: „Nem kis meglepetéssel tapasztaltam, hogy egy történelmi és nyelvészeti sületlenségeket tartalmazó kötet kiadását a nevét nem minden vonatkozásban kiérdemelt Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatta anyagilag (talán a minisztérium egy kifícamodott ideológiáktól megzavarodott bürokratájának köszönhetően, a jelek szerint ugyanis lektorálatlan munkáról van szó.)”

ven alkalmazni, mivel annak kulcsfogalma arra, amire szánták, alkalmatlan. A törvénytervezetet kritizáló nyelvészek erre hívták fel a *Magyar Narancs*, a *Népszabadság* és a *Heti Világgazdaság* olvasóinak figyelmét (lásd Nádasdy 2001, Daniss 2001 és Kis 2001). A törvény körül bábáskodó nyelvművelők pedig vagy elfelejtették már a Bárczi tankönyvből is majd' fél évszázada tudható alaptételt, vagy elhallgatták azt. Az előbbi esetben etikai felelősségük kisebb, mint az utóbbiban, de akkor sem elhanyagolható. Ez a törvény ugyanis nem korrigál egy széles körben elterjedt téveszmét, hanem megerősíti azt, s teret nyit a teljesen önkényes alkalmazásoknak és büntetéseknek. Társadalmilag káros ez a törvény. Azok a nyelvtudósok, akik elleneztek, a tudományos ismeretekre apelláltak, a tévedések korrigálásának elvét alkalmazva. Azok a nyelvművelők, akik pártolták a törvényt, s előkészítésében aktívan részt vettek, a laikusok tévhiteire építettek – sikerrel.⁵ Nem szükségszerű, hogy a jövőben is sikeresek legyenek.

12.4. Nincs explicit magyar nyelvpolitika

Magyarországon 2005-ben sincs még formalizált, tudatos, állami nyelvi tervezés, s ebből következően nincs tudatos nyelvpolitika sem. (A *nyelvi tervezés* olyan tervezés, ami a nyelvhasználat megváltoztatását célozza, lásd pl. Tolcsvai, szerk., 1998. A *nyelvpolitika* azoknak a törvényeknek, rendeleteknek, szabályoknak és gyakorlati intézkedéseknek az összessége, amelyek a tervezett nyelvhasználati változásokat hivatottak előidézni, lásd pl. Szépe 2001).

A nyelvpolitika Grin (2003: 30) megfogalmazása szerint olyan szisztematikus, racionális és elméletileg megalapozott társadalmi szintű erőfeszítés a nyelvi környezet megváltoztatására, amely a jólét növelését célozza. Tipikusan hivatalos szervek irányítják/gyakorolják, s az illetékes ségi körükbe tartozó emberek egy részére vagy mindegyikére vonatkozik.

5 Hende Csaba igazságügyi minisztériumi politikai államtitkár a törvénytervezetről elmondott expozéjában (2001. őszén, a 220. ülésnap 52. felszólalásában) például ezt mondta: „Nincs mit titkolni azon, sőt nagyon is büszkék vagyunk arra, hogy a törvényjavaslat fő szabályozási elveit szinte készen kaptuk a nyelvészekről. Örömről szolgál, hogy egy valós szakmai és társadalmi igénynek megfelelő, egyben *tudományosan is megalapozott* (kiemelés tőlem, K.M.) és a kormány törekvéseivel is messzemenően összhangban álló törvény megalkotására van lehetőségünk.”

Egy-egy ország nyelvpolitikája lehet kifejtett (explicit), vagy burkolt (implicit). Észtországnak, Franciaországnak s számos más európai államnak explicit nyelvpolitikája van (lásd pl. *Development Strategy of the Estonian Language 2004–2010*, Oakes 2002), Magyarországon azonban csak implicit nyelvpolitika létezik. Vannak nyelvpolitikai jellegű és hatású intézkedéseink, de ezek összehangolására kísérlet sem történik soha, így az esetlegesen szakszerű és/vagy jó szándékú intézkedések, törvények, rendeletek is lerontják egymás hatását. Nincsenek olyan nyelvpolitikai irányelvei a magyar államnak, amelyek egy szisztematikus, racionális és elméletileg megalapozott társadalmi szintű erőfeszítést vezérelnének a magyar nyelvi környezet megváltoztatására (Grin). Herman József (1985) két évtizeddel ezelőtti megállapításai ma is sajnálatosan érvényesek: nincs a cigányainkkal kapcsolatos kidolgozott nyelvpolitikánk (ami van, az viszont szégyenletes, lásd pl. Kende 2000a és 2000b), nincs tervünk hazai lakosságunk kommunikációs színvonalának emelésére, s nincs akciótervünk a szomszédos országokban élő magyarok nyelvi veszélyeztetettségének csökkentésére sem. Ez főként azért baj, sőt veszélyes, mert a *laissez faire* nyelvpolitika sok kockázattal jár s általában a veszélyeztetett nyelvek további veszélyeztetését, pusztulását és pusztítását eredményezi. De nem csak a kisebbségi nyelvek s az őket beszélők sorsa a tét, hanem az Európai Unió hivatalos nyelveinek hierarchiája is. A szupranacionális nyelvpolitikai folyamatokat leginkább a piaci erők szabályozzák, s ezek általában megerősítik a nyelvi hierarchiákat. A *laissez faire* nyelvpolitika az angoltól eltekintve minden nyelv számára jelentős kockázattal járhat (lásd Phillipson 2003: 1–23), nyilvánvaló tehát, hogy Magyarország, a magyarok és a magyar nyelv az EU polgárok közti nyelvi hierarchiák átrendeződésekor rosszul is járhat, a tudatos magyar állami nyelvpolitika hiánya tehát jelentős kockázati tényező mindannyiunk számára.

Különösen azért veszélyes a helyzetünk, mert a koncepciótlanság – kormányváltásoktól függetlenül – oktatáspolitikánkat is uralja. Amint Lukács (2002) néhány éve rámutatott, miközben a bővítés előtti Európai Unióban minden második ember tudott angolul, minden harmadik tudott németül s minden negyedik franciául, nálunk csak minden tizedik ember tudott egy valamilyen idegen nyelvet, s ez az arány rosszabb volt az 1930-asnál. Lakosságunk nagy részét nyelvi elszigetelődés veszélyezteti ma is. Közismert, hogy a felsőoktatásban sokan nyelvvizsga hiánya miatt nem szereznek diplomát, s ez a helyzet a háromciklusú képzésre történő átálláskor tovább fog romlani (lásd Bonifert 2005).

El lehetne tűnődni azon, miért nincs a magyar államnak explicit nyelvpolitikája már sok-sok évtizede. Kárhoztathatnánk, joggal, a magyar politikusokat. Kárhoztathatnánk a magyar nyelvészeket is, s persze a Magyar Tudományos Akadémiát is. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy egy szisztematikus, racionális és elméletileg is megalapozott magyar nyelvpolitikai koncepció kidolgozása, pontosabban kidolgoztatása mindenek előtt állami feladat. Ha a szaktudomány (a fenti 3b csoport) részéről érkező figyelemfelhívás ellenére sem lesz tisztességes állami megrendelés, akkor eztán sem lesz tudatosan kimunkált nyelvstratégiánk, racionális, szisztematikus és tudományosan megalapozott nyelvpolitikánk, s az elkerülhetetlennél jóval több kárt fogunk okozni magunknak, határon innen és túl egyaránt. Azaz: akkor minden megy majd tovább a régi kerékvágásban.

Kiegészítés (2010)

Újraolvasva közel öt évvel ezelőtti írásomat, ma sem értem, hogy az a lektor (azok a lektorok?), aki(k)nek az *Alkalmazott Nyelvtudomány* akkori szerkesztője kéziratomat bírálatra kiküldte, miért zárkózott/zárkóztak el a bírálattól. Lengyel Zsolt becsületére legyen mondva, hogy nem úgy járt el, mint egy másik kollégám egy évtizeddel korábban, aki bekérte egy konferencia előadásom írott változatát, majd egy év múlva levélben közölte velem, hogy mivel a kézirat bírálátát két felkért bíráló is visszautasította, s mivel idő közben a kötet szerkesztése és előállítás is előre haladt, tanulmányom kimaradt a kötetből.

Sajnos azt tapasztalom, hogy amikor a magyar nyelvészek valamiféle érdemének látszó vagy valóban érdemi kapcsolatba kerülnek politikusaikkal, sokszor nem is értik a megoldandó társadalmi, politikai problémák nyelvi relevanciáját. A nyelvészeti elefántcsonttorony magasából ezek a kérdések nemigen látszanak. Nem túl régen ezzel szinte hivatkoztak egyesek, de ma sem állíthatnám, hogy zavarba jönnek azok, akik kiállnak a porondra, nyilvánosan szerepelnek, de megszólalásaikból látszik, hogy nem is konyítanak a közvéleményt vagy a politikusokat izgató kérdésekhez. Ha egy nyelvész nem kutatja azt a problémát, amiről „informálja” a közvéleményt, akkor könnyen dezinformál, csak ezt sem a félretájékoztított közönség, sem a közvetítők (az újságírók) nem veszik észre.

A közvéleményt formáló (2) típusú megszólalásnak (amikor valaki saját szakterületén híres tudós, de nyelvészeti képzettsége nincs) ritka szép példáját olvashatjuk Michelberger Pál akadémikus „Nemzeti nyelv a tudományban: múlt–jelen–jövő?” című cikkében, ahol ezt írja: „Ez a vita [...] nem volt alkalmas arra, hogy sokoldalúan elemezzük ezt a témát, és – valljuk meg – felkészültségünk (nyelvészeti, nyelvtörténeti és tudománytörténeti ismereteink) sem kielégítőek e bonyolult témakör tudományos elemzéséhez. Ezért kérem, hogy az olvasó bocsássa meg egy laikus alább közlendő gondolatait, sőt, remélem, hogy hozzáértő szaktudósok kijavítják tévedéseimet.” (1997: 194)

13. Hasznos nyelvészet*

„Sorra jönnek az észrevételek, melyek szerint a bölcseletnek igenis meghatározó szerepe lehet a »mai világban«, hogy egy olyan társadalomban, ahol az új és innovatív kommunikációs stratégiákkal nem csak választásokat lehet nyerni, de szinte bármilyen terméket be lehet futtatni, akár közvetlen gyakorlati haszna is lehetne például annak, ha a nyelvet magas szinten értő és beszélő réteget képzünk”

(Limpek László 2008: 17)

„Szerbia fölött lelőttek egy NATO-repülőgépet, ami 40 millió dollárba került. Annak az árából a világ legjobb konfliktus-antropológiai intézetét lehetett volna létrehozni, annak a szakemberei előre megmondhatták volna, hogy Koszovóban, illetve Szerbiában és általában egy tág kontextusú kultúrában hogy fognak viselkedni az emberek, hogy fognak arra reagálni, ha ilyen módszerrel akarják őket rákényszeríteni valamire. Megmondhatták volna, hogy ebben a kultúrában senki sem fogja azt a szégyent elviselni, hogy engedjen egy ilyenfajta nyomásnak.”

(Szilágyi N. Sándor 2003a: 813)

A 2007 októberében kézhez vett felkérés szerint „hivatalos bírálói tisztet” kell ellátnom Szépe György „Hasznos nyelvészet” című rövid értekezése okán. Nem nagyon szívesen teszem ezt, mert furcsának tartom, hogy – a többé-kevésbé normális szereposztással ellentétben – most itt nem az idősebb s tapasztaltabb kutató mondja el véleményét a fiatalabb teljesítményéről, hanem fordítva: a fiatalabb értékeli a nála jóval idősebbet. Ráadásul abból a pozícióból, ami megnehezíti az elvárt objektivitást, ugyanis a bíráló olyan-amilyen szakmai pályafutását, annak esetleges sikereit, nem kis részben Szépe Györgynek is köszönheti, aki rendíthetetlen úttörő (és faltörő) szerepet játszott s játszik ma is abban, hogy a ma-

* Ez az írás Szépe György akadémiai doktori védésén, 2008. május 19-én elmondott opponensi véleményem alapján készült, eredetileg megjelent 2009-ben: *Magyar Nyelv* 105: 78–85.

gyar nyelvészet társadalmi hasznát is hajtson. Mentségemre szól azért, hogy (a) nem voltam tagja a Nyelvtudományi Intézet (Szentháromság utca 2.) 13-as szobájának, és (b) már két évtizede nem vagyok Szépe Györggyel semmilyen munkahelyi hierarchikus kapcsolatban. Körülbelül 1985-től 1988-ig az intézeti Élőnyelvi Kutatócsoport is az ő akkori megosztályához tartozott. Aztán 20 évig Élőnyelvi Osztály voltunk, hogy holnaptól (2008. május 20-tól kezdve) újra Élőnyelvi Kutatócsoport legyünk...

13.1. Három említés Szépe Györgyről: Kiefer (1991), Szilágyi (2001), Skutnabb-Kangas (2001)

Az 1991-ben megjelent *A nyelvészetről – egyes szám, első személyben* (Sz. Bakró-Nagy–Kontra szerk.) című kötet névmutatójában Szépe György 10 említéssel szerepel, ami 9-cel kevesebb Bárczi Géza, de 5-tel több Kiefer Ferenc említéseinél. A kötetben Kiefer elmeséli, hogy egy véletlennek köszönheti, hogy nyelvész lett: „Hutterer Miklós többedmagával lent járt látogatóban Baján a gimnáziumban (1959-ben). Amikor megtudta, hogy érdekel a nyelvészet (matematikus végzettséggel és német–francia egyetemi hallgatóként), mindjárt azt javasolta, hogy találkozzom kellene egyik barátjával, aki tudna nekem olvasnivalót is ajánlani. Ez a barát Szépe György volt, akitől hamarosan egy könyvcsomagot kaptam: Bloomfield, Harris és Chomsky volt benne. [...] Miután az amerikaiakon átrágtam magam, Szépe elküldte Saussure-t, Trubetzkoy-t.” Később Kiefer Szépe segítségével került az Akadémia Számítástechnikai Központjába (Kiefer 1991: 130–1). Szépéről sokan tudjuk, hogy tucatnál több élvonalbeli nyelvészt indított el pályáján, de ezt a foglalatosságát nem a nevezetes 60-as években, hanem – amint Kiefer Ferenc példája is mutatja – már korábban elkezdte. A hasznos nyelvész egyik ismertetőjegye az, hogy utánpótlást nevel. Szépe ebben a legjobb magyarok közé tartozik.

Szilágyi N. Sándor (2001: 1209) egy köszöntő tanulmányában ezt írta:

Az ember nincs könnyű helyzetben, sőt kissé még zavarban is van, amikor témát kell választania egy olyan íráshoz, amellyel Szépe tanár urat szeretné megtisztelni. Hiszen ilyenkor úgy illik, hogy a téma kapcsolódjék az Ünnepeelt tudományos munkásságához, de mit lehet tenni akkor, ha olyan nyelvészt köszöntünk, akinek emlékkönyvébe bármit lehet írni, ami egyszer nyelvészet, mert minden beleillik? Szépe tanár úr ugyanis idesto-

va félévszázados tudományos munkássága során szinte mindennel foglalkozott már, az etimológiától az elméleti és generatív nyelvészetig, a fonológiától a szintaxisig, az alkalmazott és számítógépes nyelvészettől vagy gépi fordítástól a szociolingvisztikáig, a nyelvpolitikáig és a nyelvi emberi jogokig – meg sem próbálom itt mind felsorolni. Aki közleményeinek netán csak a címét olvassa el az oldalszáma is tekintélyes publikációlistában, az bizonyos mai divatok szerint könnyen arra gondolhatna, hogy aki ennyi mindennel foglalkozott életében, annak bajosan maradhatott rá ideje, hogy valamelyik területen elmerülhessen a részletekben. Márpedig a mai elég általános vélemény szerint szigorú szakosodás nélkül nem is lehet tudományt művelni. Akkor pedig „miről is szól” (ahogy mondani illik) ez a lista? Aki azonban nemcsak a címeket olvassa, hanem a megfelelő helyen azt is, ami alájuk van írva, rögtön látja, mekkora előnye van ennek a sokoldalúságnak. Mikor a *szakosodás* egyre közelebbi szinonimája kezd lenni a *szakmai beszűkülés*-nek, az enciklopédikus tudású, az egyes jelenségeket egyszerre sok nézőpontból látni képes tudósokat, ha nem lennének is, sürgősen ki kellene találni. Mi azonban abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ki sem kell találunk, mert hál’ istennek itt van közöttünk Szépe tanár úr.

Szilágyi itt az enciklopédikus tudású nyelvészt ünnepli, akinek írásai mindig arra figyelmeztetik, hogy „a mi tudományunk ugyan diszciplínákra van felosztva, mert gyarló emberi eszünkkel nehezen érzük fel egyben az egészet, de a világ nincs feldarabolva aszerint, hogy melyik tudós mihez ért.”

Tove Skutnabb-Kangas (2001: 1106), aki Szépével hosszú éveken át állt szoros munkakapcsolatban, a pécsi professzorban egy igazi, régi vágású, szinte középkori intellektuelt lát, aki szerteágazó tehetségű, soknyelvű, multikulturális és multidiszciplináris ember, olyan, aki képes a dolgokat nem csak „vagy-vagy”, hanem „is-is” is szemlélni, s akinek nem derogál az elméleti kutatást kombinálni a társadalmi cselekedetekkel („combine academic theory with action and activism”). Skutnabb-Kangas ezt a véleményét akkor alakította ki, amikor az 1990-es években Szépével s másokkal együtt fontos nyelvi jogi ajánlásokat fogalmazott meg az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosának, Max van der Stoelnek a felkérésére.

13.2. Milyen az a *hasznos* nyelvészet?

A munkásságát összefoglaló rövid értekezésnek Szépe György a „Hasznos nyelvészet” címet adta. Ennek a címnek magam nagy jelentőséget tulajdonítok, 2008-ban Magyarországon különösen. Hisz a velemkorúak

még mind emlékezhetnek arra, hogy 1990 előtt a disszertánsok téziseik végén kötelezően előadták, miben áll kutatásuk társadalmi hasznossága. Bármely témájú disszertáció szerzője leírta a társadalmi hasznosíthatóságot, s ezzel hozzá is járult a *társadalmilag hasznos nyelvészet* dezavualásához. Akkoriban Magyarországon – a kinyilatkoztatások szerint – társadalmi hasznosság szempontjából nem volt különbség egy generatív szintaktikai értekezés és egy olyan disszertáció között, amelynek szerzője az iparban már használatos, bevált beszéd-előállító rendszerének fonetikai alapjait mutatta be. (A helyzet azóta annyit kétségtelenül változott, hogy ma a kutatási eredmények „gazdasági-társadalmi hasznáról” kell jelentéseket írni.)

A nyelvészeti kutatás társadalmi hasznosíthatósága kapcsán bő negyedszázaddal ezelőtt Labov (1982: 165–166) a következőt írta (magyar fordításban Sándor 2001d: 8–9):

Van két kérdés, amit föltesznek a nyelvészeknek, valahányszor csak a nyilvánossággal találkozunk: hogy „mivel foglalkozik a nyelvészet?” és hogy „mire jó?”. [...]

A hivatásos nyelvészek által adott válaszok egyik csoportja azzal a gondolattal kezdődik, hogy a nyelvészet az emberi elme szerkezetével foglalkozik, ahogyan ez leképeződik a velünk született nyelvi képességekben. A nyelvészetet olyan alapkutatásnak mondják, amely az emberiségről szolgáltat bővebb ismereteket – de közvetlen köze nincs azokhoz a problémákhoz, amelyek a legtöbb embert nyugtalanítják. Amikor a társadalmi érték kérdésére ennél kihívóbban kérdeznak rá – „kinek jó a nyelvészet?” – azt lehet mondani, hogy a nyelvészet jó a ma nyelvészeinek, akiknek megadatik, hogy érdekes munkával keressék meg a kenyérrevalót, és jó a jövő nyelvészgenerációinak, akik majd élvezettel ellenőrizhetik az általunk ma fölállított hipotéziseket.

Egy ettől kétségtelenül eltérő álláspont szerint a nyelvészet a kommunikáció egy a mindennapi életben használt eszközének tanulmányozása, olyan eszköze, amely társadalmi és biológiai történelmünk részeként alakult ki. Ez az a szemlélet, amely a magam kutatásainak hátterében meghúzódik. Ez a megközelítés nem teljesen áll szemben a másikkal, de a második kérdést illetően – „mire jó a nyelvészet?” – eltérő válaszokhoz vezet. Úgy vélem, hogy a nyelvészeti kutatások a jelen társadalmának szegeződő kérdések közül jónéhányhoz hozzákapcsolhatók: hogy hogyan lehet elkerülni a nagyvárosok belvárosaiban jelentkező oktatási kudarcokat; hogyan lehet föloldani a kétnyelvű oktatás körüli ellentéteket és elmentmondásokat; hogyan lehet fogyanatosítani a törvény azon felelősségét, hogy álljon szóba a nyilvánossággal.

Szépe György pályafutását – az iménti labovi dichotómia szerint – az emberiségről bővebb ismereteket szolgáltató nyelvészeti alap kutatás környékén kezdte, majd megérkezett a kommunikáció egy a mindennapi életben használt eszközének tanulmányozásához, az értekezése címűül szolgáló „Hasznos nyelvészet”-hez, a társadalmilag hasznosítható nyelv-tudományhoz.

A Magyar Tudományos Akadémián belüli presztízs tekintetében az alkalmazott nyelvészet a városlígeti hullámvasútéhoz hasonló pályát jár(t) be. Volt olyan akadémiai ciklus (az 1990. utáni), amikor az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság (melynek elnöke Papp Ferenc volt, társelnöke pedig Szépe György) egyenrangú volt a Nyelvtudományi Bizottsággal. Később az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottságot munkabizottsággá degradálták (ma is az), de ennek magyar tudományszociológiai okai vannak, nem az, hogy a magyar alkalmazott nyelvészeti kutatások színvonala esett volna az 1990-es évek első feléhez képest. Sőt! Ma már számos alkalmazott nyelvészeti területen működnek komoly nemzetközi reputációval rendelkező magyar kutatók, itthon és külföldön, s kiképzésükben Szépe Györgynek is jelentős érdemei vannak. Függetlenül attól, hogy az MTA I. osztályán a presztízs-libikóka épp hova emeli vagy süllyeszti az alkalmazott nyelvészetet, vagyis nyelvészeti szaktudásunk felhasználását társadalmi problémáink megoldására vagy legalábbis enyhítésére. (Szépe védelme után Kiefer Ferenc elmondta nekem, hogy az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság munkabizottsággá degradálása egy akadémiai átszervezés következménye volt. Amikor a doktori ügyek átkerültek az egykori Tudományos Minősítő Bizottságtól az akadémiai osztályokra, nem lehetett tovább egy tudományterületen két bizottságnak bírálni/véleményezni a doktori pályázatokat, ezért a Nyelvtudományi Bizottság maradt bizottság, és az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottságot lefokozták. Kiefer elmondása szerint ugyanez történt számos más osztályon is.)

13.3. „Modernista fordulat”

Ma, legalábbis számomra, nagyon érdekes az, ahogy Szépe a hazai alkalmazott nyelvészet és a „modernista fordulat” összekapcsolódását leírja értekezésében. Azt olvashatjuk egyebek mellett, hogy az alkalmazott nyelvészet a kelet-közép-európai országokban generációs jellegű, avantgarde tevékenység volt a 60-as–70-es években. Említi, hogy az alkalmazott nyelvészet akkoriban hol a matematikai nyelvészettel, hol a struktu-

rális nyelvészettel vagy a számítógépes nyelvészettel kapcsolódott össze, de persze létezett a nyelvműveléssel való kapcsolata is. Megvolt benne a nemzetközi mintakövetés is, „a társadalmi szélességű problémák iránti érdeklődés” is, meg hát (ezt én teszem hozzá), az akkori idők határtalan lelkesedése a strukturalista, formális nyelvészetre. (Az *alkalmazott nyelvészet*-nek ez a promiszkuitása Magyarországon ma is dívik: sokan alkalmazott nyelvészetre titulálják a szociolingvisztikát és a pszcholingvisztikát is, elsősorban a magukat „elméleti nyelvésznek” hívó kollégáink. Ez azonban csupán a szemantikai agresszió egy sajnálatos példája, mivel a magyar szociolingvisták ezt a címkét mások által, megkérdezésük nélkül rájuk aggatott címkének tekintik. Ők ugyanis – William Labovval egyezően – el se tudják képzelni, hogy nyelvészeti kutatást lehetséges lenne folytatni a nyelvet használó emberek társadalmi beágyazottságától elvonatkoztatva.) Ha ma a magyar nyelvtudományban nem kizárólag süketek párbeszéde zajlik a „szerkezeti (elméleti) nyelvészet” és a „szociokulturális nyelvészet” (Cseresnyési 2004: 17) képviselői között, az Szépe Györgynek is köszönhető, aki a formális/generatív nyelvészet egyik első sikeres magyar képviselőjéből és elterjesztőjéből később a szociolingvisztika, nyelvpolitika és hasonló „emberi” nyelvészeti területek kutatójává vált. Azon kevesek egyike ő hazánkban, aki nem a mesterséges kerítések fölépítésében, hanem azok lebontásában ügyködik, s ha jól érzékelem, nem is sikertelenül.

Értekezése 2. fejezetében Szépe a Nyelvtudományi Intézet Magyar Osztályán folytatott szerteágazó alkalmazott nyelvészeti tevékenységét foglalja össze, a nyelvművelői feladatokról (egyebek mellett a *Magyar Nyelvőr* szerkesztésében való részvételéről) kezdve, a normatív nyelvészen át a nyelvi ismeretterjesztő munkáig. Az ismeretterjesztésben Szépe egész munkássága során részt vett. Ennek a munkának a színterei egy szövetkezeti elnököknek tartott nyári bentlakásos nyelvtanfolyamon (Erdőkertes, 1979, ott voltam) elmondott előadásától „A nyelv világa” című televíziós sorozatig terjednek, sőt tovább (s ezt igazán nem szokták leltározni Magyarországon): ha volt a 70-es–80-as években, s ha van ma is, egy-két olyan politikus, aki nyelvpolitikai jellegű tevékenységében nem kizárólag saját ismereteire, tapasztalataira támaszkodva hoz törvényeket, rendeleteket és egyéb intézkedéseket, ha egy-két politikus néha nyelvészre is hallgat(ott) ilyenkor, az elsősorban Szépe György érdeme, aki tudósként meghonosította a nyelvpolitikai kutatásokat hazánkban, aki ezt a diszciplínát bevezette felsőoktatásunkba, s aki politikusainknak is adott tanácsot, ha kérték. (Nem sokszor kérték, ami azt

mutatja, hogy a *hasznos nyelvészet hasznosulása/hasznosítása* is nehéz ügy hazánkban.) Szépe hangsúlyozza azt is, hogy egyre nagyobb szükség van ma olyan nyelvészekre, akik a nyelvészetről (illetve saját szakterületükről) közérthetően tudnak írni a „láthatatlan nagyközönség” számára. S anélkül, hogy beleártaná magát az utóbbi 10–15 év nyelvművelésről szóló vitáiba, higgadtan megemlíti, hogy „Van az áltudománynak egy olyan szintje [...] Akadnak a magyar nyelv (és etnikum) történetével, rokonságával és használatával (beleértve a stilisztikai recepteket) kapcsolatosan olyan elgondolások, amelyek kifejezetten a »haszontalan nyelvészet« kategóriájába tartoznak.”

Az „Alkalmazott nyelvészet az oktatásban” című fejezet ezzel a mondatlal kezdődik: „A legszélesebb értelemben vett nyelvészetnek az oktatás volna a legnagyobb fogyasztója.” Az alkalmazott nyelvészet hasznosítása a hazai idegennyelv-tanítás gyakorlatában a 60-as–70-es években nem kis részben Szépe Györgynek is köszönhető, aki a TIT Országos Idegennyelv-oktatási Választmányában egyike volt a „modernista nyelvészeknek”. 1989-ben a TIT által kiadott *Modern Nyelvoktatás* megszűnt, miként a minisztérium által kiadott *Az idegen nyelvek tanítása* is. Amikor Szépe újtára indította a *Modern Nyelvoktatás, Alkalmazott nyelvészeti szakfolyóiratot* 1995-ben, az első szám bevezetőjében joggal írta, hogy „Talán Magyarország az egyetlen közepes méretű európai ország, ahol nincs rendszeresen megjelenő folyóirata az idegen nyelvek tanításának és a vele szorosan összefüggő alkalmazott nyelvészetnek.” A lap a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének folyóirata, s 2008-ban már a XIV. évfolyama lát napvilágot. Az említett egyesületet is Szépe György alapította, s a legutóbbi időkig ő volt az elnöke is. Az idegennyelv-tanítással kapcsolatos munkássága kapcsán Szépe több tanulságot megfogalmaz, ezek közül szerintem a legfontosabb így hangzik: „Az idegen nyelvek elsajátítását – mint komplex problémát – valamilyen módon be kellene vezetni valamennyi pedagógusnak (beleértve tanítóknak, óvodai szakembernek és magyartanárnak) valamint pszichológusnak a kiképzésébe.”

„Alkalmazott nyelvészet az anyanyelvi nevelésben” című alfejezetében Szépe bemutatja, miként emelkedett az 1970-es években az anyanyelvi nevelés (jelentős részben az ő AILA kongresszusokon s máshol tartott előadásainak is köszönhetően) a fontos alkalmazott nyelvészeti kutatási témák közé. Időben szerencsésen egybeestek ezzel a magyarországi reformtörekvések: a Szépe-tanítványokból verbuválódott Fiatal Nyelvészek Munkaközösségének munkája a Nyelvtudományi Intézetben,

s főleg az MTA Elnökségi Közoktatási Bizottságának működése, ezt a bizottságot Szentágothai János hozta létre, s Szépe tudományos titkárként szolgált.¹ Az anyanyelvi nevelés és a korszerű nyelvészet házasításának programját Szépe György „átmentette” a pécsi egyetemre a 80-as években, ahol a mai napig részt vesz a magyartanárok képzésében, s ahol ma is vezetője a Nyelvtudományi Doktori Iskola „Alkalmazott nyelvészet az anyanyelv-oktatásban” című alprogramjának. Szépe joggal írja, hogy sikerült hozzájárulnia egy új diszciplína kialakulásához Magyarországon, s nem volt véletlen, hogy a XXI. század nyelvpolitikáját körvonalázó, az UNESCO-nak címzett FIPLV-koncepción belül rá esett az anyanyelvre vonatkozó rész megfogalmazása. Az anyanyelvi neveléssel kapcsolatos nézetei, állításai közül kettőt emelek ki: (1) „Egyik funkciója az anyanyelvi nevelésnek az is, hogy a társadalomban (munkában és közösségi életben) elősegítse az egyenlő esélyekkel való részvétel lehetőségét”, és (2) „Nemcsak tudományosan érvényes (és közérthető) grammatikára van szükség, hanem – megfelelő pedagógiai áttétellel – a ma érvényes nyelvészet egész panorámájára: a nyelvtörténettől a kognitív nyelvészetig.” Úgy vélem, Szépe Györgynek Szilágyi N. Sándor és mások által is ünnepeelt nyitottsága, az a hajlama, hogy a problémákat egészben vizsgálja, olyasmi, amit nem lehet eléggé kommandálni. (Nem túl régen, egy, az anyanyelvi nevelés kérdéseit boncolgató eseményen az egyik megszólaló úgy vélte: a középiskolai nyelvtanórákon a diákokkal azt kell végeztetni, amit a nyelvész kutatók tesznek, s ezen azt értette, hogy olyan „kísérleteket” kell végeztetni a gimnazistákkal, mint amilyeneket a generatív nyelvészek végeznek.)

Szépe György jelentős szerepet játszott a magyar mint idegen nyelv tanításának elméleti és gyakorlati fejlesztésében is, s nem volt jelentéktelen vendégtanári működése sem az amerikai Rutgers Egyetemen, 1990–1992-ben.

13.4. Nyelv, politika, nyelvpolitika

A „Tevékenységem a nyelvpolitika területén” címet viselő fejezet kapcsán megemlítem, hogy a nyelvpolitika mint diszciplína körvonalazása

1 A Szentágothai-féle Elnökségi Közoktatási Bizottság működéséről részletesen olvashatunk Szépe (2008)-ban.

azért is tanulságos a magyar olvasó számára, mert Szépe „ott volt, ahol a dolgok történtek”: szorosán együttműködött az UNESCO-val, mely szervezetnek döntő szerepe volt és van az anyanyelvi nevelés „vernakuláris” elvének napirenden tartásában, ott volt a brazíliai Recife városában 1987-ben rendezett konferencián, ami a bölcsője volt a „nyelvi emberi jogok” tudományos diszciplínájának s a vele kapcsolatos társadalmi küzdelmeknek, bekapcsolódott a Barcelonai Nyilatkozat (1996) előkészítésébe, részt vett az EBESZ „A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések” (1996) és „A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslovi ajánlások és az ezekhez kapcsolódó értelmező megjegyzések” (1998) című dokumentumainak kidolgozásában stb., stb. Szépe szerényen úgy összegzi ebbeli tevékenységét, hogy „részt vállalt[am] korunk és nyelvi közösségünk egyik égető ügyének tanulmányozásában.” Ehhez annyit tennék hozzá, a jóval fiatalabb pályatárs pozíciójából, hogy ebben Szépe György szinte egyedül áll a magyarországi nyelvészek között: egyetlen kezemen is több ujj van, mint akik elmondhatják magukról azt, amit Szépe.

A nyelvpolitikai kérdéseket Szépe nem akadémikus magasságból szemléli, ezt mondja: „Kiindulópontom és elkötelezettségem, hogy szem előtt tartsam annak az embercsoportnak sajátos helyzetét, amelyben élek.” Én saját magam is tapasztaltam azt a látszólag óvó, valójában megvető magyarországi nyelvész-véleményt, mely szerint túlon túl beleáramtom magam politikai dolgokba (ahelyett, hogy a „tisza nyelvészetet” kutatnám), amikor nemzetközi nyelvi emberi jogi konferenciát szerveztem Budapesten 1997-ben. Amikor Krauss (1992) tanulmánya megjelent a *Language*-ben, Ladefoged (1992) rögtön kijelentette, hogy az igazi nyelvész felül az elefántcsonttoronyba, megcsinálja a diagnózist, s átadja a politikusoknak. Szépe ezt másképp gondolja, ő másmilyen nyelvész. A Ladefoged sugallta tudományos pártatlanság és a társadalmi elkötelezettség egyáltalán nem összeférhetetlenek (lásd pl. Labov 1982) – Szépe György „hasznos nyelvésze” egyrészt tudományosan érvényes, másrészt társadalmilag elkötelezett. Olyanféle nyelvészet, amiből Magyarországon óriási hiány van.

Kiegészítés (2010)

A Szépe György által épp csak megemlített „haszontalan nyelvészet” kapcsán szeretnék emlékeztetni Lanstyák István kétrészes tanulmányá-

ra (Lanstyák 2003/2004), melyben a szerző több tucat olyan nyelvi mítoszt, babonáságot elemez, melyeket az *Édes Anyanyelvünk* című lapban laikus nyelvvédők és céhbeli nyelvészek propagáltak. Nyelvi mítoszokkal persze más lapokban is találkozunk, doszt. Például a *Magyar Tudományban* (2009/11: 1357) ezt olvashatjuk a nyelvek pusztulásáról: „[...] a lipcsei Max-Planck Institut für evolutionäre Anthropologie előrejelzése szerint az évszázad végére az emberiség mintegy hatezer nyelve közül 90% ki fog halni. Emberek milliárdjai kényszerülnek vagy anyanyelvcsereire, vagy pedig arra, hogy a gyermekeikkel már ne tudjanak anyanyelvükön beszélni. Ez nemcsak ötezer-ötszáz nyelv eltűnését jelenti, hanem öt-ezer-ötszáz kultúra, az emberiség felhalmozott tapasztalata nagy részének eltűnését is.” A szerző láthatóan úgy véli, hogy ha 6000 nyelv 90%-a kipusztul, akkor emberek milliárdjai veszítik el anyanyelvüket, s kényszerülnek nyelvcsereire. Ez azonban csak akkor lenne így, ha minden kipusztuló nyelvnek és minden megmaradó nyelvnek közel azonos számú anyanyelvi beszélője lenne. Erről szerencsére szó sincs: az anyanyelvi beszélők számát tekintve 10 legnagyobb nyelv anyanyelvi beszélői a Föld lakóinak körülbelül 49%-át teszik ki, s ha az 1 millió vagy annál több anyanyelvi beszélővel rendelkező nyelveket tekintjük (ez 210, maximum 300 nyelvet jelent a 6000-ból), akkor a Föld lakóinak 95%-áról van szó (lásd Skutnabb-Kangas 2000: 45). Az *Új Szó* című napilapban (2010. április 30-án, a 8. oldalon) pedig ezt olvashattuk: „A legborúlátóbb jövőképek szerint a század végére a globalizáció hatására ötszáz, de lehet, hogy csak ötven nyelv marad meg a hatezerből.” Mindkét idézet céhbeli nyelvésztől származik, ezért föltételezhetjük, hogy azok a laikusok, akik olvasták ezeket a szövegeket (tehát az olvasók közel 100%-a), el is hitték, amit olvastak, hisz „a nyelvész nyilván tudja, mi az igazság”. Ez a vélekedés hibás: a nyelvész csak akkor „tudja, mi az igazság”, ha kutatja is azt, amiről véleményt mond. Ha nem kutatja, könnyen eltéved – mint az iménti két példából is látható.

A „haszontalan nyelvészet” burjánzásával összefügghet az is, hogy nincs se Magyarországon, se a szomszédos országokban egyetlen olyan nyelvi, nyelvészeti ismeretterjesztő folyóirat sem, amely például a 2010-ben 141. évfolyamában járó *Természet Világához* lenne fogható. Ég és földnyi a különbség a *Természet Világa* és az *Édes Anyanyelvünk* között a szerkesztők, a szerzők és a tudományos színvonal tekintetében egyaránt.

14. Globalizáció, magyar nyelvi kisebbségek és nyelvpolitika*

14.1. Előzetes

Teljesen tudatában vagyok annak, hogy a címben jelzett kérdésekről csak több óráig tartó előadásokban lehetne érdemben bármit is mondani. A rendelkezésemre álló rövid időben nemigen tehetek mást, minthogy felsorolok néhány vázlatpontot.

14.2. Néhány megjegyzés a globalizációról

A *Language Policy* c. folyóirat legfrissebb számában da Silva–Heller (2009) arról közölnek kitűnő tanulmányt, hogy miként alakult át a kanadai állam szerepe a kisebbségek védelmezőjéből a kisebbségek „produktálójává”. A nyelvpolitikát olyan diskurzív folyamatként (ang. *discursive process*) elemzik, amely a politikai gazdasági folyamatokban gyökerezik. A II. világháborút követő évtizedekben, ahogy a nyugati jóléti államok neoliberális államokká alakultak, a hangsúly a kisebbségi (nyelvi) jogokról a gazdasági fejlődésre tolódott át. Kanadában, ahol mint közismert, a francia–angol nyelvi dualitás hivatalos állami politika, a Quebecen kívüli frankofón területek diskurzív harcterekké váltak a régi gazdasági rend összeomlása után. A harcok a „közösség” kollektív reprodukálása (nyelv-, kultúra- és identitásőrzése) és az államnak az egyének gazdasági reprodukciójában játszott szerepét hangsúlyozó erőfeszítések között zajlottak/zajlanak. Da Silva–Heller elemzései azt mutatják, hogy a kanadai állam és bizonyos kisebbségi szereplők is arra törekednek, hogy oly

*Előadás a „Nyelv, identitás, többnyelvű lét és oktatáspolitikák” konferencián Csíksomlyón, 2009. június 19-én. Eredetileg megjelent: Horváth István – Tódor Erika Mária, szerk., *Nemzetállamok, globalizáció és kétnyelvűség: nyelvpedagógiai és szociolingvisztikai tanulmányok*, 11–23. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Könyvkiadó, 2009.

módon mentsék meg a hagyományos frankofón kisebbségi közösségeket, hogy a vidéki (kisvárosi) közösségek gazdasági fejlesztését szorgalmazzák, nem pedig a metropoliszokban szétszórta élő francia ajkú egyének gazdasági integrációját. A globális gazdasági rendszer egyik következménye az urbanizáció és a vidéki kistelepülések kiürülése. Kanaában a francia ajkúak ebben felszívódhatnak, de az állam nyelvpolitikája, ami nagyrészt gazdaságpolitika, e folyamat visszafordítására és megakadályozására irányul.

A globalizáció egy másik következménye az oktatásnak közjából szolgáltatássá való átalakítása, amit én szívesebben hívok degradálásnak. A folyamat az USA-ban évtizedekkel azelőtt megkezdődött, hogy 1995-ben a világ államainak zöme aláírta a GATS-ot (=General Agreement on Trade in Services), amiben az aláíró államok azt vállalták, hogy a felsőoktatást szabadkereskedelmi szolgáltatásként működtetik (lásd pl. Hill 2003 és de Siqueira 2005). A magyar politikai közbeszédben a GATS-nak nyoma sincs, a politikusok és az újságírók tabusították ezt a szerződést. Saját benyomásaim alapján megkockáztatnám azt is, hogy a magyarországi felsőoktatásban tanító tanárok s az ott dolgozó bürokraták szinte teljes tömegének fogalma sincs arról, mi a GATS oktatási jelentősége, s hogy Magyarország aláírta-e ezt a szerződést. Persze nem akarom azt a hamis látszatot kelteni, hogy Romániában e tekintetben sokkal jobb a helyzet...

Az 1999-ben a kaliforniai Berkeleyben megvédett doktori disszertációja alapján nemrég publikált tanulmányában Urban (2008) az egyetem biznisz modelljéről ír, azt elemzi, honnan ered s milyen következményekkel jár az egyetemek üzleti alapon történő működtetése. Az autoreferátumból lefordítottam néhány mondatot:

„Annak, hogy a felsőoktatás miként válik a biznisztől megkülönböztethetlenné, csupán néhány aspektusa a bürokraták »versenyképes« fizetésének követelése, a tananyagok kontrollálásának átcsúszása a bürokraták kezébe, és a kimondottan profitorientált egyetemek létesítése. Az Amerikai Egyesült Államokban a felsőoktatást, ami egykoron közjónak számított, s aminek kapcsán a költséghatékonyság csak másodlagos jelentőséggel bírt, egyre inkább ugyanolyan szolgáltatásnak tekintik, mint bármely más megvásárolható s kifizethető szolgáltatást, tehát a fő szempontok a hatékonyság és a termelékenység, s a szolgáltatások azok számára elérhetőek, akik meg tudják venni őket. Honnan erednek ezek az értelmezésbeli változások s milyen következményekkel járnak az amerikai felsőoktatás minőségére és nyitottságára nézvést?”

(Urban 2008: 449)

Erről a folyamatról sokunknak van első kézből tapasztalata, helyettük inkább azt mesélem el, mit tudtam meg az angliai University of Essexről 2009 júniusában vendégelőadásaim alkalmával. Az egyik professzor elmesélte, hogy a nemrég még *Research Office*-nak hívott egyetemi hivatalt átnevezték *Research and Business Development*-té. Egy másik professzor arról az élményéről számolt be nekem, hogy amikor az egyik egyetemi hivatalba bement ügyeit elintézendő, az ott dolgozó hivatalnok vonakodva állt csak vele szóba, s éreztette vele, hogy ő (a hivatalnok) oly fontos szereplője az egyetem működésének, hogy a tanárok okvetetlenkedése hátráltatja az egyetem felvirágoztatását...

A globalizáció további következménye az angol nyelv térnyerése, aminek előnyös és/vagy előnytelen voltáról megoszlanak a vélemények. Phillipson (2007) explicit európai nyelvpolitikák megfogalmazását szorgalmazza, ellentétben a piaci hatások kívánatos érvényesülését hirdetőkkal. Bárdos (2009) a „szánalmasan egynyelvű nyelvtudási mintázatokra szocializáló” magyar iskolákat úgy alakítaná át, hogy belátható időn belül a középiskolák 50%-a és az általános iskolák felső tagozatának 30%-a kéttannyelvű legyen. A tanárképzés nyelvi reformja, a szaknyelvi tanárképzés pedig angol–biológia, angol–magyar, angol–földrajz, angol–testnevelés, „vagy ha úgy jobban tetszik”: kémia–angol, informatika–angol stb. tanárok képzését eredményezné. Az angolnak a magyar középiskolákban 2010/11-ben bevezetendő „alanyi jogon” járó tanulását a politikusok közjónak állítják be – miközben se a németnek, se más nyelvnek nem adnak olyan privilégiumokat, mint az angolnak, s miközben ezzel az intézkedéssel gazdaságilag támogatják az angol ajkú országokat, de egyáltalán nem valószínű, hogy bármennyire is növelik majd a magyarok angoltudásának volumenét (lásd Kontra 2009b).

A globális kultúrához globális nyelven lehet hozzáférni, s az angolnak e szerepből származó előnyeit az amerikai politika-csinálók sem tévesztik szem elől, például Rothkopf (1997: 45) ezt írja (saját fordításom):

„[...] az Egyesült Államoknak gazdasági és politikai érdeke, hogy ha a világ egy közös nyelv kialakítása felé tart, akkor az a nyelv az angol legyen; ha a világ közös telekommunikáció, közös biztonsági és minőségbiztosítási sztereotípiák felé tart, akkor ezek amerikaiak legyenek; ha a világot a televízió, a rádió és a zene összeköti, akkor a műsorok amerikaiak legyenek; és ha közös értékeket alakítanak ki, akkor ezek olyanok legyenek, amelyek megfelelnek az amerikaiaknak.”

14.3. Néhány megjegyzés a magyar nyelvi kisebbségekről

Tóth Pál Péter (2007) kimutatásai szerint a Trianon után kisebbségbe került magyarok száma 80 év alatt 3 millióról 2,4 millióra csökkent. Ha azonban a többségi nemzetekhez képest vizsgáljuk a magyarok százalékos arányait, a veszteségek még nagyobbak (1. táblázat):

1. táblázat: A magyarok számának és százalékarányának változása négy országban 80 év alatt.

	1921		2011	
	magyarok száma	%	magyarok száma	%
Szlovákia	650 597	21,68	520 528	9,67
Románia	1 423 459	9,96	1 431 807	6,60
Szerbia (Vajdaság)	371 006	24,2	290 207	14,3
Kárpátalja	111 052	18,1	151 516 ¹	12,1

Közismert, hogy a kommunista rendszerek összeomlását követő évtizedben az őshonos kisebbségi magyarok száma mindenhol jelentős mértékben csökkent. Az okok között főleg a csökkenő születésszámokat, a nemzetközi vándorlásokat (pl. 1990 és 2005 között 270 000 magyar vándorolt a környező államokból Magyarországra, Tóth 2007), a kényszer hatására történő asszimilációt és a spontán asszimilációt szokták az elemzők kimutatni.

A Magyarországon élő nyelvi kisebbségek létszáma is rendületlenül csökken, az asszimilációs politika és társadalmi folyamatok következtében, s az oktatásban érvényesített nyelvi genocídium hatására. A mai magyar állami oktatáspolitikát a cigányok egy részét (a nem magyar anyanyelvűeket) egész életen át tartó munkanélküliségre ítéli, a siketek egy részét pedig (a prelingvális siket gyermekeket) megfosztja anyanyelvétől, sőt: az emberi nyelvtől, mivel számukra az egyetlen elérhető nyelv a magyar jelnyelv, ennek tanítását viszont a Nemzeti Alaptanterv (2005) csak a 7. osztálytól tartja kívánatosnak (lásd Kontra 2009c).

A magyar nyelv jövőjéről, vagyis hát a magyarul beszélő emberek jövőjéről sokan sokfélét mondtak már, s biztosak lehetünk benne, hogy ez a jövőben sem lesz másképp. Most csupán egyetlen embert szeretnék

1 Lásd Molnár József – Molnár D. István (2005: 9).

idézni, aki nem nyelvész, nem is politikus, hanem üzletember, aki „megengedheti magának, hogy őszintén beszéljen”. 2008. november 3-án reggel 7 óra 20 perckor az MTV1 műsorában Süveges Gergő meginterjúvolta Demján Sándort, a Nemzeti csúcs után néhány nappal, a pénzügyi krach tudatosulásakor. Demján egyebek mellett a következőket mondta:

Az elkövetkező 10-15 évben nagyon sok lesz a szegény ember Magyarországon. [...] A pénz nem boldogít, csak függetlenít. Egy ország, amelyik tartozik, nem független. [...] Kellene egy nemzeti közmegegyezés (lásd írek, finnek). [...]

Demján: Beengedtek minket az EU-ba, annak ellenére, hogy mi voltunk az egyetlen ország, amelyik semmilyen reformhoz nem kezdett hozzá. Beengedtek, mert nyugaton kell a magyar munkás, sokan nem a gyárakat akarják idetelepíteni, hanem a magyar vendégmunkást akarják alkalmazni.

Süveges: Ezek szerint 18-20 évet elvesztegettünk az ország életéből.

Demján: Igen. Már 2002-ben de idén (2008) áprilisban is azt nyilatkoztam, hogy Magyarország 10 évig Európa legszegényebb országa lesz. Ma azt mondom: 15 évig. De csak akkor, ha két éven belül megcsináljuk a reformokat (foglalkoztatás-szerkezet, egészségügy, oktatás stb.). Ha nem csináljuk meg a reformokat két év alatt, akkor ez az idő megnyúlik, de lemaradásunk multiplikálódik, és Magyarország ki fog ürülni. Európának szüksége van a magyar munkaerőre, jól meg fogja fizetni, el fognak menni a magyarok, itt maradnak a szociálisan rászorulóknak, s bennem hatalmas kérdőjel, hogy száz év múlva beszélnek-e magyarul. Napóleon idején Franciaország lakosságának egynegyede beszélt franciául. Ma már alig egy százalék, aki nem franciául beszél. Mi is egy piac közepén vagyunk, ami asszimilál.

Nem gondolom, hogy Demján Sándor félelmei, prognózisa alaptalan lenne. Azt sem hiszem, hogy az övé az egyetlen jó prognózis. De hogy a gazdasági folyamatok a nyelvek életére s halálára komoly hatást gyakorolnak, azt mindenki tudja, aki a nyelveket társadalmi beágyazottságukkal együtt, tudományos módon tanulmányozza. Ma sajnos az a helyzet, hogy a magyar nyelv, tehát a magyarul beszélő emberek, többek közt a csíkszeredai, zabolai, palicsi, vörösmarti, lendvai, alsóőri, dunaszerdahelyi, rozsnói, beregszászi és rahói magyarok jövőjéről semmilyen tudományosan megalapozott prognózisunk nincs, ezért mindenki szabadon fecseghet, amit csak akar. Ezt meg is teszik a magyar közszereplők, különösen

a hivatásos nemzetfélők és a politikusok. A politikusaink, Erdélyben, Magyarországon, Vajdaságban, stb.

Az elmúlt húsz évben egyebek mellett megtanulhattuk, hogy (1) a kárpát-medencei magyaroknak (eltérően sok európai nemzettől) nincs magyar nemzeti nyelvstratégiája, olyan explicit nyelvpolitikája, ami szisztematikus, racionális és elméletileg megalapozott erőfeszítéseket irányíthatna a magyar nyelvi környezet előnyös megváltoztatására, (2) amit politikusaink tesznek, azzal sokszor ártanak a kárpát-medencei magyaroknak, és (3) mindennek következményeként is a magyarul beszélők száma mindenhol csökken, Magyarországon (még?) látszólag nem, de a magyar nyelv használati szinterei Magyarországon is elkezdtek erodálódni. Nézzük hát meg, távirati stílusban, a mai magyar nyelvpolitika néhány vonását.

14.4. Megjegyzések a kárpát-medencei magyar nyelvpolitikáról

A magyar politikusok, mivel nyelvi dolgokban épp oly tudatlanok, szakszerűtlenek, mint egy hentes, orvosprofesszor, festőművész vagy egy vasúti pályamunkás, időnként olyan nyilatkozatokat tesznek, amikkel a többségi hegemonista államnemzeti politikusok malmára hajtják a vizet, anélkül, hogy szándékukban állna. Például 1995 őszén a rendkívüli nemzetközi felháborodást is kiváltó szlovák államnyelvtörvény vitáiban egy szlovákiai magyar politikus azt hangoztatta, hogy az USA-beli „English only” politikai mozgalom az Amerikába bevándorlók megsegítését célozza, s politikusunk azt is kifejtette, hogy „egy jó nyelvtörvényt ő nem ellenéz”. Ezzel azt is kétségtelenné tette a hozzáértők számára, hogy (a) a magyar érdekek védelmére tudatlansága miatt teljesen alkalmatlan, s (b) az „English only”-val példálózó szlovák nacionalisták nem hiába próbálták a magyarokat félrevezetni (lásd Kontra 1995/96: 360).

Egy erdélyi magyar politikus nem túl rég azt a nyilatkozatot tette, hogy a székelyek tényleg nem tudnak elég jól románul, ezért szükséges lenne román anyanyelvű tanárokat alkalmazni a székelyföldi iskolákban. Politikusunk egy elektronikus levélben értesült arról, hogy mit gondol véleményéről egy hozzáértő pedagógus. Nincs felhatalmazásom a levél ismertetésére, legyen elég annyi, hogy érvei kifejtése után a tanár úr arra kérte a magyar politikust, hogy ne tegyen olyan nyilatkozatokat, amikkel árt az erdélyi magyaroknak...

Nemrég a vajdasági palicsi önkormányzat nevében egy szabadkai PR cég magyarul írt levelet három palicsi magyar önkormányzati vezető nevében az egyik szabadkai köztársaság magyar igazgatójának. A palicsi magyar vezetők nekiestek a magyar PR cégnek: hogy képzelik a magyar nyelvű levelezést?! Kiderült, hogy a szél a szabadkai köztársaság magyar igazgatójától fúj, aki megijedt, nehogy magyarkodással vádolják, hisz a magyar leveleket nem mindenki érti a cégnél. Hiába érvelt a PR cég azzal, hogy köztársaságoknál kötelező az egyenlő képviselő, tehát számos magyar dolgozója is kell legyen a szabadkai vállalatnak, na meg vannak nyelvhasználati jogai is a vajdasági magyaroknak, a palicsi vezetőknek erre csak az a válasz jutott eszükbe, hogy „egy dolog a papír, de más a gyakorlat”.

2009-ben a magyarországi Oktatási és Kulturális Minisztérium mindazoktól, akik Kárpátalján magyar tannyelvű iskolában végeztek, megtagadta az ukrán nyelvvizsga magyarországi beszámítását és felvételi pontokra konvertálását, mégpedig arra való hivatkozással, hogy köztudomású: a magyar iskolákban Ukrajnában nem lehet megtanulni ukránul. Olyan tavaly érettségizett fiatal is ezt a választ kapta az OKM-ben, aki az emelt szintű ukrán nyelv és irodalom érettségi és egyben felvételi vizsgán a megszerezhető 200 pontból 173-at kapott.

A magyarok vegyes házasságai elleni nyílt véleményhangoztatás, tudományos közleményekben és laikusok jó szándékú szövegeiben: növeli a bajt. A véleményhangoztatók (1) egy alapvető emberi jog megsértésére agitálnak, és (2) szociológiailag, nyelvészeti szociológiailag naiv és értelmetlen programot szuggerálnak. Amint Szilágyi N. Sándortól is tudhatjuk (2003a: 587): ilyen szövegekkel „nem lehet megakadályozni sem a vegyes házasságot, sem az asszimilációt, ezzel csak az emberi méltóságot lehet megsérteni, így ennek, ha egyáltalán hatása lehet, az csak a kíváncsi ellentétes lehet. Tudok olyan mezővárosi faluról – írja Szilágyi –, ahol éppen a református lelkésznek volt nagy szerepe abban, hogy az ottani magyarok mára teljesen elrománosodtak.”

A kisebbségi magyarok a magyar tannyelvű felsőoktatási rendszerük kiépítése közben rendre létrehoznak párhuzamos, tehát pazarló struktúrákat. A néhány éve alapított komáromi Selye János Egyetemen magyar szakos képzést indítottak akkor, amikor az ilyen képzésnek sok évtizedes hagyománya van Pozsonyban és Nyitrán. Ungváron nemrég indítottak egy magyar tannyelvű egyetemi karral, s ezzel sikerült fölösleges konkurenciát teremteni a jól működő és egyetemi szakokat is akkreditált bejegyzett magyar főiskolának. Közismert a Sapientia és a BBTE sokszor

ártalmas versenye is. A legújabb magyar virtus 2009 júniusában kezdte kápráztatni a szemünket: a váradi Partiumi Keresztény Egyetem úgy gondolja, magyar szakos tanárképzést indít. Ennek szakmai hiteltelenségét és erdélyi magyarok számára káros voltát fölőlesleges lenne ecsetelnem, megtette ezt Berszán István, Péntek János és Szilágyi N. Sándor egy higadtan érvelő cikkben (2009). Mindebben az önsorsrontásban sajnos az elmúlt 20 év összes magyar kormánya is segédkezett, a váradi pazarló és kártékony szakduplázás támogatásában most a bukaresti magyar követség is jeleskedett. Az a benyomásom, hogy a magyarok az anyanyelvükről csak papolni képesek, a magyar közösségeikért cselekedni már képtelenek. Nem mindenki képtelen, szó sincs erről. A dolgát áldozatosan végző tanító és tanár, néhány más értelmiségi, horribile dictu: üzletember, sokat tesz a magyar nyelvi közösségeikért is, de ez a játszámak végeredménye szempontjából nagyon kevés. Az asszimiláció, az önkéntes és a kikényszerített asszimiláció lassítására, ellensúlyozására ez édeskeves. Pedig hát, tehetnénk egyet s mást. A dolgok jelentős része rajtunk múlik. Helyettünk a románok, szerbek, szlovákok vagy ukránok, a Coca-Cola, a McDonald's vagy a Danone, nem beszélve a Rosia Montana Gold Corporationról, nem fogják elvégezni azt, ami a mi érdekünk s egyben lehetőségünk is. Mit hasznosítottak máig a romániai magyar politikusok Sorbán Angella kitűnő tanulmányainak (pl. 2000, 2009a és 2009b) következtetéseiből? Vagy Vincze László írásaiból (pl. 2006 és 2007)? Hogy Szilágyi N. Sándor először 1994-ben publikált nagyszerű törvénytervezetét (2003c) mennyire értékelték, s hasznosították, azt mindenki láthatja ma is. Egyáltalán hányan ismerik közülük ezeket a tanulmányokat? Mi végre a társadalomtudományi kutatás, ha a politikus úgylis mindent jobban tud?

A tannyelvet választó magyar szülőknek is elemi joguk (Skutnabb-Kangas 2000: 502), hogy döntéseik hosszú távú következményeivel is tisztában legyenek. A kisebbségi magyar politikusokat és a magyarországiakat senki nem akadályozza, nem is akadályozhatja meg abban, hogy a szülőket informálják e kérdésekről, még sem tettek e tekintetben szinte semmi érdemlegeset az elmúlt két évtizedben. Ez akkor is így van, ha tudván tudom, hogy a magyar Miniszterelnöki Hivatal 2009. januárjában 6000 példányt juttatott el kárpátaljai magyar szülőknek Csernicškő-Göncz (2009)-ből, s ezret-ezret Drávaszögbe (Máté-Kosic-Göncz 2009), Muravidékre (Kolláth-Varga-Göncz 2009) és Burgenlandba (Kelemen-Szoták-Göncz 2009).

Kiegészítés (2010)

Örvendetes változás történt múlt év november 9-én: a magyar Országgyűlés egyhangúlag elfogadta a 2009. évi CXXV. törvényt a magyar jelnyelvről és a magyar jelnyelv használatáról. Ez a törvény a magyar jelnyelvet önálló természetes nyelvnek, az azt használó személyek közösségét nyelvi kisebbségnek ismeri el. A siketek oktatását új alapokra helyezi, s biztosítja a jelnyelv használatához és átörökítéséhez való jogot is.

A nyelvi emberi jogi polémiákról szóló fejezetben Mufwenét (2002b) idéztem annak a dilemmának a kapcsán, hogy a beszélőket kell-e megmenteni nyomorult gazdasági helyzetükből, vagy a nyelvüket kell-e megmenteni? A da Silva és Heller (2009) által bemutatott kanadai nyelvpolitika nagyrészt gazdaságpolitika: a kisvárosi frankofón közösségek gazdasági fejlesztésével fordítják vissza az urbanizációt, a kistelepülések kiürülését, tehát a francia ajkúak felszívódását. A politikai tervezés és aktusok tehát nem a nyelv megmentésére irányulnak, hanem a nyelvet beszélő emberek közösségeinek megmentésére. Eléggé hasonlít erre Szilágyi N. Sándor gondolatmenete is a magyar szórványok kapcsán: „Értsük meg mindenenek előtt, hogy *a szórványt nem azért kell segíteni, hogy a magyar nemzet megmaradjon, hanem azért, mert ezek az emberek bajban vannak.* [...] Ha így közelítjük meg a problémát [...], akkor világos, hogy az egész folyamat már indulásból más lesz, mint eddig. Mert akkor nem azzal kezdődik, hogy jövök én, a nemzetmentő, aki tudom, hogy én mit akarok, hogy *engem* egyedül mi érdekel, és kiadom a direktíváimat, hogy *az én célom* érdekében mit kell nektek, szórványbelieknek tennetek. Hanem azzal kezdődik, hogy megkérdem tőlük: *nektek* igazából mi a bajotok?” (Szilágyi 2003a: 689–690)

15. Nyelvi genocídium az oktatásban a Kárpát-medencében*

15.1. A nyelvi genocídium fogalma

Mindenki jól ismeri az ENSZ Egyezményét a népiirtás büntettének megelőzéséről és megbüntetéséről (lásd pl. Kardos 2003: 149–50), de a *nyelvi genocídium* fogalmát kevesen ismerik, sok nyelvész sem ismeri. Magyarul a fogalommal először Skutnabb-Kangas tanulmányában találkozhattunk, ebből idézek (1998: 8–9):

„Amikor az ENSZ-ben annak az egyezménynek az előkészítésén dolgoztak, amely később a népiirtás büntettének megelőzése és megbüntetése tárgyában kelt nemzetközi egyezmény néven vált ismertté, a nyelvi és kulturális genocídiumot mint súlyos, emberiség elleni bűncselekményt együtt tárgyalták a fizikai népiirtással (lásd Capotorti 1979). Mikor a konvenciót végül elfogadták, a nyelvi és a kulturális genocídiumról szóló 3. cikkely nem kapott elegendő szavazatot ahhoz, hogy bekerülhessen az 1948-as végső egyezménybe. Ami viszont megmaradt belőle, az a nyelvi genocídium meghatározása, melyet az ENSZ legtöbb tagállama elfogadásra javasolt. A nyelvi genocídiumot úgy definiálják (3. cikkely 1. pont), mint »annak a megtiltását, hogy a csoport a mindennapi érintkezésben vagy az iskolákban nyelvét használhassa, vagy hogy a könyvnyomtatás, illetőleg a kiadványterjesztés a csoport nyelvén történjék.«

Az ENSZ definíciója értelmében vett nyelvi genocídium világszerte gyakorlat. Egy őshonos vagy kisebbségi nyelv betiltható nyíltan és közvetle-

*Az MTA székházában 2009. augusztus 19-én a „Nyelvhasználat és jogi szabályozás a tudomány tükrében” konferencián elhangzott előadás, eredetileg megjelent: *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2009/4: 67–76. A konferencián elhangzott kérdések, válaszok és hozzászólások a *Magyar Tudomány* 2009/11. számának 1352–1360. lapjain olvashatók.

nül törvények, börtönbüntetés, kínzás, gyilkosság valamint megfélemlítés által [...]

Egy kis nyelv használata burkoltan, közvetett módon, ideológiai és szervezeti eszközökkel is tiltható. Különösen Nyugaton [...] éppen az oktatási rendszerek e pusztítás közvetlen végrehajtói. Mindig vannak olyan óvodák és iskolák, ahol az őslakos vagy kisebbségi gyermekek mellett nem állnak olyan kétnyelvű tanárok, akik hivatalosan használhatnák a gyermekek nyelvét a mindennapi oktatás és az óvodai kommunikáció eszközeként. Ez ugyanaz, mintha megtiltanák a kisebbségi nyelvek használatát »a napi érintkezések során vagy az iskolákban«. Ez a helyzet jellemző a legtöbb bevándorló és menekült kisebbségi közösség gyermekeire Nyugat-Európa összes országában, az Egyesült Államokban, Kanadában és Ausztráliában éppúgy, mint a legtöbb születő nemzetállam többségében korábban, sőt sokban még ma is.”

15.2. Nyelvi genocídium az oktatásban

A nyelvi genocídium egyik kitüntetett színtere az oktatás, különösen az állami közoktatás. Amikor egy A anyanyelvű kisiskolás csak B tannyelvű iskolába járhat, magyarul amikor egy állam bizonyos polgárait megfosztja az anyanyelven történő iskolába járás lehetőségétől, akkor nyelvi genocídium történik. (Az államok ezt azért tehetik meg könnyen, mert az oktatáshoz való jog emberi jog, de az anyanyelvű oktatáshoz való jog nemzetközi jogi értelemben nem az.)

15.3. Három mai magyarországi példa

Mielőtt bemutatok három hazai példát, le kívánom szögezni, hogy – elmentében számos magyar politikussal, kormánytisztviselővel és más vélemény-hangoztatóval – messzemenően egyetértek Kaltenbach Jenővel, aki nemrég a következő nyilatkozatot tette: „Magyarországon a kisebbségek helyzete elvileg, a jogi deklarációk szintjén rózsás, de a valóságban lesújtó [...] Elsorvasztottuk ezeket a kisebbségeket, ez a folyamat még a XIX. század második felében és a XX. század első felében nagy részt bevégeztetett. Ezt Nyugat-Európában jól tudják, de mi nem szereünk erre gondolni.” (MTI közlemény, 2009. július 23.)

Ha egy kisebbségi szülő választhat a lakóhelyén működő többségi tannyelvű és kisebbségi tannyelvű iskola között, akkor emberi jogi szem-

pontból nem éri sérelem. Ha nem választhat, nyelvi emberi jogait¹ sérti meg a hatalom. Amikor 2007. január 22-től forráshiányra és a kis létszámra (15 fő) hivatkozva megszüntették a puszttaottlakai román általános iskolát,² akkor a nyelvi genocídium egy esetét valószínűsítették meg az illetékesek. Hasonló politikai tett volt az is, amikor a gyulai városi közgyűlés egyetlen gyulai intézmény támogatási kérvényét utasította csak el a 2007. évi pénzügyi támogatások tárgyalásakor: a „N. Bălcescu” Román Gimnáziumét.³ Megjegyzem, hogy az Európa Tanács Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának magyarországi alkalmazásáról szóló 2007. június 20-án elfogadott jelentés 2. pontjában Magyarországnak azt tanácsolták, hogy „javítsák a kisebbségi nyelvek oktatásának pénzügyi helyzetét és növeljék a források stabilitását” (lásd *Application* 43). Puszttaottlakán és Gyulán az ajánlással ellentétes folyamatok zajlanak...

A hazai cigány népesség egy része tannyelvi diszkrimináció áldozata, s ebből következően válik munkanélkülivé. Kemény István 1994-ben vég-

- 1 Nyelvi emberi jogok abban az értelemben (ma még?) nem léteznek, ahogyan léteznek emberi jogok, mivel az ENSZ elfogadta az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát 1948-ban, de még messze vagyunk attól, hogy elfogadjon egy nyelvi emberi jogi nyilatkozatot is. Mindazonáltal a nyelvi emberi jogokról szóló nemzetközi szakirodalom az utóbbi évtizedekben jelentős méretűre nőtt, magyarul lásd például az 1. fejezetet.
- 2 Vö. *Romanian Global News*. 2007. január 9. *** Az olyan állítások, hogy „A magyarok olyan jogokat követelnek maguknak a határon túl, amelyeket határon belül nem biztosítanak” nem teljesen légből kapottak. Aki valamelyest ismeri a hazai nemzetiségek múltját s jelenét, tudja, hogy a nyelvi emberi jogok tekintetében Magyarországnak bőven van söpörnivalója a maga háza táján. Nyelvi emberi jogi szempontból semmi különbség nincs egy negyedi (Szlovákia) magyar, egy puszttaottlakai (Békés megye) román, és egy alsószentmártoni (Baranya megye) cigány között. Pontosabban: vannak köztük különbségek az elszenvedett jogsértések tekintetében, de nem lehet különbség abban, hogy melyiküket milyen jogok illetnek meg. Aki szerint „az erdélyi magyarságot egészen más (különb) jogok illetik meg az anyanyelvi iskoláztatásban, mint például a magyarországi cigányokat” (lásd Kontra 1991: 7), az kulturális rasszista, vagy szimplán csak ostoba ember, akinek fogalma sincs a mai európai sztenderdekről, például a *Hágai ajánlásokról*. Az igaz, hogy a romániai magyarok esetében korábbi használati színterekről (pl. egyetem, közigazgatás, igazságszolgáltatás) szorították és szorítják ma is ki a magyart, a magyarországi cigányok esetében viszont nem erről van szó (mert nálunk még mindig nincs empátia, stratégia és cselekvőképesség a nem-magyar-nyelvű cigányok nyelvi jogainak érvényesítésére). Vagyis az első esetben a korábbi jogokat szűkítik, a másodikban viszont meg se adja a többség a jogot a kisebbségnek – ez a különbség azonban nyelvi jogi szempontból egyszerűen irreleváns.
- 3 Vö. *Foiaia Românească*. 2007. november 16., 4.

zett cigány vizsgálatából tudjuk, hogy az általános iskola nyolc osztályát el nem végző 25–29 éves romák között „a legnagyobbak és valószínűleg a legfontosabbak az anyanyelv szerinti különbségek” (1996: 74). A nyolc osztálynál kevesebbet elvégzők a magyar anyanyelvű cigányoknak 22,9%-át, a román anyanyelvűeknek 41,6%-át, és a cigány anyanyelvűeknek 48,2%-át teszik ki. A román és a cigány anyanyelvű gyermekeknek szinte mindegyike kénytelen egy számára idegen nyelven (magyarul) megkezdeni iskolai tanulmányait, mivel Magyarországon cigány tanítók alig találhatók, és a cigány nyelvű oktatás is ritka, mint a fehér holló.

A nem magyar (tehát román/beás vagy cigány) anyanyelvű cigányok között tehát az általános iskolát el nem végzők kétszer annyian vannak, mint a magyar anyanyelvű cigányok között. A cigány anyanyelvűek száma az 1990. évi népszámlálás szerint hazánkban 48 072 volt⁴, ami nyilvánvalóan alacsonyabb szám a valóságosnál. Kemény (1996: 83) azt is írja, hogy „Egyelőre a roma gyerekek nagy többségénél [...] az a gond, hogy tartós munkanélküliség vár azokra, akik az általános iskolát nem végzik el.” Azt látjuk tehát, hogy a nem magyar anyanyelvű cigány gyerekeket érő tannyelvi diszkrimináció, vagyis az, hogy iskoláikat el sem kezdeni anyanyelvükön, összefügg iskolázatlanságukkal, ami aztán egész életükre meghatározza helyüket a munkaerőpiacon. Az oktatásban érvényesülő tannyelvi diszkrimináció a magyarországi cigányok egy részét munkanélküliségre kárhoztatja. A magyar állam ebben az esetben a nyelvi genocídium politikáját működteti. Phillipson és Skutnabb-Kangas

4 A 2001. évi népszámlálás szerint pedig 48 685-en vallották magukat „cigány anyanyelvűnek”. Valójában ez a szám a cigány anyanyelvűek és a beás anyanyelvűek együttes száma. A beás cigányok beás nyelve a romának egy archaikus nyelvjárása. Amikor a hazai kisebbségek anyanyelvi felsorolásában a Központi Statisztikai Hivatal a *beás* és a *romani* válaszokat egyaránt a *cigány* megjelölésű adatok között szerepelteti, annak ellenére, hogy a beás és a romani (=cigány) nyelv az indoeurópai nyelvcsalád külön ágába tartoznak (mivel a beás a kentum-ág latin nyelvei közé tartozik, a cigány viszont a szatem-ág ind nyelvei közé), akkor homogenizál. Föltehető, hogy a KSH az 1993. évi kisebbségi törvény szövegét követi, de ez nem mentség, hiszen ha a cigányt és a beást összevonják, akkor még inkább összevonhatnák a szerbet és a szlovákokat (mint szláv nyelveket), vagy összevonhatnák a németet és a román (mint a kentum-ághoz tartozó nyelveket). A KSH ezen eljárása hozzájárul a beások láthatatlanná tevéséhez (vö. Phillipson – Skutnabb-Kangas 1997: 25). Így módon a KSH eljárása diszkriminatív, más szóval lingviciista: egyes nyelveket összevon a táblázatokban, másokat nem. A romani és beás nyelvek ilyen együttes kezelését a magyar jelentést értékelő strasbourg-i szakemberek is kifogásolták a Magyar Kormányának A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájával kapcsolatos jelentése kapcsán, lásd *Application* 9.

(1997: 25–6) a következőket írják: „Az iskolák – direkt vagy indirekt módon – nagyon is »megtilthatják a csoport nyelvének használatát a napi érintkezésben vagy az iskolában.« Ha nincsenek kisebbségi tanárok az óvodákban és az iskolákban, vagy ha az oktatás nem a kisebbségi nyelven folyik, akkor a nyelv használata indirekt módon meg van tiltva a napi érintkezésben és az iskolában, ez de facto a nyelvi népiertás politikáját jelenti. Az, hogy az oktatáspolitikai alakítói vagy az érintett tanárok ennek tudatában vannak-e, teljesen más kérdés. Az etnicista és lingvistica cselekvési módok a többségi társadalmi rend részei, s mint más hegemónikus cselekvési módok, nem egykönnyen diagnosztizálhatók, érthetők meg vagy győzhetők le.”

A hallássérültek oktatásában évszázadok óta két ellentétes felfogás uralkodik. Az *oralizmus* szerint a jelnyelv használata hátráltatja a helyes artikuláció és a szájról olvasás megtanulását, ezért az oralista tanárok a jelnyelvet nem alkalmazzák, esetenként tiltják. A *vizualizmus* szerint a jelnyelv a siketek anyanyelve, az orális nyelv viszont második vagy idegen nyelvük. A vizualista tanárok az akusztikus és a vizuális kommunikáció együttes alkalmazását szorgalmazzák, és a siketeket önálló szociokulturális közösségnek tekintik. Baker – Jones (1998: 563, saját fordításom, K. M.) szerint „A siketeket nagyon gyakran olyan deficit-típusú oktatásban részesítik, amely a hallók nyelvébe és kultúrájába »meríti alá« őket, ahelyett, hogy a jelnyelvet mint anyanyelvet használnák.” (Az *alámerítő*, más néven *mélyvíztechnika* oktatásban [angolul: *submersion program*] az iskola az anyanyelvet nem, a többségi nyelvet elégtelen fokban fejleszti, vö. Skutnabb-Kangas 1997: 39–40. Az ilyen megközelítések „nincsenek összhangban a nemzetközi normákkal.”⁵⁾

A siket gyermekek (egy részének) esetében a hangzó nyelv nem használható, ők természetes anyanyelvként csak egy jelnyelvet tanulhatnak meg. Ha halló szülők siket gyermekükkel nem jelnyelvet használnak (mert nem tanulják azt meg), a gyermeket megfosztják a számára elérhető egyetlen nyelvtől, s ez a gyermek értelmi és érzelmi fejlődését károsan befolyásolja. Ilyen esetben a jelnyelv nem-használata a mentálisan egészséges gyermek nyelvi emberi jogát sérti, jogfosztás. A nálunk ma uralkodó szurdopedagógia (lásd pl. Csányi 1995) a kétnyelvűséget nem hozzáadó, hanem felcserélő módon közelíti meg, vagyis a hangzó beszédet és a jelnyelvet nem egymást segítő-gazdagító, hanem egymást kizá-

5 Hágai ajánlások, 17.

ró viszonyban levőnek képzelet. ⁶ Amikor a siket gyermeknek megtiltják (megakadályozzák) a jelnyelv használatát, akkor nem az anyanyelv használatához fűződő jogától, hanem bármely nyelv (a nyelv) használatához fűződő jogától fosztják meg!

A ma hatályos közoktatási irányelvekben a „4.3.3. A NAT alkalmazása a helyi tanterv készítésénél” részben a jelnyelv „oktatása a 7. évfolyamtól kezdve valamennyi tanuló számára kívánatos.” ⁷ Ha feltételezzük – hatalmas jóhiszeműséggel –, hogy ezt a szöveget nem a siketek megnyomorítására írták bele a NAT-ba, akkor csak a szövegezők és hatályba léptetők végtelen tudatlanságával magyarázhatjuk azt, hogy a 7. osztálytól, tehát 12-13 éves kortól tartják csak kívánatosnak a jelnyelv oktatását. Hosszú lenne felsorolni azt a magyar szakirodalmi listát, amiből mindenki megtudhatja, hogy az ilyen oktatást asszimilációs célokra használják: akit 12-13 éves koráig megfosztanak az anyanyelv iskolai használatának lehetőségétől, azt emberileg alázzák meg, az emberi lét lényegétől fosztják meg. A NAT ezt teszi a magyarországi siketek egy részével. Ha a kormány után a parlament is elfogadja a magyar jelnyelvi törvény tervezetét (lásd Matalin 2009), akkor megszűnhet a magyarországi nyelvi genocídiumnak ez a szelete. ⁸

15.4. Környező országbeli példák

Amikor 2009 januárjában a Maros megyei tanfelügyelőség kísérletet tett arra, hogy az 1892 magyar nemzetiségű 8. osztályos diák számára mind - össze 1400 kilencedik osztályos hely jusson, miközben 3360 román diáknak 4200 hely jutott volna ⁹, akkor a román közoktatásban a nyelvi genocídiumra tettek kísérletet.

6 Bartha – Hattyár – Szabó (2006: 897) ezt írják: „A siketoktatás hazánkban a mai napig erősen oralista elveken nyugszik. A siketség a hallás hiányából eredő probléma, amelyet a hangzó magyar nyelvre alapozott fejlesztő technikákkal kell korrigálni. A két-nyelvűség filozófiája hivatalosan nem jelenik meg a nevelési-oktatási folyamatban. A siketek hét speciális iskolájában többnyire halló tanárok tanítanak, akik a jelnyelvnek a magyar nyelv elsajátítására gyakorolt káros hatására hivatkozva – hivatalosan – tiltják a jelnyelv használatát az iskolai tanulás folyamatának első, érzékeny szakaszában, akkor, amikor azt leginkább szükséges volna támogatni.”

7 2/2005. (III.1.) OM rendelet a Sajátos nevelési igényű gyermekek óvodai nevelésének irányelve és a Sajátos nevelési igényű tanulók iskolai oktatásának irányelve kiadásáról. *Magyar Közlöny*, 2005. március 1. (26. szám), 967–1040. Idézet: 992.

8 2009. november 9-én elfogadta a parlament a magyar jelnyelvi törvényt.

9 Lásd „Diszkriminációgyanús a Maros megyei tanfelügyelőség döntése”, *Krónika*, 2009. január 25.

Amikor a kárpátaljai Fancsika magyar tannyelvű iskoláját 1970-ben bezárták, akkor nyelvi genocídiumot hajtottak végre az oktatásban.¹⁰

Az 1990-es években a szerb oktatás „ésszerűsítése” Nagybecskerekben megtizedelte a magyar általános iskolai és középiskolai tagozatokat, a román és szlovák tannyelvű tanítást pedig megszüntette.¹¹ A kisebb-ségi tagozatok „ésszerűsítéséről” szóló 1990. évi szerb törvény és annak végrehajtói nyelvi genocídiumot követtek el.

Az állami oktatási rendszernek nyelvi genocídium végrehajtására történő használatában azonban ma térségünkben kétségtelenül Ukrajna jár élen.

Pedagógiai szempontból kulcsfontossága van a *hozzáadó* és a *felcserélő nyelvtanításnak*. Amikor egy második nyelvet (vagyis: nem-anyanyelvet) oly módon tanítanak valakinek, hogy ennek következtében az anyanyelv tudása és használata nem sérül, de a második nyelv elsajátítása következtében az illető nyelvi repertoárja bővül, akkor hozzáadó nyelvtanítás zajlik. Amikor a második nyelv tanítása az első nyelv (=anyanyelv) kárára történik, akkor felcserélő nyelvtanítás zajlik. Erre az egyik legújabb példát Ukrajnában látjuk, ahol az oktatási tárca vezetőjének, Ivan Vakarczuknak 2008. május 26-án kiadott 461. számú rendelete hatályba helyezte a nemzetiségi iskolák számára az ukrán nyelv oktatásának javítása céljából kidolgozott ágazati programot, mely a 2008–2011. közötti évekre érvényes. A cselekvési terv alapján 2008. szeptember 1-től a nemzetiségi nyelven oktató iskolák 5. osztályaiban Ukrajna történetét két nyelven kell oktatni: anyanyelven, illetve ukránul (a fakultatív órák terhére). A 6. osztályban (2009. szeptember 1-től) már csak ukrán nyelven kell oktatni ezt a tárgyat. A 6. osztályban a földrajzot kell két nyelven oktatni, a 7.-ben a matematikát, majd a következő osztályban teljesen át kell állni ezen tantárgyak államnyelven történő oktatására (lásd Csernicskó 2009b). Amint Csernicskó (2009b: 39) megállapítja: „Ukrajna [...] a mai nemzetiségi és nyelvi sokszínűség helyett inkább a nemzetiségi szempontból színes, ámde nyelvileg homogén (mégpedig ukrán egynyelvű) állam modelljét tekinti mintának. A szovjet internacionalizmus köntösébe bújtatott oroszosítás után az álcázott ukránosítás következik.” Ami ma Ukrajnában zajlik, nem más, mint az államilag szervezett nyelvi geno-

10 2001-ben Fancsika 2059 lakosából 770 volt magyar nemzetiségű. A magyar nyelvet 1991-től kezdték újra tanítani a faluban – fakultációként, az ukrán tannyelvű iskolában (lásd Karmacsai 2009).

11 Lásd „Magyar osztályok (újra) vannak”..., *Magyar Szó*, 2009. január 24.

cídium az oktatásban. Pedagógiai szakkifejezéssel az *átírányító* oktatást tették kötelezővé az őshonos nyelvi kisebbségek számára is, ennek fő célja a nyelvi asszimiláció. Gyakran részesítik átírányító oktatásban az Egyesült Államokba bevándorló kisebbségeket is, és ez az a „kétnyelvű” oktatási modell, amit a Világbank támogatott például 1992-ben Dél-Afrikában (szemben a nyelvi jogi szempontból sokkalta kívánatosabb hozzáadó, anyanyelv-erősítő programokkal), lásd Phillipson (2009a).

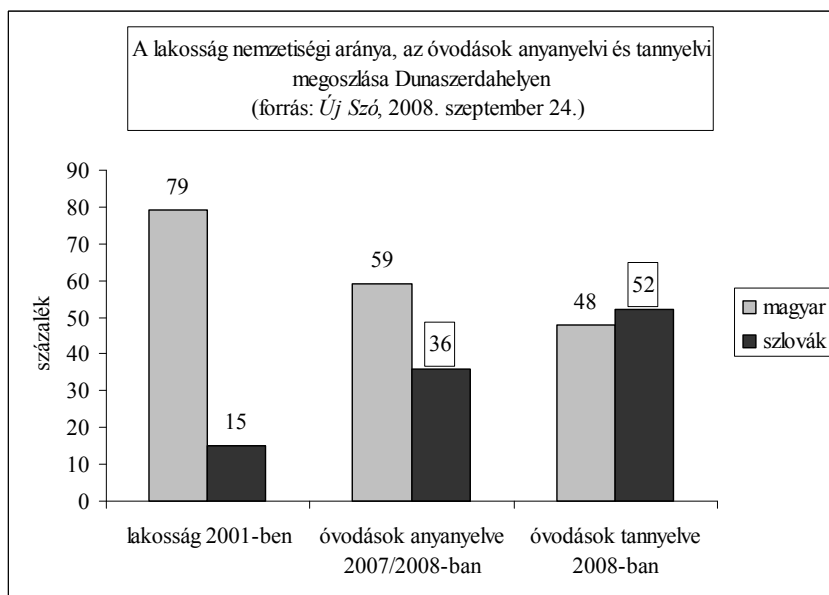
A mai Szlovákiában nemigen találunk példát arra, hogy az oktatást az erőszakos nyelvi asszimiláció szolgálatába állítják. Az igaz, hogy a (cseh)szlovák állam évtizedek óta módszeresen és következetesen lingvicista politikát folytat, s az is kétségtelen, hogy az 1995-ös szlovák államnyelvtörvény lingvicista volt, mai „javított” változata szintén az. Az államilag támogatott lingvicizmus¹² 2006 óta újból virul Szlovákiában. Ennek egyik következménye a sok közül a szlovákiai magyaroknak a szlovákokénál alacsonyabb iskolázottsága: a 2001-es népszámlálási adatok szerint alapfokú végzettséggel rendelkezett a szlovákok 19,7%-a de a magyarok 30,5 %-a, felsőfokú (egyetemi és főiskolai) végzettsége volt a szlovákok 8,2%-ának de a magyarok 4,5%-ának (Gyurgyík 2006: 54). Magyarul ez azt jelenti, hogy a szlovák állam úgy van berendezve, hogy részben a kisebbségek finanszírozzák a többség oktatását is. Mivel magyarok és szlovákok egyformán fizetnek adót Szlovákiában, de a magyarok lényegesen iskolázatlanabbak, a diszkriminált kisebbség fizeti a domináns többség magasabb iskolázottságának költségeit. Így van ez egyébként Romániában, Szerbiában, s persze Magyarországon is.

Noha arra nemigen találunk példát, hogy egy felvidéki településen a 21. században a magyar szülőket megfosztották volna a tannyelvválasztás lehetőségétől, vagyis hogy egy magyar iskolát bezártak volna, minek következtében a magyar gyerekek immár csak szlovák tannyelvű iskolába járhatnának, arra sok példa van, hogy a magyarok nem érvényesítik meglevő nyelvi jogait. A felvidéki magyarok számottevő része nem él a magyar anyanyelvi oktatás jogával és lehetőségével: közismert, hogy a magyar szülők körülbelül egynegyede szlovák tannyelvű iskolába íratja gyermekét „s ezt a szlovákoktól átvett érvrendszerrel indokolja” (Lampl 2008: 118), vagyis: nem jó, ha magyar iskolába jár a gyerek, mert akkor nem tanul meg szlovákul és nem fog tudni érvényesülni. Erdélyben is ha -

12 A *lingvicizmus* a rasszizmus, szexizmus stb. analógiájára alkotott szakkifejezés, nyelvi alapon meghatározott embercsoportok közötti diszkriminációt jelent.

sonló a helyzet, Sorbán Angella (2000) tanulmánya arra is fényt derített, hogy a román tannyelvű általános iskolába járó magyar vagy vegyes családból származó gyermekek egyharmada magyar nyelven kezdte a tanulást (óvoda, I–IV. osztály), majd ez után írásták át szüleik őket román tagozatra. Kárpátalján is több helyen (pl. Nagydobrony, Verbőc) előfordul, hogy a korábban magyar tannyelvű iskolában a helyi magyar szülők kérévényei alapján indítanak a magyar mellett ukrán tannyelvű osztályt is.¹³ Fontos megjegyeznünk, hogy emberi jogi szempontból nem találhatunk semmilyen kivétlnivalót abban, hogy például a dunaszerdahelyi magyarok jelentős része asszimilációs pályára állítja óvodás korú gyermekeit, amint ezt az 1. ábra mutatja:

1. ábra: A dunaszerdahelyi lakosság nemzetiségi megoszlása, valamint az ottani óvodások megoszlása anyanyelv és tannyelv szerint¹⁴

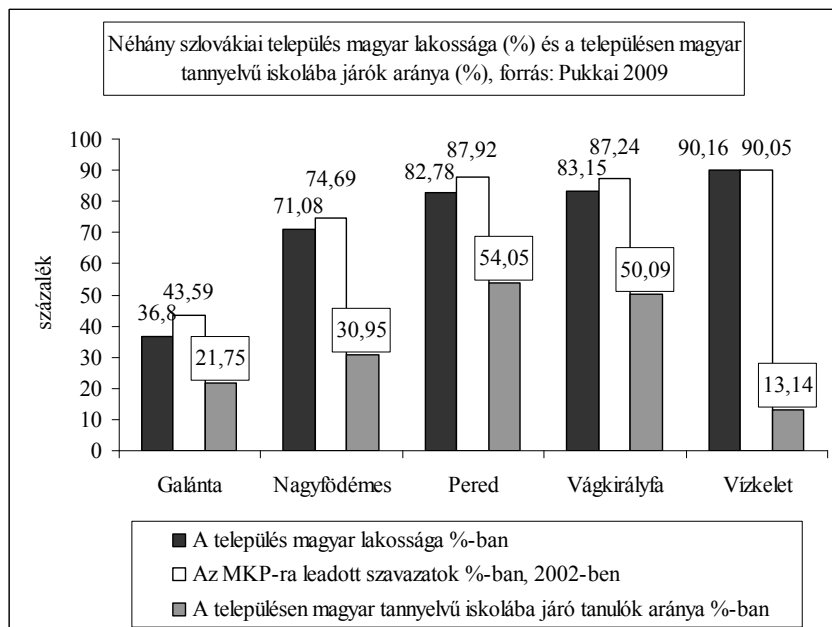

13 Csernicskó István személyes közlése, 2009. augusztus 5.

14 „Csökken a magyar ovisok száma”, Új Szó, 2008. szeptember 24.

Az ilyen esetekben nem a többségi nemzet által működtetett nyelvi genocídium okozza a magyarok fogyását (hisz a magyar szülőknek van lehetőségük a tannyelv megválasztására), hanem a bizonyára jó szándékú, de a választásuk következményeit felmérni képtelen magyar szülők. És ők sokan vannak, nagyon sokan. Pukkai László (2009, 130–131) adataiból szerkesztettem a 2. ábrát:

2. ábra: Néhány szlovákiai település magyar lakosságának aránya és a magyar tannyelvű iskolába járók aránya

Skutnabb-Kangas (2000: 502) szerint egy nyelvi emberi jogi nyilatkozatnak többek között azt is tartalmaznia kellene, hogy „minden anyanyelv-csere önkéntes (beleértve, hogy az érintettek tudatában vannak az anyanyelv-csere hosszú távú következményeinek is), nem kierőszakolt”. A galántai, nagyföldemesi, peredi stb. magyar szülők döntései többé-kevésbé önkéntesek, de nem állíthatjuk, hogy a szülők tisztában vannak döntéseik hosszú távú következményeivel. S ezért nem a szlovák nacionalisták felelősek, hanem azok a magyarok, akik szakszerűen és hatékonyan tájékoztathatnák őket e döntés várható következményeiről, de nem teszik.

Kiegészítés (2010)

E cikk első megjelenése után, 2009. novemberében a magyar parlamentben elfogadták a magyar jelnyelvi törvényt, így megszűnt a jogalapja a siketeket sújtó oktatási nyelvi genocídiumnak.

Azon a konferencián, ahol ez az előadás elhangzott, Andrassy György (2009: 1358–1359) fontos gondolatokat fűzött egy mondatomhoz, nevezetesen ahhoz, hogy „az oktatáshoz való jog emberi jog, de az anyanyelvű oktatáshoz való jog nemzetközi jogi értelemben nem az.” Idézem: „Egy kicsit pontosítani kellene ugyanis ezt a kijelentést: »nincs *elismert* emberi jogunk az anyanyelven való oktatáshoz«. Az még egyáltalán nem biztos, hogy nincs emberi jogunk hozzá. Az emberi jogok ugyanis nem attól vannak, hogy az ENSZ elfogadja őket, vagy az Európa Tanács, vagy valamelyik nemzetközi alkotmány. Az emberi jogok erkölcsi jogok, morális jogok, felül vannak az állami és a nemzetközi szervezetek törvényein és jogalkotásán. Következésképpen bárki értelmezheti őket, minden ember, persze a törvényhozók is, de nincsen arra garancia, hogy ezek az emberi jogok, amelyeket eddig elismertek, kifogástalan értelmezései a láthatatlan emberi jogoknak. S az én véleményem az, hogy elég zűrös a nyelvi emberi jogok elismerése a jelenlegi nemzetközi és nemzeti jogban. Igen perspektivikus kutatási pályák nyílnak, ha azon kezdünk gondolkodni, hogy vajon rendjén van-e, hogy jogunk van ugyan a vallás szabad gyakorlásához, de ahhoz már nincs – legalábbis nincs elismert emberi jogunk –, hogy a saját nyelvünkön gyakoroljuk a vallásunkat. Vagy vajon rendjén van-e az, hogy van emberi jogunk a véleményünkhöz, a kifejezéshez, ennek a szabadságához, de az már kissé kérdéses, hogy vajon van-e emberi jogunk mindennek a saját nyelvünkön való gyakorlásához. Tehát föl kell tenni a kérdést, hogy kellően koherens, kellően következetes és ellentmondásmentes-e a jelenlegi emberi jogi jogalkotás akár a nemzetközi, akár pedig a nemzeti jogban.”

16. A focihoz és a pedagógiához mindenki ért, a nyelvhez még a politikus is*

A Kárpát-medencében élő magyaroknak nincs nyelvpolitikai koncepciója, nincs magyar nemzeti nyelvstratégiánk, ezért a rögtönzések és a semmittevés között hánykódunk, amikor nyelvi problémákat kellene megoldanunk. 2002-ben Párkányban a kárpátaljai nyelvész Csernicskó István (2004: 114) így jellemezte az akkori helyzetünket:

Van tehát feladatunk bőven, nyilván az itt felsoroltakon kívül is, amelyekkel jó lenne szembenéznünk. Biztos vagyok benne, hogy sokkal kényelmesebb és könnyebb, sőt: kevésbé felelősségteljes volt az a korszak, amikor csak annyit tehattünk a magyar nyelv határon túli változataiért, hogy kérve, kéretlenül nyelvművelő tanácsokkal láttuk el a kisebbségi magyarokat. Most azonban nem foghatunk semmit a kommunista diktatúrára, a politikai akadályokra és a pénztelenségre. Magyarországon dűl a demokrácia, virágzik a gazdaság, a szomszédos országokban élő magyarok érdekképviselői pedig kormánytagok vagy „legalább” parlamenti képviselők. A feltételek tehát adottak. Most már „csak” tenni kellene valamit.

Most már „csak” tenni kellene valamit, merthogy „a Kárpát-medencei kisebbségi magyarok esetében a nyelvmegtartás egyet jelent a nemzeti megmaradással” (Csernicskó 2004: 106). Ebben a cikkben azt fogom bemutatni, hogy gyakorlatilag nem teszünk semmit, amit mégis teszünk, azzal viszont sokszor ártunk. Pontosítok: amit politikusaink tesznek (tehát nem mi, nyelvészek), azzal sokszor ártanak. Nemcsak a Magyarország határain túli magyaroknak, hanem a magyarországiaknak is, s nem csak a magyarországi politikusok, hanem a szomszédos országokbeli magyar politikusok is.

*Eredetileg megjelent: *Korunk* 2009. május: 87–95.

16.1. A politikusok eleget tudnak a nyelvről, nem kérdeznek meg nyelvész szakértőket

A politikus normális ember, miként a hentes, a zeneszerző, a korcsolyabajnok vagy az ügyvéd is – a szónak abban az értelmében, hogy normális ember az, aki nem szerzett egyetemi diplomát nyelvészetből. Aki szerzett ilyen diplomát, annak szaktudása óhatatlanul befolyásolja a nyelvi kérdésekben kialakított álláspontját, s ebben eltér a normális (nem szakértett nyelvész) emberektől. Ennek a normalitásnak azonban van egy veszélyes következménye: a normális emberek, mivel mind tudnak beszélni, sokan több nyelven is, azt hiszik, minden lényeges tudnivalót tudnak, amit a nyelvvel (nyelvekkel) kapcsolatban tudni érdemes. Szakértőkre nincs szükségük, ők maguk is azok. Normális esetben egy ügyvédnek vagy hentesnek nem jut eszébe, hogy például orvosi vagy mérnöki szak tudást igénylő kérdésekben vitába szálljon egy orvossal vagy mérnökkel, de a normális emberek nyelvi kérdésekben gátlástalanul nyilatkoznak, cselekednek, döntenek. A „józan észre” apellálnak, s mivel mindenki olyan, mint ők (kivéve az észrevehetetlen számú és hangú nyelvészt), tetteik irracionális, sokszor kártékony jellegét senki nem veszi észre. Íme három példa.

Amikor a magyar parlamentben 2001-ben megszavazták „A gazdasági reklámok és üzletfeliratok, továbbá egyes közérdekű közlemények magyar nyelvű közzétételéről” szóló törvényt, a politikusok (és az őket segítő nyelvművelők) egy tévhitre alapozták a jogszabályt, nevezetesen arra, hogy meg lehet állapítani egy szóról, hogy az a magyarban „meghonosított idegen nyelvű kifejezés”-e vagy nem. Ha ugyanis az, akkor nem kell a reklámokban s egyebütt feltüntetni a magyar megfelelőjét, de ha nem az, fel kell tüntetni. Bárczi Géza egyetemi tankönyvéből évtizedek óta tudhatja mindenki, hogy „A jövevényszavak és az idegen szavak között a határt nem lehet megvonni” (1958: 45). Tehát tudományos objektivitással nem lehet megállapítani, hogy például a MOL kutakon látható *shop* szó magyar szó-e. A törvény megszavazását megelőző vitákban a tervezetet kritizáló nyelvészek hiába nyilatkozták ezt a *Magyar Narancs*, a *Népszabadság* és a *Heti Világgazdaság* hasábjain, a politikusok megszavazták az önkényes alkalmazásoknak tág teret nyitó jogszabályt, esetenként azzal nyugtatva magukat, hogy vitás esetekben majd a nyelvészek döntenek. Jól illusztrálta a magyar parlament 2001-ben is azt a tételt, hogy nyelvi kérdésekben a tények nem számítanak.

A második példám is Magyarországról való. Tabajdi Csaba az 1993. évi magyarországi kisebbségi törvény céljairól s eredményeiről egy helyen a következőket mondta/írta:

Mindig elmondom és most újra: a kisebbségi törvény nem azért van, hogy mulatozzon a kisebbségi elit a különböző önkormányzatokban, hanem hogy sikerüljön megállítani és megfordítani a nyelvi asszimilációt! A kisebbségi törvény elindításakor ez volt a legfőbb cél, sajnos ebben csak korlátozott eredményeket értünk el. Azért kérem, hogy ne öntsük ki a fürdővizzel a gyereket, mert nagyon sok pozitívum is történt. [...]

(Tabajdi, szerk., 2006: 40)

Tehát a törvényt tető alá hozó politikus szerint a fő cél a magyarországi kisebbségek nyelvi asszimilációjának megállítása volt, de ebben „csak korlátozott eredményeket értünk el.” Vagyis: a magyarországi nyelvi asszimiláció a törvény után is tovább folytatódott s folytatódik ma is. Senkinek a jó szándékát és elkötelezettségét nem vitatom, de megkérdem: a törvény előkészítésében részt vett-e legalább egyetlen nyelvész? A kérdést külön pikánssá teszi az a körülmény, hogy a nyelvi asszimiláció, avagy a nyelvcsera klasszikus tudományos leírását Felsőőrben végzett terepmunka alapján egy amerikai magyar nyelvész, Gál Zsuzsa készítette, tizenöt évvel a rendszerváltás előtt (lásd Gal 1979). A kisebbségi törvény kimunkálásakor maga Gal is Magyarországon kutatta a baranyai svábokat, lásd pl. Gal 1992. Nem emlékszem arra, hogy az MTA Nyelv-tudományi Intézetében kutató munkatársaim közül bárki többet tudott volna a készülő törvényről, mint az, aki a napilapokat olvasta akkoriban. 1992-ben politikusaink és „szakértők” nem álltak szóba egyetlen nyelvessel sem. 2009-ben, 17 évvel később, a helyzet változatlan. A „szakértők” ma is jobban tudják, mint a nyelvészek. Ez gazdáikat, a politikusokat minősíti – s minden magyarnak kárt okoz, talán a „szakértőket” kivéve.

Harmadik példám romániai lesz. Amikor az 1990-es évek elején magyar politikusok beindították a csángó gyermekek székelvföldi iskoláztatását, teljesen előkészítetlenül, a pedagógiai, emberi és egyéb tényezők felelőtlen negligálásával, biztos nem szánt szándékkal okoztak kárt a csángó gyerekeknek s családjaiknak. Ők jót akartak, „meg akarták menteni a csángókat”. Jó szándékuk azonban nem menti azt a sok fájdalmat és szenvedést, amit ezzel okoztak. Akcióikban kódolva volt a kudarc, mi-

vel pedagógiaiilag, emberileg de anyagilag se volt előkészítve a „csángómentés”¹ (lásd Sándor 2003).

16.2. A nyelvi jogok kodifikálása Romániában és az RMDSZ

A nyelvész Szilágyi N. Sándor 1994-ben Kolozsváron publikált egy olyan törvénytervezetet „az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos jogokról, valamint az etnikai és nyelvi közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről”, amelyről a jogász Tokay György azt mondta, hogy ő „nagyon szívesen védené ezt a tervezetet a parlamenti vita során, mert aki ezzel vitába akarna ott szállni, annak nem lenne könnyű dolga, neki viszont igen” (Szilágyi 2003c: 655). Szilágyi törvénye nem kisebbségi törvény, olyannyira nem az, hogy a „kisebbség” szó elő sem fordul az előbb 178, később csupán 148 cikkében. Ez a törvénytervezet ugyanis a jogegyenlőség komolyan vételével készült, ha úgy tetszik, az emberi jogok bűvöletében. Szilágyi szerint a kisebbségi paradigma eleve hibás, mert „többletjogokat” kodifikál. Ő olyan törvénytervezetet készített, ami a többségi magyaroknak és a székelyföldi románoknak egyaránt méltányos jogokat biztosítana, ráadásul garantáltan finanszírozható módon. Sok tekintetben azonosan vagy nagyon hasonlóan gondolkodott a magyarországi jogász Andrassy Györggyel (lásd 1998), ők ketten azonban egymástól függetlenül dolgozták ki a nyelvszabadság kérdéseit (vagyis hogy a nyelvi jogokat nem kisebbségi, hanem univerzális jogokként kell tételni), egymásról nem is tudtak addig, amíg később egy budapesti műhelyvitán össze nem ismertették őket.

1 Íme három idézet Sándor Klára (2003) tanulmányából: „A pedagógusoknak fölkészülésre, tájékozódásra, programok kidolgozására nem hagytak időt: a szó legszorosabb értelmében meglepte őket, hogy ezentúl csángó gyerekeket is kell tanítaniuk. A József Attila Iskola tanárait például a tanévnyitó értekezleten érte a hír, hogy az iskola előcsarnokában szüleikkel együtt beiskoláztató csángó gyerekek várakoznak.” (157. lap); „Az első év csekély támogatása is elolvadt azonban 1991-re, amikor az akció szervezőinek lelkesedése lelkadt, az akció elindításakor anyagi kezességet vállaló katolikus egyház pedig egyszerűen kivonult a programból.” (157–158. lap); „Az akció szervezői súlyos hibát követtek el, amikor figyelmen kívül hagyták a székely befogadó környezet és a »megmentendők« hagyományosan ellenséges viszonyát. Az Erdélyben tanuló csángó diákok saját bőrükön kényszerültek tapasztalni, hogy a székelyek lenézik őket: előfordultak utcai sértegetések, sőt a diákok azt sem zárták ki, hogy akár meg is verheték volna őket (Pálffy M. 1997: 66).” (162. lap)

A külső szemlélő talán eltűnődik, meg is lepődik azon, hogy az RMDSZ-ben nem mutatkozott különösebb érdeklődés Szilágyi törvénytervezete iránt. Többek között azért sem, mert a bűvös „autonómia” szó elő sem fordult a szövegében, ami egyes politikusokat arra indította, hogy a tervezetet „autonómia-ellenesnek” bélyegezzék (Szilágyi 2003c: 661). Az egykor politizáló nyelvész rezignáltan írja tervezetének utóéletéről, hogy „szakmai körökben, ahol csak eddig előkerült – Budapesten, Szencen, Helsinkiben, Rigában, Amerikában – mindenütt odafigyeltek rá. Egyvalakit nem tudott csak igazán érdekelni, azt, aki számára pedig készült: az RMDSZ-t. Mert ott ilyen dolgokban általában sokkal fontosabb volt az, hogy kinek a javaslatát kell támogatni, és kiét nem, mint az, hogy mit is tudunk hát azzal a javaslattal megoldani” (Szilágyi 2003c: 664). Mert hát – teszem hozzá, Szilágyitól szerzett bölcsességgel – a politikus más érdekli: nem az, hogy miként lehet egy problémát megoldani. Néha még a világhír se érdekli. Az RMDSZ politikusai azt sem értették meg, hogy ha elfogadtatják a bukaresti parlamentben a Szilágyi-törvényt – és ez nem irreális feltételezés, aki nem hiszi, olvassa el Szilágyi 2003c-t! – akkor „az egész világon lóttek a finn modell dicsőségének, mert attól kezdve mindenki csak a román modellt fogja emlegetni.”

16.3. Angoltanulás Magyarországon – alanyi jogon

A nyelvpolitikának része az idegennyelv-tanulás is, pontosabban az, hogy mikor milyen idegen nyelveket tanulnak/tanítanak a közoktatásban résztvevők. Az elmúlt 60 évben az angoltanítás Magyarországon egyik végtelből a másikba esett. 1949-ben az egyetemi angoltanárokat, például Országh László professzort, egy magas helyről küldött illetékes arra utasította, hogy úgy tanítsák az angolt, hogy hallgatóik gyűlöljék meg az e nyelvet használó kapitalista államokat (Országh 1972/2007: 538). Az angolt száműzték az egyetemekről s a közoktatásból, majd 1957 után újra engedélyezték korlátozott mértékű tanítását. A rendszerváltáskor megszüntették a kötelező orosztanítást és a közoktatásban is nagy teret nyert az angol tanítása. Idősebb Bush amerikai elnök, amikor a Békehadtestet (Peace Corps) Magyarországra küldte angolt tanítani, búcsúbeszédekben az angol nyelvet a haladás kulcsaként, a kelet-közép-európai demokrácia zálogaként és persze a népek közti barátság meg a kereskedelem előmozdítójaként festette le (Crawford 1992: 206). Ugyanakkor a brit külügyminiszter 1990 májusában azt a bejelentést tette, hogy Nagy-

Britanniának az a célja, hogy az angol váltsa fel az orosz, mint Kelet-Európa második nyelvét (Phillipson 1992: 10).

1997-ben a magyarországi közoktatásban alanyi jogon a korábbi kétfő helyett már csak egyetlen idegen nyelvet tanítottak. Átalakították az állami nyelvvizsgarendszert is, aminek következtében több tucat nyelvből már nem lehet nyelvvizsgát tenni (Kontra 1997/1999). Az állam ezzel a politikával úgy támogatta az angol tanítását, hogy közben más nyelvek tanítása az angol miatt szenvedett kárt. Még a némettanítás is kárt szenved (Petneki 2006), nem beszélve a francia, spanyol, olasz, horribile dictu a szlovák, szerb vagy román tanításáról. „Alanyi jogon” – ahogy az angoltanítást új helyzetbe hozó két magyar oktatási miniszter szokta emlegetni² – 2010-től csak az angolt tanulhatják középiskolásaink, a németet (spanyolt, kínait, román stb.) nem. Ennek a nyelvpolitikai döntésnek egyik hibája az, hogy előtte szakemberekkel érdemi konzultációt a miniszterek nem folytattak, őket legfőljebb fűgefalevélként használták. Számos okunk van az angol ilyen tanítását helyteleníteni: 1) az angolul tanulók száma töretlenül emelkedik Magyarországon, ilyen állami segítség nélkül is, 2) a tanárképzés s benne az angoltanár-képzés színvonala az utóbbi bő évtizedben lezülloött Magyarországon, 3) semmilyen hatásvizsgálat nem készült, ami azt mutatná, hogy ez az állami döntés növelni fogja az angoltudás volumenét s nem további adóforintok elpazarlásához fog vezetni, 4) mivel nincs magyar nyelvpolitika, eszébe se jutott egyetlen oktatáspolitikusnak sem, hogy végiggondolja, milyen hatása lesz ennek a döntésnek más nyelvek tanulására. Ha megkérdeznénk a minisztereket, ők az angol nemzetközi fontosságával indokolnák döntésüket, s nem mulasztanák el megemlíteni, hogy a kötelező jelleg csupán annyit jelent, hogy ha valahol igény van az angolra, ott az iskola köteles ezt kielégíteni. Tehát intézkedésük a közjót szolgálja.

És még valami mást is szolgál, de ezt nem szokták emlegetni. Például a magyarországi angoltankönyv-piacot a külföldi (főleg brit) kiadók uralják, s „nekik komoly üzleti érdekük az angol nyelv terjesztése” – írja Petneki (2006: 54). Ennél meglepőbb, ha azt állítjuk, hogy azok az országok, ahol az angolt idegen nyelvként tanítják a közoktatásban, euró mil -

2 „Az új koalíciós programba (sic!), K.M.) elfogadtuk azt is, hogy alanyi joggá tesszük a középiskolában az angol nyelvtanulást. Nem kötelező az angol, de nem lehet visszatartani, ha a gyermek angolul kíván tanulni.” Rendiség és oktatás, Magyar Bálint, leköszönő oktatásügyi miniszter. Kérdezett: Parászka Boróka. *A Hét*, 2006. június 7.

liárdokkal támogatják az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok és más angolajkú országok gazdaságát. Amint a nyelv gazdaságtanának egyik vezető kutatója, François Grin kimutatta: az európai kontinens országai „legalább évi 10 milliárd, de valószínűbb, hogy évi 16-17 milliárd eurót juttatnak el az Egyesült Királyságba és Írországba” (Phillipson 2007: 87). Az elemzés részleteit itt nem mutatom be, de azt megemlítem, hogy ez a rejtett brit (és amerikai) bevétel nem kis részt abból származik, hogy amíg Norvégiában, Németországban, Magyarországon s másutt a közoktatásban angolt tanítanak, az angolajkú országokban ezt a pénzt (mivel idegen nyelveket nem tanítanak³) például matematika- vagy biológiatanításra fordítják, amivel növelik az angolok és amerikaiak versenyelőnyét, egy olyan alaphelyzetben, amelyben a nyelvi egyenlőtlenség haszonélvezői eleve az angolajkúak (Grin 2005: 458).

Az angol „alanyi jogon” tanításának deklarált célja lehet a közjó szolgálata, de egyáltalán nem lehetetlen, hogy az erre költött pénz egy része Dunába dobott pénz lesz. Egy másik részével pedig politikusaink a brit és az amerikai gazdaságot támogatják – a mi adónkból, megkérdőjelelünk s jóváhagyásunk nélkül.

Ezek után képzeljük el azt a jó szándékú embert, aki azt javasolja: segítsük mi, magyarországi magyarok azzal is a határon túliakat, hogy javítsuk versenyképességüket a munkaerőpiacon azzal, hogy megtanítjuk őket angolul. A javaslattevő jó szándékát nem vitatom, de megjegyzem, hogy (a) a magyarországi angoltanároktól nemigen lehet megtanulni angolul, mert angoltanárképzésünk mérhetetlenül lezüllött az utóbbi bő évtizedben, (b) nincs információnk arról, hogy a szomszédos országokban jobb lenne a helyzet, (c) ha magyar állami pénzt költünk „az angoltudás fejlesztésére”, akkor a magyarok adóforintjaival támogatjuk az Egyesült Királyságot, az Egyesült Államokat és más angolajkú nemzetgazdaságokat. Tudni kell, hogy a magyarországi angol tankönyvpiac kétharmadát brit és más nem-magyar kiadók uralják – eltérően például a német tankönyvpiactól, aminek a német kiadók csak kevesebb mint egyharmadát uralják (lásd Petneki 2006: 54).

3 Öt évvel ezelőtt a brit oktatási miniszter, Estelle Morris megszüntette azt a követelményt, amely szerint legalább egy idegen nyelvet kell tanulni az iskolákban. Tavaly elismerte, hogy ez hiba volt. Lásd „The Languages of Others: Britain's reliance on foreigners' willingness to learn English is self-defeating”, *The Times*, 2009. február 16.

16.4. Egymást kioltó akciók

Nemzetstratégia híján nyelvstratégiánk sincs, ellentétben például a franciákkal (Oakes 2002), észtekkel (*Development Strategy...*) és sok más európai nemzettel. A nyelvpolitika összetett dolog, komplex tervezést kíván, amiben nemcsak oktatási és nyelvi szakértőknek, hanem gazdasági, jogi, politikai stb. tényezőknek is részt kell vállalniuk. Ennek hiányában a különféle nyelvpolitikai akciók könnyen kioltják egymást.

Például: az 1990-es években egy budapesti oktatási minisztériumi tisztviselő azzal büszkélkedett, hogy 1 millió forinttal támogatták a határon túli magyar iskolaügyet, mivel ezt az összeget a lónyai általános iskolának adták, ahol kárpátaljai (bótrágyi) gyermekek is tanulnak. Csak-hogy a lónyai iskolába járó bótrágyi gyerekek miatt kiürült a bótrágyi elemi iskola, olyannyira, hogy a bótrágyi tanító is átjárt Lónyára, ott tanította a bótrágyi gyerekeket. Lónyán a gyerekhiányt kárpátaljai gyerekekkel pótolták, magyar állami támogatással gyengítették a bótrágyi magyar tannyelvű iskolát, s eközben a politikusok a szülőföldi anyanyelvi iskolák nemzetstratégiai jelentőségéről szónokoltak vég nélkül. Időnként a sajtó is hírt adott ezekről az anomáliákról, például így: „Az oktatási tárca nem javasolja a határon túliak korlátlan felvételét” (*Magyar Hírlap*, 2000. június 14., 3. lap), „Érdeklentétkben a hazai oktatási rendszer és a külpolitika” (*Népszabadság*, 2002. október 19., 3. lap).

Salat Levente a Sapientia Egyetem és a Babeş-Bolyai Tudományegyetem egymást gyengítő konkurenciája kapcsán „a nem elég körültekintő nemzetpolitikai tervezés”-ről szólt néhány éve,⁴ Hushegyi Gábor (2004b) a komplementaritást ésszerűnek, a duplicitást (pl. magyar szak indítását Révkomáromban, amikor Pozsonyban és Nyitrán az ilyen képzésnek sok évtizedes hagyománya van) viszont pazarlásnak nevezte. Ennek a pazarló párhuzamos képzésnek legújabb példája a beregszászi magyar főiskolának konkurenciát jelentő ungvári magyar tannyelvű kar létrehozása, finanszírozása. Konkurens intézményeket hoztak létre, mindegyikben kevés a diák, vannak oktatók, akik két helyen is tanítanak s gyakorlatilag a magyar állam fizeti a bérüket, a magyar nyelven tanulható szakok száma azonban csupán eggyel nőtt (a fizikával), de ez az egyetlen szak sok millió forintjába kerül Magyarországnak.

4 Konkurens víziók a BBTE-n. *Erdélyi Riport*, 2004. július 22.

Nyelvpolitikája persze nemcsak az államoknak van, hanem a magánszféra vállalatainak is. Figyelmet keltett nemrég az a hír, hogy „a magyarlakta Hargita megyében az egyik magyarországi cég által elnyert közbeszerzési eljárást egy másik magyarországi cég azért támadta meg, mert az ajánlatok kinyitásakor a bírálóbizottság tagjai magyarul beszéltek” (*Magyar Nemzet*, 2009. január 30.). A szabadkai OTP-ben nem értik a magyar beszédet, a magyar ügyfeleket azonban a közeli görög bankban hibátlan magyarsággal szolgálják ki (Nagy 2008). Beregszászban hasonló a helyzet: az OTP-ben senki nem tud magyarul, a feliratok is ukránok, de az OTP-vel szemben lévő Kredo Bank ukrán–magyar kétnyelvű hirdetőtáblákkal csábítja be az ügyfeleket. Különös fényt ad ennek az, hogy a magyar bankfiók megnyitásán részt vett a magyar miniszterelnök is, volt sok taps, színes lufi – és papolás a magyarság szülőföldön való megerősítéséről... A beregszászi OTP fiók egy árva kis „Zárva” vagy „Nyitva” tábla kiakasztása nélkül szedi be a kárpátaljai magyaroktól a magyar állam zsebébe tömött vízumdíjakat. Szlovákiában szlovákul – mondja, követeli a mai szlovák kormány; Ukrajnában ukránul, Szerbiában szerbül – üzeni az OTP a kárpátaljai és vajdasági magyaroknak. Az OTP helybe jön megsérteni a magyarokat, az „MR1. Kossuth rádió. A szavak ereje” azonban újabban, határok nélkül, „este fél tizenegykor közli [...], hogy a Kossuth rádió műsorát mostantól csak az URH-adók hálózata közvetíti, majd felhangzik a himnusz. A kisebbségi magyarok zömét kirekesztő himnusz, hisz a határoktól távolabb élő ember csakis középhullámon hallgathatja a Kossuth rádiót” (Utasi 2008: 130).

Az egymást kioltó akcióknak egész más szintje az, amikor a nyelvészek megpróbálnak pontosan fogalmazni s ezzel akár még a többségi paranoid kisebbségellenesség vitorlájából is kifogni a szelet, de a politikusok a maguk módján fogalmaznak továbbra is, akaratlanul is táplálván ezzel a többségi hisztériakeltést. Nincs könnyebb dolog, mint azzal hergelni a szlovák, román, szerb stb. nacionalistákat, hogy a magyaroknak a szlovákot, a románt, a szerbet *idegen nyelvként* kellene tanítani. Amit a politikus (és a normális emberek) idegen nyelvnek neveznek, azt a nyelvészek *második nyelvnek* vagy *környezeti nyelvnek* nevezik, mivel az idegen nyelvet csak iskolában lehet tanulni, az utcán nem (ezért nekünk a japán idegen nyelv), de a második nyelvet iskolában is és az utcán is (mivel még a székellyöldi diáknak is több alkalma van román nyelvű kommunikációra, mint amennyi az iskolában adódik, nem beszélve a mezőségi diákról). Persze egy valamirevaló kisebbségellenes többségi a *második* nyelvet is fölháborítónak tarthatja, mondván, hogy Romániában a

román nem lehet második nyelv. Ámde: vajon lehet-e *államnyelv*? Ha az *államnyelv* nem oly sértő a románok egy része számára, mint az *idegen nyelv*, akkor miért nem használják politikusaink az *államnyelv*-et? Miért védelmezik oly elszántan a magyar kisebbségek jogát arra, hogy az ukránt *idegen nyelvként* tanulhassák? Amikor tévériporterek, orvosok, festőművészek s persze politikusok az ukránra, románra stb. *idegen nyelvként* utalnak *államnyelv* helyett, olajat öntenek a tűzre, növelik a feszültséget, fölöslegesen – és felelőtlenül!⁵

Egymást kioltó akció az is, amikor végre-valahára lehetősége nyílik a kisebbségi magyaroknak saját tankönyveket kiadni (államnyelvből fordított tankönyvek helyett), s amiket kiadnak, azok gyatra, ártalmas tankönyvek. Az *Erdélyi Riport* 2005. szeptember 29-i számában a „Tanulni a hibákból” című összeállítás hibáktól hemzsegő tankönyvekről számolt be (Csabai és mások 2005). Az egyik környezetismereti tankönyvben egy tízszavas mondat negyedik és tizedik szavának leírása (a *beszélgetés*-t *bezelgetés*-nek, a *porszívót* *porszíró*-nak írták) bizonyult megoldhatatlan feladatnak, egy másik tankönyvnek a címét sem sikerült magyarul leírni, ezt nyomtatták ki: *Biológia*. 2005. december 17-én egy kolozsvári oktatási konferencián Péntek János megbírált néhány akkor használatos tankönyvet, köztük volt olyan is, amelyben *felelősség* helyett *felellőség* olvasható, s olyan is, amely szerint „a minőség latin szó”. Föltehető, bár nem bizonyítható, hogy a szerző azt szerette volna közölni, hogy „a »minőség« jelentésű *kvalitás* latin eredetű szó”. A tankönyvkérdés a kisebbségi magyar iskolaügy egyik legfontosabb kérdése. Ha úgy tetszik, sorskérdés. A nyelvileg gyatra fordítások, a szakszerűtlen kiadói-szerkesztői munka „gyümölcsei” a romániai (s tegyem én hozzá: a szerbiai s a többi kisebbségi) magyar iskolás gyermekek elleni merényletek – mondta

5 Tudom, hogy a többségi nyelvek *idegen nyelvnek* hívása azért jelentett bizonyos fokú előrelépést, mert sok esetben ugyanazt a nyelvtant és irodalmat kell(ett) tanulnia a kisebbségi magyar diáknak, amit a többségi diákok anyanyelvük nyelvtanaként s irodalmaként tanulnak, holott – amint Szilágyi N. Sándor szokta mondani – megtévesztő módon két külön tantárgynak van azonos neve: a *román nyelv és irodalom* a román diákoknak anyanyelvükkel kapcsolatos tantárgy, a magyar diákok számára nem-anyanyelvi tantárgy. A két tantárgy tanításakor a céloknak, a módszereknek, a tananyagoknak és a követelményeknek el kell térniük egymástól. Azt is értem, hogy Szlovákiában a magyarok idegenkednek az *államnyelv* használatától, mert az számukra óhatatlanul felidézi a *Na Slovensku po slovensky!* asszimilációs lózungot is. Mindazonáltal a közszereplőknek tudniuk kellene, hogy mikor, hol, melyik kifejezést használják – ha nem akar-nak a magyaroknak ártani.

Szilágyi N. Sándor a 2005 decemberi kolozsvári konferencián, s aligha túlzott. Hozzáteszem ehhez azt, amit Szilágyi nem mondott ki: a kisebbségi magyar tankönyvek kiadói/forgalmazói a jelek szerint üzleti érdekeiket sokkal jobban érvényesítik, mint amennyire megfelelnek az elemi minőségi elvárásoknak. Az a kár, amit ezek a magyar tankönyvkiadók és -forgalmazók okoznak, elkerülhető. Megfelelő nyelvpolitikával elkerülhető lenne. A kisebbségi magyarok jövője sokkal inkább múlik tankönyveik minőségén, mint azon, hogy van-e magyarigazolványuk, vagy nincs... Ez akkor is így van, ha a magyar tankönyveknek, a gyermekek elleni merényleteknek, nincs hírértéke.

16.5. Félelem a politikusainktól

[Kérem az Olvasót egy bekezdés erejéig lapozzon a 10. fejezet 121–123. lapjára.]

16.6. Nem hallatszik a nyelvészek szava

Jó szándékú olvasóim most talán megkérdezik: hogyhogy nem hallatszik a nyelvészek szava? Miként lehet, hogy politikusaink ennyi kárt okoznak, s nyelvészeink közben szótlanok? A kérdés jogos, a válasz szomorú. Amikor a dunaszerdahelyi Lanstyák István (2003/2004) felrötte egy konferencián majd nyomtatásban is, hogy tekintélyes tudományos és államigazgatási szervek támogatnak anyagilag is egy olyan lapot (*Édes Anyanyelvünk*), amelyben laikus nyelvművelők de céhbeli nyelvészek is babonaságokat terjesztenek, akkor azt hitte volna a jámbor olvasó, hogy az érintettek, tehát a Magyar Tudományos Akadémia és az Oktatási Minisztérium valamint a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma tiltakoznak majd a dezinformálás támogatásának vádjá ellen. Nem tiltakoztak, szó nélkül hagyták a dolgot. Ne tessék arra gondolni, hogy a somorjai *Fórum Társadalomtudományi Szemlét* nem olvassák ily magas budapesti körökben, s ezért nem tiltakoznak. A Budapesten a *Népszabadságban* megjelent cikkemre (1997/1999) se reagált a Művelődési és Közoktatási Minisztérium egyetlen csinovnyicája sem. Pedig – naivan – azt hittem, sikerült elég provokatívan fogalmaznom, amikor azt írtam a legnagyobb példányszámú napilapban, hogy „A Nemzeti alaptanterv bevezetése, a tanárképzés és a nyelvvizsgák szabályozása olyan átgondolt, precízen megtervezett hadművelet benyomást keltik, amelynek az a célja, hogy a lakosság minél kisebb része tanuljon meg minél kevesebb nyelvet. Az

Európai Unióba igyekvő Magyarországon, a remélt csatlakozás előestéjén.” Belátom azért, hogy lehet, túl sokat föltételezek a minisztérium politikusairól és tisztviselőiről. Nem terveztek ők meg semmit, csak mentek a maguk feje után, s ez lett belőle...

Se a magyar államnak, se a szomszédos országokban működő magyar szervezeteknek nincsenek olyan nyelvpolitikai irányelvei, amelyek egy szisztematikus, racionális és elméletileg megalapozott társadalmi erőfeszítést vezérelhetnének a magyar nyelvi környezet megváltoztatására.⁶ Nincs a cigányokkal kapcsolatos kidolgozott nyelvpolitikánk, nincs tervünk a magyarok kommunikációs színvonalának emelésére, s nincs akciótervünk a kisebbségi magyarok nyelvi veszélyeztetettségének csökkentésére. Ez főként azért baj, mert a *laissez faire* nyelvpolitika sok kockázattal jár s általában a veszélyeztetett nyelvek további veszélyeztetését, pusztulását és pusztítását eredményezi. A *laissez faire* nyelvpolitika az angoltól eltekintve minden nyelv számára jelentős kockázattal járhat (lásd Phillipson 2003: 1–23), nyilvánvaló tehát, hogy a tudatos magyar (állami) nyelvpolitika hiánya jelentős kockázati tényező minden magyar számára.

Befejezésül azt ajánlom Kedves Olvasóimnak, hogy ha azt veszik észre, hogy valaki, pláne közszereplő, különösen is politikus, védelmezi a magyar nyelvet, vizsgálják meg, nem ártanak-e ezzel az igyekezetükkel a magyaroknak.

6 Számtalan példával lehetne igazolni állításomat. Legyen elég egyetlenegy: a Selye János Egyetem indulásakor az első rektor egyebek mellett azt is kinyilatkoztatta, hogy „a magyar, a szlovák és az angol vagy német nyelvet aktívan kell bírnia minden végzősnek. Enélkül senki sem szerezhet diplomát a Selye János Egyetemen.” (Albert 2005: 160) Azt hihetné a jámbor szemlélő, hogy a Selye Egyetemnek van kidolgozott nyelvpolitikai koncepciója e cél elérésére. 2009-ben sincs. Az a szlovák terminológiai oktatás, amit az egyetem indításakor beharangoztak, nem eredményezheti szakmájukat magyarul és szlovákul egyaránt magas szinten művelni képes diplomások kiképzését. Az ilyen képzésnek egyebek mellett sine qua nonja az is, hogy a vizsgák bizonyos százalékát kötelezően szlovákul kelljen letenni. A Selye János Egyetemen ma sincsenek ilyen követelmények.

Kiegészítés (2010)

Újraolvasva ezt a cikket egy esztendővel megjelenése után, 2010. májusában, nem látom, hogy lényegesen változtatnom kellene rajta. Néhány egyetemi kollégám, akiknek elküldtem, egyetértett velem. A szociológus Tamás Pál is félig-meddig egyetértett velem, de nem győzte meg írásom arról, hogy szükségünk van olyan nyelvpolitikai koncepcióra, stratégiára, amilyenekkel példálózok, amilyenekkel rendelkeznek a svédek, észtek, franciák, dél-tiroliak, nem beszélve a katalánokról vagy az írekről. Mondhatnám a velszietek is.

Tamás Pál többek közt az írta nekem egy email-levélben, hogy nem hiszi, hogy azok a jelenségek, amelyekről írok, egyetlen nemzetpolitikába épülő nyelvpolitika részei lehetnének, s hogy az általam jelezett anomáliák feloldódhatnak, ha ez a politika létezne. „Ráadásul jó részük, Beregszász, Ungvár, Komárom, Nyitra az ottani kisebbségi magyar eliteken belüli politikai törzsek eltérő érdekeiből vezethető le, a nyelvhez köze, szerintem, nincs.” Abban biztos egyetértünk, hogy a helyi kisebbségi magyar elitek eltérő érdekei és érdekérvényesítési akciói bekalkulálандók. Abban már nem – de jó, hogy Tamás Pál ezt mondja, mert segít megértenem a probléma súlyát –, hogy az anomáliáknak nincs köze a nyelvhez. Dehogynincs! A nyelv, így a magyar is, egy kommunikációs eszköz, amit egy adott embercsoport használ – vagy nem használ. Ez a „nem használ” a nyelvcsere, a nyelvvesztés, az anyanyelv feladására, a tananyelv megválasztására, a kórházban kommunikálni képtelen ember nyomorúságára, a lingviciista társadalmakban élő kisebbségi magyarok megaláztatásaira s hasonlókra vonatkozik. A nyelv, a magyar is, egy olyan kommunikációs eszköz, amely vagy lehetővé teszi, vagy nem, az emberi, a diszkriminációtól mentes életet. Van, ahol nagyjából lehetővé teszi, például Magyarországon a köznyelvet „hibátlanul” használó magyaroknak, s van, ahol nem, például az összes (mai létszámuk szerint éppen hét) környező országban élő magyarnak (hacsak nem „balansz két nyelvűek”, akik a többségi nyelvet szinte ugyanolyan jól használják, mint az egynyelvű szlovákok, románok stb, de tudjuk, hogy az ilyen magyarok száma elenyésző).

Egy másik ide kapcsolódó kérdést, a politika vezérelte akciók és a szaktudományos megközelítés lehetséges konfliktusait élesen exponálja Tanczos Vilmos (2008), aki Hozzászólás a moldovai csángó „magyar-órak” kérdéséhez című cikkében többek közt ezt írja:

„Azt, hogy a csángó falvak nyelvi asszimilációjára a »magyaróra« programnak alig van hatása, leginkább azok tudják, akik a program cselekvő résztvevői. De ezt nyilvánosan kimondani és elmagyarázni nem célszerű, hiszen az oktatási program anyagi háttere az asszimiláció megállíthatóságának széles körben elterjedt mítoszára van alapozva. Ez a mítosz döntő szerepet kapott mind a rendszeres – bár egyre kisebb mértékű – magyar kormánytámogatás, mind az ún. »keresztapa« program ideológiai megalapozásában. Ha tehát összeomlik a mítosz, féltő, hogy összeomlik maga a program is.

És ez valóban nagyon nagy kár, végzetes hiba volna. Mert noha a magyar nyelv nem tehető a csángó gyermekek első nyelvévé és a csángó falvak nyelvi asszimilációjára sincs döntő hatással, a program jelentősége mégis óriási. Éspedig azért, mert a »magyarórák« által minden évben száz meg száz csángó gyermek tesz szert egy bizonyos magyar nyelvi kompetenciára, tágul a kulturális horizontja és alakul a közösségi identitástudata. És ez a jelenlegi moldvai helyzetben – gondoljunk bele: nincs magyar anyanyelvű oktatás, a katolikus egyház deklarálta a román nacionalizmus szolgálatában áll stb. – igen-igen nagy dolog.

A csángó oktatási program egyik rendkívül sebezhető pontja, hogy a valóságos célok és lehetőségek megfogalmazásával nem lehet ezt a minden nehézség dacára jól működő programot fenntartani, sőt a valós helyzet és valós lehetőségek megfogalmazása akár az egész program összeomlását is eredményezheti. Ahhoz tehát, hogy az úgymond »szerényebb« célok megvalósulhassanak, egy hittel hitt mítoszra és hangzatos jelszavakra van szükség. Minderre azért, mert mind a programot működtető politikai szféra, mind a közvéleményt formáló média kizárólag mítoszokat, ideálokat, illetve ezeket kifejező jelszavakat és sztereotípiákat ismer, a racionális, oknyomozó diskurzusoknak és meg nem ideologizálható gyakorlati céloknak ezekben a közegekben nincs helyük.

Itt van a program körüli másik nagy dilemma tehát: hagyjunk működni egy mítoszt, vagy pedig próbáljunk reálisan és hosszú távon, akár a nyelvvesztés utáni stádiumig előretekintve, megalapozni egy programot, miközben tudjuk, hogy ezzel a »megalapozással« esetleg végleg meg is semmisíthetjük azt?”

Lefordítva a „magyarórák” kérdését: olyan nemzetpolitikai koncepcióra és olyan nyelvpolitikai stratégiára lenne szükségünk, amely racionális és oknyomozó diskurzusokkal hatástalanítja a kizárólag mítoszokat, ideálokat, illetve ezeket kifejező jelszavakat és sztereotípiákat ismerő politikai szférát és médiát.

Összevont bibliográfia

- Abercrombie, D. 1951/1965. RP and local accent. In: Abercrombie, D. ed., *Studies in Phonetics and Linguistics*, 10–15. Oxford: Oxford University Press. (Originally printed in 1951.)
- Albert Sándor. 2005. Újszerű kihívások az oktatásban. In: Kontra Miklós, szerk., *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika*, 157–160. Somorja – Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- A magyar nyelv értelmező szótára* I–VII. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959–1962. (rövidíve: ÉrtSz)
- Andor József – Szűcs Tibor – Terts István, szerk., 2001. *Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára*. I–II. Pécs: Lingua Franca Csoport.
- Andrássy György. 1998. *Nyelvi jogok: A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra*. Pécs: a Janus Pannonius Tudományegyetem Európa Központja.
- Andrássy György. 2009. Andrássy György hozzászólása a „Nyelvhasználat és jogi szabályozás a tudomány tükrében” konferencián. *Magyar Tudomány* 2009/11: 1358–1359.
- Andrássy György. 2010a. Mégis ellentétes a nemzetközi normákkal? Megjegyzések a szlovák államnyelvtörvény módosításához. *Magyar Nemzet* 2010. március 20., 6. oldal.
- Andrássy György. 2010b. A szlovák államnyelvtörvény módosítása és az emberi jogok. *JURA* 2010/1: 7–21.
- Andrássy György. 2010c. A hivatalos nyelvek száma és az emberi jogok. Megjelenik a *Jogtudományi Közönyben* 2010-ben.
- Andrássy György. 2010d. Nyelvszabadság – Egy elismerésre váró emberi jog? In: Andrássy György – Vogl Márk, szerk., *Az emberi jogok és a nyelvek*, 101–125. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.
- A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések*. The Hague: Interetnikai Kapcsolatok Alapítvány, 1996. október.
- Antal László, szerk., 1989. *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény I. (A prágai iskola)*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. *Magyar Napló*, 1996. október: 47–53. *Application = Application of the Charter in Hungary*. 3rd monitoring cycle. ECRML (2007) 5. Strasbourg, 20 June 2007.

- A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája.* Budapest: az Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központja. (A Karta szövegének a Magyar Közlöny 1999/34. számában kihirdetett hivatalos magyar nyelvű fordítása)
- Babbie, Earl. 1998. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata.* Budapest: Balassi Kiadó.
- Baker, Colin – Jones, Sylvia Prys. 1998. *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education.* Clevedon/Philadelphia: Multilingual Matters.
- Balázs Géza. 2005. „A magyar nyelv elé mozdításáról...” *Vitairat a nyelv művelésért.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Balla László. 2010. A közhasznatalság Akadémiája. *Népszabadság*, 2010. május 3., 14. lap.
- Bárczi Géza. 1958. *A magyar szókincs eredete.* Második, bővített kiadás. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Bárczi Zsófia – Vančoné Kremmer Ildikó. 2006. A Felvidék szerepe a magyar tudományosságban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2006/1: 185–196.
- Bárdi Nándor – Papp Z. Attila. 2003. „... továbbra is elsősorban szakszerkesztő vagyok” Beszélgetés Tóth Károllyal, a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet vezetőjével. *Regio* 2003/3: 246–265.
- Bárdos Jenő. 2009. Pazarló magyarok: nyelv- és kultúrávesztéseink történetéből. *Iskolakultúra* 2009/3–4: 129–137.
- Bartha Csilla – Hattyár Helga – Szabó Mária Helga. 2006. A magyarországi sikek közössége és a magyarországi jelnyelv. In: Kiefer Ferenc, főszerk., *Magyar nyelv*, 852–906. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Baugh, John. 1999. *Out of the Mouths of Slaves: African American Language and Educational Malpractice.* Austin, TX: University of Texas Press.
- Bencédy József. 2004. Értékek szolgálatában. In: *25 év anyanyelvünk szolgálatában*, 55–66. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Berszán István – Péntek János – Szilágyi N. Sándor. 2009. Vélemény a Partiumi Keresztény Egyetem szakindítási szándékáról.
<http://gurzoklaraeniko.blogspot.com/search?updated-max=2009-06-12T20%3A50%3A00%2B03%3A00> (Utolsó megtekintés: 2009. július 3.)
- Blommaert, Jan. 2001. The Asmara Declaration as a sociolinguistic problem: Reflections on scholarship and linguistic rights. *Journal of Sociolinguistics* 5: 131–142.
- Blommaert, Jan. 2002. Rights in places: comments on linguistic rights and wrongs. Sociolinguistic Symposium 14, Ghent, April 2002, “Linguistic Rights and Wrongs”.
- Bóka László. 1954. Hozzászólás Országh László előadásához. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 6: 146–147.

- Bonifert Mária. 2005. A béka feneke alatt. *Népszabadság*, 2005. október 25., 14. lap.
- Bourdieu, Pierre. 1991. *Language and Symbolic Power*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Brutt-Griffler, Janina. 2004. The Sound of Retreat: The Linguistic Imperialist Camp in Disarray. *Journal of Language, Identity, and Education* 3: 134–140.
- Buchlovics Péter 2005. A sült galamb röpte. *Új Szó*, 2005. október 31., 6. lap.
- Cameron, Deborah. 1995. *Verbal Hygiene*. London/New York: Routledge.
- Cameron, D., Frazer, E., Harvey, P., Rampton, M.B.H., and Richardson, K. 1992. *Researching Language: Issues of Power and Method*. London: Routledge.
- Capotorti, Francesco. 1979. *Study of the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*. New York: United Nations.
- Chambers, J. K. 1992/1998. Dialect acquisition. In: Trudgill, Peter – Jenny Cheshire, eds., *The Sociolinguistics Reader: Multilingualism and Variation*, 145–178. London: Arnold.
- Collins, J., 1991. Hegemonic practice: Literacy and standard language in public education. In: Mitchell, C. & K. Weiler, eds., *Rewriting literacy: Culture and the discourse of the other*, 229–253. New York: Bergin & Garvey.
- Crawford, James. 1992. *Hold Your Tongue: Bilingualism and the Politics of “English Only”*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Crystal, David. 2000. *Language death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Csabai Ede és mások. 2005. Tanulni a hibákból. *Erdélyi Riport* 2005. szeptember 29., 22–25.
- Csányi Yvonne. 1995. Gondolatok a jelnyelv alkalmazási lehetőségeiről a súlyos fokban hallássérült gyermekek és fiatalok nevelése során. *Gyógypedagógiai Szemle* 1995/2: 105–114.
- Csapó Benő. 2008. A közoktatás második szakasza és az érettségi vizsga. In: Fazekas Károly, Köllő János, Varga Júlia, szerk., *Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért 2008*, 71–93. Budapest: ECOSTART.
- Csepeli, György and Antal Örkény with Kim Lane Scheppele. 1996. Acquired Immune Deficiency Syndrome in Social Science in Eastern Europe: The Colonization of East European Social Science. *Replika*, Special issue 1996, 111–123.
- Csepeli György, Örkény Antal, Székelyi Mária. 1999. A nemzeti-etnikai identitás változatlansága és átalakulása. *Kisebbségkutatás* 8: 499–514.
- Cseresnyési László. 2004. *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Csernicskó István. 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely.

- Csernicskó István. 2004. A magyar nemzeti nyelvstratégiáról, mulasztásainkról, feladatainkról és vágyainkról. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István, szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 106–116. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István. 2009a. 12 pont a magyar nyelv és közösség kárpátaljai jövője érdekében: előkészület egy megbeszéléshez. Kézirat. Beregszász, 2009. március 7.
- Csernicskó István. 2009b. Az ukrajnai oktatáspolitikai a nyelvi asszimiláció szolgálatában. *Korunk* 2009/2: 33–40.
- Csernicskó István. 2010. A demarkáció és a hasznosulás kérdése – ukrajnai nézőpontból. In: Fedinec Csilla, szerk., *Magyar–magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködések lehetősége*, 208–210. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága.
- Csernicskó István – Göncz Lajos. 2009. *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: Útmutató kárpátaljai magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Kiadta a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, 2009. január.
- Csernicskó István, szerk. év nélkül [2003]. *A mi szavunk járása: Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Ungvár: PoliPrint Kft.
- Csicsay Károly és Gubíkné Harmati Mária. 2004. *Új érettségi vizsga. Magyar nyelv és irodalom. Monitor-feladatlapok*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Cummins, Jim. 1991. The Politics of Paranoia: Reflections on the Bilingual Education Debate. In: García, Ofelia, ed., *Bilingual Education: Focus-schrift in Honor of Joshua A. Fishman on the Occasion of his 65th Birthday*, 183–199. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Daniss Győző. 2001. Kétfoldos nyelvvédelem. Az Országgyűlés fog dönteni a T/4899. számú törvényjavaslatról. *Népszabadság*, 2001. október 6., 26–27.
- Da Silva, Emanuel – Heller, Monica. 2009. From protector to producer: The role of the State in the discursive shift from minority rights to economic development. *Language Policy* 8: 95–116.
- Deme László. 2004. Az Édes anyanyelvünk című rádióműsor 2004. február 1-i adása. *Édes Anyanyelvünk* 2004/2: 6–7.
- Development Strategy of the Estonian Language 2004–2010*. Tartu: Ministry of Education and Research, Estonian Language Council, 2004.
- De Siqueira, Angela C. 2005. The regulation of education through the WTO/GATS. *Journal for Critical Education Policy Studies* Volume 3, Number 1 (March 2005). <http://www.jceps.com/?pageID=article&articleID=41> (Utolsó megtekintés: 2009. július 3.)
- Dorian, Nancy C. 1981. *Language Death: The Life Cycle of a Scottish Gaelic Dialect*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Dorian, Nancy C. 1994. Choices and values in language shift and its study. *International Journal of the Sociology of Language* 110: 113–124.
- É. Kiss Katalin. 2004. *Anyanyelvünk állapotáról*. Budapest: Osiris Kiadó.
- É. Kiss Katalin. 2008. A „nyelvromlás” – egy szinkron szempontból értelmezhetetlen nyelvtörténeti metafora. In: Csernicskó István – Kontra Miklós, szerk., *Az Üveghegyen innen: Anyanyelváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*, 17–29. Ungvár – Beregszász: PoliPrint Kft és II. Rákóczi Ferenc KMF.
- Éder Zoltán. 2005. A Magyar Nyelv száz éve (1905–2004). *Magyar Nyelv* 101: 385–406.
- É(der) Z(oltán) – G(rétsy) L(ászló). 1980. Külföldön élő magyarok nyelve. In: Grétsy László és Kovalovszky Miklós, szerk., *Nyelvművelő kézikönyv I*: 1288–1292. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Édes anyanyelvünk pályázat – eredményhirdetés. *Élet és Irodalom*, 2004. május 21., 14.
- Education in a multilingual world*. UNESCO Education Position Paper. Paris: UNESCO, 2003.
- Edwards, John. 1984. Language, diversity and identity. In: Edwards, John, ed., *Linguistic Minorities, Policies and Pluralism*, 277–310. London: Academic Press.
- Edwards, John. 1994. Ethnolinguistic pluralism and its discontents: a Canadian study, and some general observations. *International Journal of the Sociology of Language* 110: 5–85.
- Fenyvesi, Anna, ed., 2005. *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*. Amsterdam: Benjamins.
- Fishman, Joshua A. 1988/1992. The Displaced Anxieties of Anglo-Americans. In: Crawford, James, ed., *Language Loyalties: A sourcebook on the Official English controversy*, 165–170. Chicago: The University of Chicago Press.
- Földes András. 2006. Besúgó dj-k és a zene diktátorai. <http://index.hu/kultur/pol/oszk0117/> (Utolsó megtekintés: 2006. január 18.)
- Gal, Susan. 1979. *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York: Academic Press.
- Gal, Susan. 1992. Mi a nyelvcseré és hogyan történik? In: Kontra Miklós, szerk., *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*, 47–59. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Gellért Sándor. 2004. *Kölcsény*. Kolozsvár: Polis Könyvkiadó.
- Gombocz Zoltán. 1931. Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* 27: 1–11.
- Göncz Lajos. 2005. Tananyelvválasztás a kisebbségi régiókban: Útmutató a kisebbségi helyzetű szülőknek és a pedagógusoknak. *Új Kép*, 2005. április: 5–8.
- Göncz Lajos. 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest – Újvidék: Osiris Kiadó, Forum Könyvkiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely.

- Grétsy László. 2001. Egy kártékony segédkönyvről: Nyelv, nyelvi jogok, oktatás. Tanulmányok a társasnyelvészet oktatásához. Szerkesztette: Sándor Klára. *Édes Anyanyelvünk* 2001/5: 15.
- Grin, François. 2003. *Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Grin, François. 2005. Linguistic human rights as a source of policy guidelines: A critical assessment. *Journal of Sociolinguistics* 9: 448–460.
- Gyurgyík László. 2006. *Népszámlálás 2001. A szlovákiai magyarság demográfiái, valamint település- és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Hágai ajánlások = A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések. The Hague: Interetnikai Kapcsolatok Alapítvány, 1996.
- Halliday, M.A.K., Angus McIntosh, Peter Strevens, 1964: *The Linguistic Sciences and Language Teaching*. London: Longmans.
- Herman József. 1985. Nyelv, állam, politika. *Kritika* 1985/3: 3–5.
- Herman József. 1991. Kifejezetten buta ember nem lehet nyelvész. In: Sz. Bakró-Nagy Marianne és Kontra Miklós, szerk., *A nyelvészetről – egyes szám, első személyben*, 55–62. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Herman József és Imre Samu. 1987. Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. *Magyar Tudomány* 1987/7-8: 513–531.
- Hill, Dave. 2003. Global Neo-Liberalism, the Deformation of Education and Resistance. *Journal for Critical Education Policy Studies* Volume 1, Number 1 (March 2003). <http://www.jceps.com/?pageID=article&articleID=7> (Utolsó megtekintés: 2009. július 3.)
- Honti László. 2006. A magyar nyelv őstörténetének kutatása és a vele kapcsolatos felelősség. *Magyar Nyelvőr* 130: 1–8.
- Horváth Géza. 2005. A versenyzafadatok fordításáról – ismételtén. *Katedra* XIII. évfolyam 4. szám (2005. december): 24–25.
- Hudson, Richard & John Walmsley. 2005. The English Patient: English grammar and teaching in the twentieth century. *Journal of Linguistics* 41: 593–622.
- Hunčík Péter. 2003. Etnikai immundeficit szindróma. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2003/1: 159–170.
- Huseby-Darvas, Éva V. 2003. *Hungarians in Michigan*. East Lansing: Michigan State University Press.
- Hushegyi Gábor. 2004a. Modernizáció vagy skanzen (Törzsök Erika: *Kisebbségek változó világban*. Kolozsvár, 2003). *Élet és Irodalom* 2004. július 16., 24. lap.
- Hushegyi Gábor. 2004b. Ezt nekünk? A komáromi Selye János Egyetemről. *Ma-gyar Narancs*, 2004. szeptember 16., Oktatási melléklet, 8–9.

- Jahr, Ernst Håkon – Janicki, Karol. 1995. The function of the standard variety: a contrastive study of Norwegian and Polish. *International Journal of the Sociology of Language* 115: 25–45.
- Jakab István. 1998. A szlovák hatás és a többi. In: Kontra Miklós és Saly Noémi, szerk., *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*, 25–33. Budapest: Osiris Kiadó. (Első megjelenés: 1993)
- Janicki, Karol. 2010. Lay people's language problems. *International Journal of Applied Linguistics* Vol. 20, No. 1: 73–94.
- Kálmán László. 2005. A pincei bogár. A hiszékenység nyelvészborbe bűjt vámszedőiről. *Élet és Irodalom*, 2005. május 13., 3–4. lap.
- Kálmán László. 2006. Nyelv és haza: Új lap a sajtó történetében. *Élet és Irodalom*, 2006. február 3., 6. lap.
- Karácsony Sándor. 1938. *Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon*. Budapest: Exodus.
- Karácsony Sándor. 1943. A református lelképásztor magyarsága. In: *A magyarok Istene*, 89–90. Budapest: Exodus. (Új kiadása: Budapest: Széphalom Könyvműhely, 2004)
- Karácsony Sándor. 1985. *A magyar észjárás*. Második, a szerző által javított és bővített kiadás. Budapest: Magvető Kiadó.
- Kardos Gábor. 2003. Az emberi jogokat védő nemzetközi jogi intézmények. In: Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila, szerk., *Emberi jogok*, 137–189. Budapest: Osiris Kiadó.
- Karmacsi Zoltán. 2009. Kutatási beszámoló: Egy család – két nyelv. (2008/A/02 sz. pályázat). Kézirat, készült az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Kutatások Kuratóriuma számára.
- Kelemen László – Szoták Szilvia – Göncz Lajos. 2009. *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: Tájékoztató füzet burgenlandi magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Kiadta a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, 2009. január.
- Kemény István. 1996. A romák és az iskola. *Educatio* 1996/1: 71–83.
- Kende Ágnes. 2000a. Kisebbségi nyelvi karta – cigányok nélkül. *Amaro Drom* 2000. május: 3–5.
- Kende Ágnes. 2000b. Aki a nyelveket hierarchizálja, az az embereket hierarchizálja. *Amaro Drom* 2000. május: 6–7.
- Kiefer Ferenc. 1991. Rendhagyó vallomás az életről, a játékról és a nyelvészet-ről. In: Sz. Bakró-Nagy – Kontra, szerk., 1991: 129–134.
- Kis Tamás. 2001. Kinek kell nyelvtörvény? *Heti Világgazdaság*, 2001. november 17., 61. lap.
- Kiss Jenő. 1998. A magyar dialektológia s újabb feladatai az ezredfordulón. *Magyar Tudomány* 1998/8: 929–935.
- Kiss Jenő. 2000. *Magyar nyelvjárástani kalauz* (Magyar Nyelvészeti Továbbképzési Füzetek 3.). Budapest: ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék.

- Kiss Jenő. 2001. Az alkalmazott dialektológia: a nyelvjárások és az anyanyelvi oktatás. In: Kiss Jenő, szerk., *Magyar dialektológia*, 145–156. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kolláth Anna. 2005a. *Magyarul a Muravidéken*. Maribor: Slavistično društvo.
- Kolláth Anna. 2005b. Első fejezet a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás: előzmények és eredmények – szándék és megvalósulás. In: Lansztyák István és Menyhárt József, szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről* III., 15–30. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Kolláth Anna – Varga István Štefan – Göncz Lajos. 2009. *Magyar1 vagy magyar2? Tannyelvválasztás a Muravidéken: Útmutató magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Kiadta a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, 2009. január.
- Kontra Miklós. 1991. Előszó. In: Ugyanő, szerk., *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*, 7–10. Budapest: Magyarságkutató Intézet.
- Kontra Miklós. 1991/1999. A terepmunkás dilemmái. In: *Közérdekű nyelvészet*, 132–142. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós. 1994–1995. Országgh László életművének néhány tudománytörténeti vonatkozása. *Nyelvtudományi Közlemények* 94: 201–219.
- Kontra, Miklós. 1995/96. English Only's Cousin: Slovak Only. *Acta Linguistica Hungarica* 43: 345–372.
- Kontra, Miklós. 1997a. "Stubborn as a mule calls for a dialectical presentation": On undoing and redoing corpus planning in Hungary. In: Clyne, Michael, ed., *Undoing and Redoing Corpus Planning*, 31–60. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Kontra Miklós. 1997b. Lehet-e tisztán beszélni magyarul? *Híd* 1997. június: 435–439.
- Kontra Miklós. 1997c. Kell-e félnünk a „kétnyelvű oktatás”-tól? *Korunk* 1997/1: 75–79.
- Kontra Miklós. 1997/1999. Gyerünk az Unióba – magyarul! In: *Közérdekű nyelvészet*, 106–111. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós. 1998. Nyelvi jogi érvek Közép-Európában és az USA-ban. In: Lansztyák István – Szabó Mihály Gizella, szerk., *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűsége*, 128–136. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó és a Magyar Köztársaság Kulturális Intézete.
- Kontra Miklós. 1999a. Magyar vonatkozású széljegyzetek A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozatához. In: *Közérdekű nyelvészet*, 76–83. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós. 1999b. Tannyelvi diszkrimináció és cigány munkanélküliség. In: *Közérdekű nyelvészet*, 84–88. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós. 2003. Élőnyelvi kutatások határainkon belül és kívül. *Magyar Tudomány* 2003/4: 504–512.

- Kontra Miklós. 2004. Nyelvi emberi jogi polémiai. *Korunk* 2004/11: 103–114.
- Kontra Miklós. 2005a. Mi a lingvicizmus, és mit lehet ellene tenni? In: Gábrity Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa, szerk., *Közérzeti barangoló*, 175–202. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság.
- Kontra Miklós. 2005b. Ellentétes-e a magyar nemzeti érdekekkel a csak magyar nyelven oktatás? In: Kontra Miklós, szerk., *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika*, 9–14. Somorja – Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Kontra Miklós. 2006a. Apropó „De azért egy értelmiséginek tudnia kell, hogy min ironizál”. *Kritika* 2006. május: 14–16.
- Kontra Miklós. 2006b. Sustainable linguisticism. In: Hinskens, Frans, ed., *Language Variation – European Perspectives*, 97–126. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Kontra Miklós. 2006c. Nyelv és jog. In: Kiefer Ferenc, főszerk., *Magyar nyelv*, 1018–1037. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kontra Miklós 2006d. Magyar nyelvtudomány, társadalmi felelősség, politika. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 6. évf. 1–2: 177–185.
- Kontra Miklós 2006e. Udvariassági gesztus vagy létszükséglet? Néhány további gondolat a nyelvtudásról. *Magyar Szó*, 2006. február 11–12., *Kilátó*, 10. lap.
- Kontra Miklós. 2006f. A tankönyvek nyelve és a magyarigazolvány. *Magiszter*, IV. évfolyam 1. szám: 48–59.
- Kontra Miklós. 2007. Az anyanyelvű felsőoktatás előnyei és hátrányai, ahogy „a nép” látja. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2007/2: 147–152.
- Kontra Miklós. 2009a. Mivel korrelálnak a nyelvi előítéletek Budapesten? In: Borbély Anna, Vančóné Kremmer Ildikó, Hattjár Helga, szerk., *Nyelvideológiai, attitűdök és sztereotípiák*, 37–51. Budapest – Dunaszerdahely – Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar – Tinta Kiadó.
- Kontra Miklós. 2009b. A focihoz és a pedagógiához mindenki ért, a nyelvhez még a politikus is. *Korunk* 2009/5: 87–95.
- Kontra Miklós. 2009c. A nyelvi genocídium fogalma és mai magyarországi megvalósulásai/megvalósításai. *Kritika* május: 22–25.
- Kontra, Miklós – Peter Trudgill. 2000. If women are being discriminated against, you don't say “You should become a man”: An interview with Peter Trudgill on sociolinguistics and Standard English. *novELTy (A Journal of English Language Teaching and Cultural Studies in Hungary)* Volume 7, Number 2: 17–30.
- Kontra, Miklós; Robert Phillipson; Tove Skutnabb-Kangas; Tibor Várady. 1999. Conceptualising and Implementing Linguistic Human Rights. In: Kontra, Miklós, Robert Phillipson, Tove Skutnabb-Kangas, Tibor Várady, eds., *Language: A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights*, 1–21. Budapest: Central European University Press.

- Kontra, Miklós – Tamás Várad. 1997. *The Budapest Sociolinguistic Interview: Version 3.* (Working Papers in Hungarian Sociolinguistics, No. 2, December 1997). Budapest: Linguistics Institute of the Hungarian Academy of Sciences.
- Kontra Miklós, szerk., 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós, szerk., 2005. *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika.* Somorja – Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Kontra Miklós és Saly Noémi, szerk., 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra, Miklós, Robert Phillipson, Tove Skutnabb-Kangas, Tibor Várad, eds., 1999. *Language: A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights.* Budapest: Central European University Press.
- Korb Angéla. 2003. Német nemzetiségi oktatás diákszemmel. In: *Kisebbségek együttélése* 5., 61–65. Pécs: Kisebbségkutató Közalapítvány Kuratóriuma.
- Kornai András. 1986. Szótári adatbázis az akadémiai nagyszámítógépen. *Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből* II: 65–79.
- Krauss, Michael. 1992. The world's languages in crisis. *Language* 68: 4–10.
- Kroch, Anthony S. 1978. Toward a theory of social dialect variation. *Language in Society* 7: 17–36.
- Kymlicka, Will – Patten, Alan. 2003. Language rights and political theory. *Annual Review of Applied Linguistics* 23: 3–21.
- Labov, William. 1982. Objectivity and commitment in linguistic science: The case of the Black English trial in Ann Arbor. *Language in Society* 11: 165–201.
- Labov, William. 1988. „A nyelvi változás és változatok”: Egy kutatási program terpmunka-módszerei. *Szociológiai Figyelő* 1988/4: 22–48.
- Ladefoged, Peter. 1992. Another view of endangered languages. Discussion note. *Language* 68: 809–811.
- Laihonen, Petteri. 2009. A magyar nyelvi standardhoz kapcsolódó nyelvi ideológiák a romániai Bánságban. In: Lanstyák István, Menyhárt József és Szabó Mihály Gizella, szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről* IV., 47–77. Dunaszerdahely: Gramma.
- Lampl Zsuzsanna. 2008. *Magyarok és szlovákok: Szociológiai tanulmányok nem csak az együttéléseiről.* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Lanstyák István. 1995. A magyar nyelv központjai. *Magyar Tudomány* 1995/10: 1170–1185.
- Lanstyák István. 1998. Egy kétnyelvű magyar közösség emléke – túl a Kecegárdán. In: *Nyelvünkben – otthon*, 33–40. Dunaszerdahely: NAP Kiadó.
- Lanstyák István. 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában.* Budapest – Pozsony: Osiris Kiadó, Kalligram Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.

- Lanstyák István. 2003/2004. Helyi „értékes” nyelvváltozatok, „tisztos” idegen szavak, „visszás” jelentések, „agresszív” rövidítések, „kevercs” nyelv és társaik. Válogatás a nyelvművelői csacschaságok gazdag tárházából, I-II. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2003/4: 69–98, 2004/1: 51–76.
- Lanstyák István. 2008. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In: Fedinec Csilla, szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 118–135. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Lanstyák István. 2009. A határon túli magyar szókészlet eredet szerinti rétegei. In: Lanstyák István, Menyhárt József és Szabó Mihály Gizella, szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV.*, 78–115. Dunaszerdahely: Gramma.
- Lengyel Zsolt. 2001. Magyarország nyelvpolitikája: szempontok – irányok, lehetőségek – kötelezettségek. *lingua*, 7–19. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Társadalomtudományi Kar.
- Lengyel Zsolt. 2006. Kontra Miklós (szerk.): Sült galamb? Magyar egyetemi tan-nyelvpolitika. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 6. évf. 1–2: 206–208.
- Limpek László. 2008. A következmények nélküli kutatás avagy a bölcsészettudományok felelősségéről. *Élet és Irodalom* 2008. június 13., 17. lap.
- Lippi-Green, Rosina. 1997. *English with an accent: Language, ideology, and discrimination in the United States*. London/New York: Routledge.
- Lőrincze Lajos. 1980. *Emberközpontú nyelvművelés*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Lukács, Krisztina. 2002. Foreign language teaching in present-day Hungary: An EU perspective. *novELTy*, Volume 9, Number 1: 4–26.
- Lyons, John. 2002. In: Brown, Keith – Vivien Law, eds., *Linguistics in Britain: Personal Histories*, 170–199. Oxford, UK – Boston, USA: Blackwell Publishers.
- Magyar értelmező kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Főszerkesztő: Pusztai Ferenc. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003. (rövidítve: ÉKsz²)
- Matalin Dóra. 2009. Önálló nyelv lehet a jelbeszéd. *Népszabadság* 2009. július 30., 4. lap.
- Máté Anikó – Kosić Julianna – Göncz Lajos. 2009. *Horvátországi magyarok tan-nyelv választása: Útmutató a szülőknek és a pedagógusoknak*. Kiadta a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, 2009. január.
- Matula Ágnes – Maróti István. 2005. Tízéves lett a Nyelvőr. Matula Ágnes, a Duna Televízió szerkesztő-riportere válaszol Maróti István kérdéseire. *Édes Anyanyelvünk* 2005/4: 3.
- May, Stephen. 2001. *Language and minority rights: ethnicity, nationalism, and the politics of language*. Harlow, Essex, England & New York: Longman.
- Menyhárt József – Presinszky Károly – Sándor Anna. 2009. *Szlovákiai magyar nyelvjárások*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara.

- Mészáros András. 2006. Sült galamb? *Magyar Tudomány*, 2006/5: 641–643.
- Mey, Jacob L. 1985. *Whose Language? A Study in Linguistic Pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins.
- Michelberger Pál. 1997. Nemzeti nyelv a tudományban: múlt-jelen-jövő? *Ter-mészet Világa* 1997. május: 194–196.
- Mihályi Katalin. 2006a. Az államnyelv ismerete nélkül nehéz a boldogulás. *Ma-gyar Szó*, 2006. január 26., 15. lap.
- Mihályi Katalin. 2006b. Jó nyelvtudással kevésbé sebezhetőek vagyunk. 2. rész. *Magyar Szó*, 2006. január 27., 15. lap.
- Miller, Jim. 1999. Review of Cheshire, Jenny and Dieter Stein, eds., *Taming the Vernacular: From Dialect to Written Standard Language* (London: Longman, 1997). *Language and Speech* 42: 117–125.
- Milroy, James. 1999. The consequences of standardisation in descriptive lin-guistics. In: Bex, Tony – Richard J. Watts, eds., *Standard English: The widening debate*, 16–39. London/New York: Routledge.
- Milroy, Lesley. 1999. Standard English and language ideology in Britain and the United States. In: Bex, Tony – Richard J. Watts, eds., *Standard Eng-lish: The widening debate*, 173–206. London/New York: Routledge.
- Milroy, James – Milroy, Lesley. 1999. *Authority in Language: Investigating Stan-dard English*. Third Edition. London/New York: Routledge.
- Milroy, Lesley – Gordon, Matthew. 2003. *Sociolinguistics: Method and Interpretation*. Oxford: Blackwell.
- Minya Károly. 2005. Iskolai nyelvművelés: oktan tevékenység? In: Huszti Ilona és Koljadzsin Natália, szerk., *Nyelv és oktatás a 21. század elején*, 53–57. Ungvár: PoliPrint.
- Misad Katalin. 2009. Az anyanyelvi nevelés problémái a szlovákiai magyar tan-nyelvű oktatási intézményekben. In: *Nyelvi kontaktusok: Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok*, 139–158. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Molnár Zoltán Miklós. 1994. Néhány észrevétel a magyar nyelvi norma érvénye-süléséről. In: Kemény Gábor és Kardos Tamás, szerk., *A magyar nyel-vi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*, 47–50. Buda-pest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Molnár József – Molnár D. István. 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: Kárpát-aljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköz Tanácsa.
- Mufwene, Salikoko. 2002a. Colonisation, Globalisation, and the Future of Lan-guages in the Twenty-first Century. *MOST Journal on Multicultural Societies* Vol. 4, No. 2. ISSN 1564-4901 © UNESCO, 2002
- Mufwene, Salikoko. 2002b. Colonization, globalization and the plight of 'weak' languages. *Journal of Linguistics* 38: 375–395.

- Mühlhäusler, Peter. 1996. *Linguistic ecology: Language change and linguistic imperialism in the Pacific region*. London/NewYork: Routledge.
- Myhill, John. 2004. A parameterized view of the concept of 'correctness'. *Multilingua* 23: 389–416.
- Nádasdy Ádám. 2001. Rechtsre perdül. Gondolatok a reklámyelv-törvény tervezetéről. *Magyar Narancs*, 2001. szeptember 27., 42–43.
- Nagy Kanász György. 2008. A tetthely. *Népszabadság*, 2008. október 15., 13. lap.
- Nettle, Daniel – Romaine, Suzanne. 2000. *Vanishing voices: the extinction of the world's languages*. Oxford: Oxford University Press.
- Newman, Paul. 2003. The endangered languages issue as a hopeless cause. In: Janse, Mark – Sijmen Tol, eds., *Language Death and Language Maintenance: Theoretical, practical and descriptive approaches*, 1–13. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Niedzielski, Nancy A. – Preston, Dennis R. 2000. *Folk Linguistics*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- nmi. 2005. Milyen nyelvű oktatási intézményt válasszunk? *Kárpátalja*, 2005. május 13., 4. lap.
- Oakes, Leigh. 2002. Multilingualism in Europe: An effective French Identity Strategy? *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, Vol. 23, No. 5: 371–387.
- Ország László, szerk., 1962. *A szótárírás elmélete és gyakorlata A Magyar Nyelv Értelmező Szótárában*. NyudÉrt. 36. szám. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ország László. 1972/2007. Ups and Downs in the Teaching of English. In: Várágos Zsolt, szerk., *Ország László válogatott írásai*, 532–541. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Pálffy M. Zoltán. 1997. Moldvai csángó diákok erdélyi iskolákban. *Regio* 1997/3–4: 58–79.
- Papp István. 1935. *A magyar nyelvtan nevelőereje*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Patten, Alan. 2001. Political theory and language policy. *Political Theory*, 29: 691–715.
- Patten, Alan. 2003. Liberal Neutrality and Language Policy. *Philosophy & Public Affairs* 31: 356–386.
- Paulston, Christina Bratt. 1997. Language policies and language rights. *Annual Review of Anthropology* 26: 73–85.
- Payne, Arvilla C. 1980. Factors controlling the acquisition of the Philadelphia dialect by out-of-state children. In: Labov, William, ed., *Locating Language in Time and Space*, 143–178. New York: Academic Press.
- Pennycook, Alastair. 2001. *Critical Applied Linguistics: A Critical Introduction*. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum.

- Péntek János. 2001. A kisebbségi identitás dinamikája – más megközelítésben. *Kisebbségkutatás* 10: 15–20.
- Péntek János. 2002. A bevehetetlen vár: a román nyelv. *Krónika* 2002. december 7–8.
- Péntek János. 2005. Péntek János levele Balázs Gézához. Hozzáférhető: <http://dragon.unideb.hu/~tkis/pentek.htm>
- Péntek János. 2008. A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: Fedinec Csilla, szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 136–152. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Petneki Katalin. 2006. Mit ér a nyelvtudás, ha nem angol? *Modern Nyelvoktatás* XII. évfolyam 2. szám: 50–56.
- Petőcz Kálmán. 2009. A nyelvtörvény utóélete. *Új Szó* 2009. július 14. (<http://ujsozso.com>)
- Phillipson, Robert. 1992. *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Phillipson, Robert. 2003. *English-Only Europe? Challenging Language Policy*. London: Routledge.
- Phillipson, Robert. 2007. Kakukkfióka-e az angol az európai felsőoktatás nyelvi fészkében? *Jel-kép* 2007/2: 79–97.
- Phillipson, Robert. 2009a. English: from British empire to corporate empire. Kézirat.
- Phillipson, Robert. 2009b. *Linguistic Imperialism Continued*. New York/London: Routledge.
- Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove. 1995. Linguistic Rights and Wrongs. *Applied Linguistics* 16: 483–504.
- Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove. 1997. Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság* 1997/1: 12–30.
- Pléh Csaba. 2003. Stigmatizáció és nyelvi tudat. In: Kontra Miklós, szerk., *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*, 256–277. Budapest: Osiris Kiadó.
- Prágai tézisek = Antal László, szerk., 1989. *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény I. (A prágai iskola)*, 27–52. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Pukkai László. 2009. Melléklet: Kiút a megmaradásba. In: Tóth Károly, szerk., *Hatékony érdekérvényesítést*, 121–138. Somorja: Fórum Kisebbség-kutató Intézet.
- Quirk, Randolph. 1995. Language varieties and standard language. In: *Grammatical & Lexical Variance in English*, 21–31. London/New York: Longman.
- Richards, Jack; John Platt; Heidi Weber. 1985. *Longman Dictionary of Applied Linguistics*. London: Longman.
- Romaine, Suzanne. 1994. From the fish's point of view. *International Journal of the Sociology of Language* 110: 177–185.

- Rothkopf, David. 1997. In Praise of Cultural Imperialism? *Foreign Affairs Summer* 1997: 38–53.
- Sándor Klára. 2000. Szociolingvisztikai alapismeretek. In: Sándor Klára, szerk., *Nyelv és hatalom, nyelvi jogok és oktatás*, 9–58. Csíkszereda: Apáczai Csere János Pedagógusok Háza Kiadója.
- Sándor Klára. 2001a. „A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája”: az emberek nyelvhasználata. *Replika* 45/46: 241–259.
- Sándor, Klára. 2001b. Language cultivation in Hungary: further data. In: Sándor, Klára, ed., *Issues on Language Cultivation*, 43–61. Szeged: JGYF Kiadó.
- Sándor Klára. 2001c. Nyelvművelés és ideológia. In: Sándor Klára, szerk., *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás: Tanulmányok a társasnyelvészet oktatásához*, 153–216. Szeged: JGYF Kiadó.
- Sándor Klára. 2001d. Szociolingvisztikai alapismeretek. In: Sándor, szerk., 2001: 7–48.
- Sándor Klára, szerk., 2001. *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás: tanulmányok a társasnyelvészet tanításához*. Szeged: JGYF Kiadó.
- Sándor Klára. 2003. Magyar nyelvésztés? Megjegyzések a csángó beiskolázási kísérletről. In: Osvát Anna és Szarka László, szerk., *Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat*, 153–182. Budapest: Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Sebestyén Árpád. 2002. Stigmatizálom-e a menedzsereket? In: Balázs Géza, A. Jászó Anna, Koltői Ádám, szerk., *Éltető anyanyelvünk: Mai nyelvművelésünk elmélete és gyakorlata*, 422–426. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Sebestyén Árpád. 2006. Sült galamb? *Debreceni Szemle*, 2006/2: 283–287.
- Sherwood, Peter. 2000. The Label *Pre-socialist* in Hungarian Lexicography of the 1950s. In: Pynsent, Robert B., ed., *The Phoney Peace: Power and Culture in Central Europe 1945–49*, 406–442. London: School of Slavonic and East European Studies, University College London.
- Silling István. 2010. *Vajdasági magyar nyelvjárási olvasókönyv*. Újvidék – Szabadka: Forum Könyvkiadó – Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar.
- Simon Zsolt. 2005. Iam proximus ardet Ucalegon. Szabó István Mihály: *A magyar nép eredete. Az uráli népek eurázsiai-amerikai őstörténete. Magyar Tudomány* 2005/9: 1152–1157.
- Sinkovics Balázs. 2008. Az anyanyelv változatai magyarországi középiskolai tankönyvekben. In: Csernicskó István és Kontra Miklós, szerk., *Az Úveghegyen innen: Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*, 30–55. Ungvár – Beregszász: PoliPrint Kft és Il. Rákóczi Ferenc KMF.
- Skutnabb-Kangas, Tove. 1988. Multilingualism and the education of minority children. In: Skutnabb-Kangas, Tove – Jim Cummins, eds., *Minority*

- Education: From Shame to Struggle*, 9–44. Clevedon/Philadelphia: Multilingual Matters.
- Skutnabb-Kangas, Tove. 1992. Nyelvi emberi jogok. *Korunk* 1992/5: 82–86.
- Skutnabb-Kangas, Tove. 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Skutnabb-Kangas, Tove. 1998. Nyelvi sokféleség, emberi jogok és a „szabad piac”. *Fundamentum* 11/1-2: 7–25.
- Skutnabb-Kangas, Tove. 1999. Education of Minorities. In: Joshua A. Fishman, ed., *Handbook of Language and Identity*, 42–59. Oxford: Oxford University Press.
- Skutnabb-Kangas, Tove. 2000. *Linguistic genocide in education – or worldwide diversity and human rights?* Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Skutnabb-Kangas, Tove. 2001. How to wriggle out of linguistic human rights duties – some recipes for unwilling states. In: Andor – Szűcs – Terts, szerk., 2001: 1106–1116.
- Skutnabb-Kangas, Tove. 2003a. How (unnecessary) political tension leads to confusion, controversies, contradictions, inconsistencies and, ultimately, lack of linguistic human rights in education. Invited comments prepared for the Council of Europe conference to mark the 5th anniversary of the entry into force of the Framework Convention on the Protection of National Minorities, Strasbourg, 30-31 October 2003. Manuscript.
- Skutnabb-Kangas, Tove. 2003b. Can a “linguistic human rights approach” “deliver”? Reflections on complementarities, tensions and misconceptions in attempts at multidisciplinarity. Keynote paper at the International conference on Language, Education, and Diversity, University of Waikato, Hamilton, Aotearoa, New Zealand, 26-29 November 2003. Manuscript.
- Skutnabb-Kangas, Tove. 2004. The right to mother tongue medium education – the hot potato in human rights instruments. Opening plenary lecture, 2nd Mercator International Symposium, Tarragona, Spain, 27-28 February 2004. Manuscript.
- Skutnabb-Kangas, Tove – Cummins, Jim. 1988. Concluding remarks: Language for empowerment. In: Skutnabb-Kangas, Tove – Jim Cummins, eds., *Minority Education: From Shame to Struggle*, 390–394. Clevedon/Philadelphia: Multilingual Matters.
- Skutnabb-Kangas, Tove; Robert Phillipson; with inserts by Miklós Kontra. 2001. Reflections on scholarship and linguistic rights: A rejoinder to Jan Blommaert. *Journal of Sociolinguistics* 5: 143–155.
- Skutnabb-Kangas, Tove; Miklós Kontra; Robert Phillipson. 2006. Getting Linguistic Human Rights Right: A Trio Respond to Wee (2005). *Applied Linguistics* 27: 318–324.

- Solymosi Frihyes. 2010. Az Akadémia és a kiválóságok támogatása – szükség van-e tudományra és Akadémiára? *Magyar Tudomány* 2010/2: 221–224.
- Sorbán Angella. 2000. „Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen”: Az asszimiláció természetrajzához. *Magyar Kisebbség*. 2000/1: 167–180.
- Sorbán Angella. 2009a. A nyelvválasztás és szociológiai háttere az oktatás különböző fokozatain. In: Bálint Emese – Péntek János. szerk., *Oktatás: nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról*, 125–143. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Sorbán Angella. 2009b. Mutatkozások és rejtőzések: A nyelvi attitűdről. In: Bálint Emese – Péntek János, szerk., *Oktatás: nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról*, 144–167. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Stein, Gabriele – Randolph Quirk. 1995. Standard English. *The European English Messenger* IV/2: 62–63.
- Sz. Bakró-Nagy Marianne – Kontra Miklós, szerk., 1991. *A nyelvészetről – egyes szám, első személyben*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Szabó Miklós. 2006. Jogelmélet és nyelvelmélet. *Magyar Tudomány* 2006/4: 419–431.
- Szabó Mihály Gizella. 2002. A kétnyelvű iskolai iratok magyar szövegével és a szlovákiai magyar oktatási terminológiával kapcsolatos problémákról. In: Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában: Tanulmányok és dokumentumok*, 170–181. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Szabó Mihály Gizella. 2006. Mi fán terem a Magyar értelmező kéziszótár? *Új Szó* 2006. március 31.
- Szépe György. 1984. Jegyzetek a nyelvi tervezésről és a nyelvpolitikáról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XV: 303–329.
- Szépe György. 2001. *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Pécs: Iskolakultúra.
- Szépe György. 2008. Az akadémiai közoktatási reform mozgatója. In: Franyó István, szerk., *Kontra György*, 66–75. Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- Szerbhorváth György. 2008. Eltévedtek. Hajnal Virág – Papp Richárd: Közelből is távol – magyar világok a Vajdaságban. *Regio* 2008/4: 243–253.
- Szigetvári Péter. 2006. Új médiák, régi reflexek. *Élet és Irodalom* 2006. március 24., 15. lap.
- Szilágyi N. Sándor. 2001. A többség nyelvi jogai. In: Andor – Szűcs – Terts, szerk., 2001: 1209–1218.
- Szilágyi N. Sándor. 2002a. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. Közgyűlési előadás az MTA I. osztályának konferenciáján, Bu-

- dapesten, 2002. május 2-án. Hozzáférhető: <http://www.mta.hu/nytud/Szilagyi.rtf> (Később megjelent Szilágyi 2008-ként.)
- Szilágyi N. Sándor. 2002b. Karácsony Sándor nyelvszemlélete és az anyanyelvi oktatás. In: Lénárd Gábor, szerk., *Gyökerek és gyümölcsök: A Karácsony Sándor tudományos konferencia előadásai*, 59–65. Debrecen: Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék.
- Szilágyi N. Sándor. 2003a. *Mi egy más: Közéleti írások*. Kolozsvár: Kalota Könyvkiadó.
- Szilágyi N. Sándor. 2003b. Nyelvében él a nemzet. In: *Mi egy más: Közéleti írások*, 753–792. Kolozsvár: Kalota Könyvkiadó.
- Szilágyi N. Sándor. 2003c. Törvény az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos jogokról, valamint az etnikai és nyelvi közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről. In: *Mi egy más: Közéleti írások*, 576–664. Kolozsvár: Kalota Könyvkiadó.
- Szilágyi N. Sándor. 2004. *Elmélet és módszer a nyelvészetben különös tekintettel a fonológiára*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Szilágyi N. Sándor. 2005. Miért buknak meg a magyar gyermekek románból? *A Hét* 2005. március 10.
- Szilágyi N. Sándor. 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla, szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 105–117. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Szilvássy József. 2005. Bírálják a Szülőföld Alap döntését. *Népszabadság*, 2005. december 29., 11. lap.
- Szloboda János 2006. Kontra és rekontra. Gondolatok egy interjú olvasása közben. *Magyar Szó*, 2006. február 7., 14. lap.
- Szöllősy Éva. 2009. Az ÉrtSz I. kötetének „cenzúrázásáról”. *Modern Nyelvoktatás* XV. évfolyam 3. szám: 19–38.
- Szörényi László. 1989. *Ars Mutilandi Hungarica*: Bevezetés a delfinológiába (1–3). 2000, 1989. május: 56–63; július: 49–57; szeptember: 53–58.
- Tabajdi Csaba, szerk., 2006. *Keletről nyugatra Európa közepén: Magyarország és a magyar nemzet az új Közép- és Kelet-Európában*. Budapest: Képviselői Irodaház. (Magyar Szocialista Párt, Kül- és Nemzetpolitikai Tagozat, 2007–2008. I. félév). Az idézet Tabajdi Csaba hozzászólása a kiadvány 40–41. oldalán.
- Tánczos Vilmos. 2008. Hozzászólás a moldvai csángó „magyarórák” kérdéséhez. *Moldvai Magyarság* XVIII. 2008.6 (205): 8–10.
- Telek Tamás. 2005. Negyvenegy tantárgyból vizsgáztam le sikeresen szerb nyelven. In: Kontra Miklós, szerk., *Sült galamb? Magyar egyetemi tantervpolitika*, 229. Somorja – Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor, szerk., 1998. *Nyelvi tervezés*. Budapest: Universitas Kiadó.

- Tóth Károly. 2009. Ankét a kisebbségkutatás helyzetéről. Tóth Károly válasza. *Regio* 2009/3: 114–119.
- Tóth Károly. 2010. A demarkáció és a hasznosulás kérdése – szlovákiai nézőpontból. In: Fedinec Csilla, szerk., *Magyar–magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködések lehetősége*, 205–207. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága.
- Tóth Pál Péter. 2007. *A nemzetközi vándorlás szerepe a kárpát-medencei magyar népességfejlődésben*. Budapest: MTA doktori értekezés, kézirat.
- Trudgill, Peter. 1995. Dialektusok és szociolektusok az új Európában. *Valóság* 1995/11: 107–110.
- Trudgill, Peter. 2000. Sociolinguistics and sociolinguistics once again. *Sociolinguistica* 14: 55–59.
- Urban, Nancy. 2008. The business model of the university: Sources and consequences of its construal. In: Kristiansen, Gritte – René Dirven, eds., *Cognitive Sociolinguistics: Language Variation, Cultural Models, Social Systems*, 447–482. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Utasi Csaba. 2008. Jegyzetek a szavak erejéről. *Híd*, 2008. 12. szám: 129–130.
- Vajda Barnabás. 2005. Sült galamb? *Katedra*, 13. évf. 4.: 8–9.
- Vajda Gábor. 2006. Iskolai oktatásunk és nevelésünk az elmúlt másfél évtizedben: Az iskolabeli diszkrimináció mérséklésének követelése. *Aracs*, 2006/2: 10–25.
- Vida Gábor. 2006. Dühöngő jegyzet avagy szülőföld és anyanyelv, a mindenkor magyar miniszterelnöknek ajánlom. *Helikon* 2006. február 25., 3–4. lap.
- Vincze László. 2006. Nyelvhasználati nehézségek Szlovákia egészségügyi intézményeiben. *Magyar Orvosi Nyelv* 2006/1: 11–19.
- Vincze László. 2007. A svéd nyelv helyzete a finn egészségügyi rendszerben. In: Kassai Ilona, szerk., *Nyelv, nyelv, nyelv a Máté evangéliumától a finn egészségügyig*, 84–97. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Wee, Lionel. 2005. Intra-Language Discrimination and Linguistic Human Rights: The Case of Singlish. *Applied Linguistics* 26: 48–69.
- Wee, Lionel. 2006. Responding Responsibly: Some Reflections on Skutnabb-Kangas, Kontra, and Phillipson (2006). *Applied Linguistics* 27: 748–753.
- Wei, Li. 2007. Viewpoint: A user-friendly linguistics. *International Journal of Applied Linguistics* Vol. 17, No. 1: 117–119.
- Wiley, Terrence G. 1996. Language planning and policy. In: McKay, Sandra Lee – Nancy H. Hornberger, eds., *Sociolinguistics and Language Teaching*, 103–147. Cambridge: Cambridge University Press.

Tárgymutató

1993. évi magyarországi kisebbségi törvény 181
2009. évi CXXV. törvény a magyar jelnyelvről és a magyar jelnyelv használatáról 165
adófizetők adója 129, 174, 184
adósság elve 142
A gazdasági reklámok és üzletfeliratok, továbbá egyes közérdekű közlemények magyar nyelvű közzétételéről szóló 2001. évi törvényjavaslat 142, 180
Akadémiai Kiadó 37, 38
akcentus-korlát 88
aki nem beszél jól magyarul, az nem jó magyar ember 112
ale bude mať 100
alkalmazott nyelvészet 151
 ~ az oktatásban 153
Alkalmazott Nyelvtudomány 145
államalkotó nemzet hegemoniája 27
állami nyelvwizsgarendszer 184
államnyelv 188
 ~ magas szintű ismerete 119
 ~ nem kellő ismerete 120
A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén könyvsorozat 47, 94, 109
A Magyar Nyelv Értelmező Szótára 35
Amerikai Egyesült Államok 158, 159, 168, 174, 185
amerikai felsőoktatás 158
Amerikai Nyelvtudományi Társaság 49
amerikai és burgenlandi magyar kétnyelvűség 93
angol nyelv 19, 159, 184
angoltanulás Magyarországon 183
angoltudás volumene 184
angolul tanulók száma 184

- anyanyelv 18, 23, 24, 171, 173
 - ~ meghatározása 23
- anyanyelv bármely cseréje 18
- anyanyelven folyó oktatás joga 17
- anyanyelv feladása 191
- anyanyelv használatához fűződő jog 172
- anyanyelvi nevelés 13, 154
- anyanyelvű oktatáshoz való jog 169
- asszimiláció 94, 160, 163, 164
 - nyelvi ~ 174, 181
- a Petőfi* 81
- A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája 21, 132, 169
- Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata 17
- Ausztrália 168
- autonómia 183
- Babeş-Bolyai Tudományegyetem 130, 163, 186
- balansz kétnyelvűek 191
- Barcelonai Egyetem 131
- beás anyanyelvűek 170
- Békehadtest (Peace Corps) 183
- beregszászi magyar főiskola 163
- Belgium 27
- bírói mérlegelés elve 141
- blokklakás* 105
- Bolyai Nyári Akadémia 61, 63
- budapesti parlamenti képviselők 122
- bude pomáhať* 100
- bürokraták 127
- celefán* 57
- cigány anyanyelvűek 170
- cigány nyelvű oktatás 170
- cigányok 160
 - magyarországi ~ 169
 - nem magyar anyanyelvű ~ 170
- cigány tanítók 170
- cigány vagy beás anyanyelvű magyar kisiskolások 32
- csak az ökör következetes* 40
- csángó* 38
- csángó falvak nyelvi asszimilációja 192

- csángó gyermekek székelyföldi iskoláztatása 181
„csángómentők” 21
(cseh)szlovák állam 174
csubuk 99
Dél-afrikai Köztársaság 28, 174
dezinformáció 130
diszkrimináció 64
diszkriminációtól mentes élet 191
domináns nyelv 34
Do videnia 100
dunaszerdahelyi magyarok 175
dunaszerdahelyi óvodások 175
EBESZ 155
 Hágai ajánlások 32, 155, 169, 171
 Oslói ajánlások 155
Édes Anyanyelvünk (folyóirat) 78, 86, 142, 16, 184
Édes anyanyelvünk (rádióműsor) 78, 98–100, 140
Édes anyanyelvünk pályázat 54
egy és oszthatatlan magyar nyelv 94
egyéni jogok 26
Egyesült Királyság 185
egyetemes jogok 18
egyetemi tannyelvpolitika 131
egyetemi vezetők 123
egynyelvűek 94, 103
egynyelvű norma 103
egynyelvűség 30
egynyelvű szemlélet 97
elit 110, 112
„elméleti” nyelvész 12, 152
előíró szabályok 75
előíró szemlélet 66
első nyelv (=anyanyelv) 173
emberi jogi jogalkotás 168, 177
emberi jogok 177
 nyelvi ~ 169
emberi méltóság 163
„English only” politikai mozgalom 162
„English only”-val példálózó szlovák nacionalisták 130

ENSZ 167
Erdély 29
erőszak 25
értékelés 86
„értékmentes és objektív” tudomány 24
esélyegyenlőség 59
eszek, iszok 72, 81
Észtország 144
etikai felelősség 143
Európai Unió 144, 161, 190
európai nyelvpolitikák 159
Fancsika (Kárpátalja) 173
feferóny 99
felcserélő nyelvpedagógia 58
felsőoktatás 158
felsőőri nyelvcseré 47
Fiatal Nyelvészek Munkaközössége 153
filozófia 110
foglakozás hatása 76
forintban mérhető károk 140
forma 110
Fórum Intézet 123
Fórum Társadalomtudományi Szemle 189
földrajzi mobilitás 29, 121
frajera nemá 100
Franciaország 144, 161
fridzsider 99
GATS (=General Agreement on Trade in Services) 158
gazdasági előnyök 20
gazdasági és politikai hatalom 22
gazdasági fejlesztés 158
gazdasági folyamatok 161
gén 110
geopolitika 110
globalizáció 18, 157
Gramma Nyelvi Iroda 100, 104
grammatikai szempontból műveletlen emberek 111
gyarmatosítás 51
gyulai városi közgyűlés 169

- hallássérültek oktatása 171
- hasznos kutatás 11, 12
- hasznosítható kutatási eredmények 33
- haszontalan nyelvészet 153
- hatalom 25
- határtalanítás 96, 104, 128
- hátrányos megkülönböztetés 83
- helyben boldogulás 120
- helyesírási hiba 110
- „helyes” nyelvhasználat 66
- helyes beszéd 111
- helyesség 76
 - előíró (preskriptív) ~ 75
 - presztízs-alapú ~ 75, 76
 - textuális ~ 75
- hivatali nyelvhasználat 133
- hivatalos nyelv 23
- horčica* 99
- hortobágyi magyar beszéd 63
- hozzáadó nyelvpedagógia 58
- idegen nyelv 187, 188
- idegen nyelvek tanítása Magyarországon 184
 - angoltanítás 184
 - franciatanítás 184
 - némettanítás 184
 - olasztanítás 184
 - romántanítás 184
 - spanyoltanítás 184
 - szerbtanítás 184
 - szlováktanítás 184
- idegen szavak 142, 180
 - ~ magyar toldalékokkal 62
 - ~ használata 110
- identitás 23
- ideológiai lektorálás 37, 42
- ideológiai problémák a szótárszerkesztésben 36
- igazságszolgáltatás 141
- igazságügyi nyelvészet 141
- infarkt* 103

- ír nyelv 25
- írásbeli hibajavító feladatok 75
- irodalmi cenzúra 35
- iskolák 24
- iskolai magyartanítás 59
- jelnyelv 172
- jelnyelvi törvény 172, 177
- jogászképzés és tannyelvek 131
- jogegyenlőség 182
- jóléti állam 157
- jövevényszavak 142, 180
- Kanada 27, 158, 168
- kanadai állam 157
- katolikus egyház 192
- Kárpátalja 175
- kárpátaljai gyerekek 115
- Katedra 116
- kényelmes szókölcsönzés 62
- kétnyelvű
 - ~ ember 103, 108
 - ~ magyarok 98
 - ~ oktatás 31
 - ~ tanár 32, 168
- kétnyelvűek 94
- kétnyelvűek magyarját megbélyegző kijelentések 113
- kétnyelvűség 30, 98, 117, 171, 172
 - angol ~ 18
 - felcserélő ~ 19, 29
 - hozzáadó ~ 19, 29
- két tannyelvű oktatás 124
- kettősnyelvűség 87
- kicenzúráz* 45
- kijelentő és felszólító mód felcserélése 71, 111
- kisebbségi magyar elitek eltérő érdekei 191
- kisebbségi magyar értelmiség képzése 117
- kisebbségi magyar iskolák 121
- kisebbségi magyarok nyelvhasználata 93
- kisebbségi magyar tankönyvek kiadói 189
- kisebbségi nyelvi jogok 27, 34, 157

- kisebbségi tanárok 171
- kisebbségi törvény 182
- kisebbségkutatás 125
- kisiskolások szülei 123
- kodifikáció 96
- kodifikált standard 70
- kognitív deficit 71, 111
- kollektív jogok 26
- konfliktus-antropológia 147
- Kossuth rádió → közszolgálati rádió
- költséghatékonyság 158
- költséghatékonysági elemzés 29
- környezeti nyelv 187
- középzárt é 81, 112
- közző 158, 184, 185
- Közoktatás 116
- közoktatás 168
- Központi Statisztikai Hivatal 129, 170
- közszolgálati rádió (Kossuth rádió) 98, 100, 101, 110, 139, 187
- köznelv 59, 96
- kulturális jogok 23
- kulturális sokféleség 29
- kurva* 40
- kutatás
 - etikus ~ 141
 - pártfogó ~ 141
- kutatásetikai szabályok 47
 - USA-beli ~ 49
- külföldön élő magyarok nyelve 97
- laikusok 138
- laikus ostobaságok 107
- laissez faire* nyelvpolitika 28, 190
- lapp kisebbség 25
- liberális semlegesség modellje 27
- lingvicista társadalmak 191
- lingvicizmus 65, 174
- lányai iskolába járó bótrágyi gyerekek 186
- magánhangzó-illeszkedés 72
- magas szinten kétnyelvű diákok 121

Magiszter 116

magyar adófizetők pénze 12

magyar állam 170, 190

magyar anyanyelvi oktatás joga és lehetősége 174

magyar érdekek védelme 130

Magyar értelmező kéziszótár (ÉKsz², 2003) 36, 44, 62, 94, 95, 98, 104, 105

magyar igazolvány 115, 189

magyar iskola 174

magyar kormányok 32, 80, 164

Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala 124

MKP (= Magyar Koalíció Pártja) 132

magyar–magyar kapcsolatok 51

magyar nemzeti érdekek 119

magyar nemzeti nyelvstratégia 162, 179

Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat (MNSZV) 68

magyar nyelvi ideológia 128

magyar nyelv jövője 160

magyar nyelvi kisebbségek 126, 160

magyar nyelvtan 63

magyar nyelv művelés

társadalmi haszna 66

magyar nyelvű levelezés 163

magyar nyelvű oktatás kizárólagossága 123

magyarok angoltudásának volumene 159

magyarok arroganciája 131

magyar oktatási miniszterek 129

magyarországi angol tankönyvpiac 185

magyarországi kisebbségek helyzete 169

magyarországi közoktatási rendszer 129

magyarországi tudományszervezők 52

Magyarországon élő nyelvi kisebbségek 160

magyar politikai közbeszéd 158

magyar standard nyelvi ideológia 87, 88

Magyar Szó 121

magyartanárok 57, 58, 60

magyar tannyelvű iskolába járók aránya 176

Magyar Tudomány 139, 156

Magyar Tudományos Akadémia 52, 66, 80, 108, 137, 139, 145, 151, 184

magyarul beszélők száma 162
magyarul (is) oktató egyetemek és főiskolák 117
Maros megyei tanfelügyelőség 172
második nyelv 24, 171, 187
média 192
megfigyelői paradoxon 51
„meghonosodott idegen nyelvű kifejezés” 142, 180
megváltoztathatatlan nyelvhasználati jegyek 77
megyek ki a vonatra 102
mezőségi magyarok 182
mindennapi társalgáshoz szükséges fordulatok 120
Miniszterelnöki Hivatal 164
mítoszok 192
morális és intellektuális felsőbbrendűség 77
morális tartás 110
MR-1. Kossuth rádió → közszolgálati rádió
MTA 12, 107, 126
MTA Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság 151
MTA Elnökségi Közoktatási Bizottság 154
MTA határon túli kutatóállomásai 95
MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság 124
MTA Nyelvtudományi Intézet 140, 148, 181
MTA Nyelvtudományi Intézet, Élőnyelvi Osztály 148
MTA Tudományetikai Bizottsága 54
multikulturalizmus 26
munkaerőpiac 185
munkaerő-piaci verseny 124
munkanélküliség 170
muravidéki kontaktusváltozat 112
„műveletlen” beszélők 111
„művelt” beszélők 111
Művelődési és Közoktatási Minisztérium 189
nákolás 82, 84
Nagy-Britannia 183
német nyelv 159
Németország 185
Nemzeti Alaptanterv 160, 189
Nemzeti Kisebbségek Védelméről Szóló Keretegyezmény 30
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma 189

nemzetpolitikai koncepció 192
neoliberális állam 157
„népi nyelvészet” 118
„normális emberek” 66, 108, 118, 180
Norvégia 89, 185
nyelvcseré 20, 24, 29, 31, 181, 191
 ~ mint szabad választás következménye 18
nyelv kommunikatív és szimbolikus értékei 24
nyelvek vitalitása 20
nyelvész szakértők 180
nyelvészek 33, 85, 118, 143, 145, 187, 189
 határon túli magyar ~ 127
 magyar(országi) ~ 128
 strukturális ~ 33
nyelvészeti elefántcsonttorony 145
nyelvfenntartás 21
nyelvgyilkosság 30
nyelvhalál 20, 30
„nyelvhalál és liberális modernizáció” 21, 31
nyelvhelyesség 84
nyelvi akadályok 120
nyelvi bizonytalanság 67
nyelvi előítéletek 64
nyelvi elszigetelődés 144
nyelvi emberi jogi nyilatkozat 17, 18
nyelvi emberi jogok 17, 94, 126, 177
nyelvi és kulturális népiertás 32
nyelvi genocídium 160, 167
 ~ az oktatásban 167
nyelvi genocídium és nyelvi imperializmus 31
nyelvi hegemonia 68
nyelvi helyesség → helyesség
nyelvi hiány 109
nyelvi hierarchiák 144
nyelvi hierarchizálás 77, 78
nyelvi identitás 24
Nyelvi Jogok Világkonferenciája 17
nyelvi kompetencia értéke 22
nyelvi logika 111

- nyelvi megbélyegzés 59, 102
- nyelvi mobilitás 29
- nyelvi népiertás 171
- nyelvi rehabilitáció 139
- nyelvirtás 32
- nyelvi sokféleség 29, 33
- nyelvi szabályok komplexitása 72
- nyelvi szétfejlődés 96, 113
- nyelvi tervezés 128, 143
- nyelvi tévhitek terjesztése 129
- nyelvi tőke 21
- nyelvi változók 68
 - (bVn) 68
 - (bV) 68
 - (nVk) 69, 72, 77, 82, 83
 - (t-végű igék kijelentő módja) 69, 77
 - (t-végű igék felszólító/kötőmódja) 69
 - (e) 69, 73, 77
 - (a miatt) 69
- nyelvjárás
 - anyanyelvjárás 73
 - másodikként megtanult ~ 73
- nyelvjárások 59, 82
- nyelv megmaradás 179
- nyelvmentő retorika 126
- nyelvművelő hagyomány 93
- Nyelvművelő kézikönyv 97
- nyelvművelő tanácsok 179
- nyelvművelés 139
 - magyarországi 94, 98
- nyelvművelők 66, 70, 82, 84, 139, 143, 180, 184
- nyelvpolitika 25, 94, 143, 157, 162, 186, 191
 - explicit ~ 129
 - implicit ~ 129
 - liberális ~ 25
- nyelvpolitikai kutatások 152
- nyelvpolitikai stratégia 192
- nyelvromlás 98, 105
- nyelvszabadság 182

nyelvtani helyességi ítéletek 70
nyelvtani hiba 63
nyelvtanítás
 felcserélő ~ 173
 hozzáadó ~ 173
nyelvtanulás
 felcserélő ~ 31
 hozzáadó ~ 31
nyelvtudomány 93
nyelvtudósok 138, 143
nyelvvesztés 191
nyelvvizsga hiánya 144
nyelvvizsgák szabályozása 189
Nyugat-Európa 167
oktatás 158
 alámerítő ~ 171
 átírányító ~ 174
 átírányító kétnyelvű ~ 24
 befullasztó ~ 32
 kétnyelvű ~ 31
 nyelvfenntartó ~ 24
oktatáshoz való jog 17
Oktatási és Kulturális Minisztérium 163, 189
oktatási miniszterek 184
oktatási mobilitás nyelvi hatásai 74
oktatási-nevelési támogatás 131
oktatási nyelvirtás 24
oktatási terminológia 113
oktatáspolitikai 32, 160, 171
Open Society Institute 126
oroszosítás 173
osztályharc 39
OTP 187
önazonosítás joga 25
oralizmus 171
őshonos kisebbségek 26
őshonos nyelvi kisebbségek 174
öv 115
palicsi (Vajdaság) önkormányzat 163

- palóc kiejtés 81
- panellakás* 105
- parasztos beszéd 112
- párky, párkí* 99, 101, 103, 104
- Partiumi Keresztény Egyetem 164
- pazarló párhuzamos képzések 186
- pedagógiai műhibák 59
- piac 161
- piaci előnyök 34
- plágium 52, 53
 - Németországban 54
- politika 137
- politikai szféra 192
- politikuskok 12, 30, 32, 115, 116, 121, 123, 127, 129, 132, 152, 158, 162, 179, 187, 189
- politológusok 26, 27
- Prágai tézisek 79, 83
- preskriptivizmus 87, 88
- proletár nemzetköziség 39
- pszicholingvisztika 152
- punga* 99
- purizmus 64
- pusztaottlakai román általános iskola 169
- racionális, oknyomozó diskurzus 192
- Regio 125
- „reklámsnyelvtörvény” 110
- RMDSZ (= Romániai Magyar Demokrata Szövetség) 132, 133, 134, 182, 183
- román anyanyelvű tanárok 162
 - székelyföldi iskolákban 130
- romániai magyarok 115
- román könyvek 115
- román nacionalizmus 192
- román szaknyelv elsajátítása 131
- Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem 163, 186
- Selye János Egyetem 122, 163, 190
- shop* 142, 180
- Spanyolország 27
- standard nyelvi ideológia 67, 71

standard nyelváltozat
 felsőbbrendűsége 66
 iskolai tanítása 33
standard változat használata 84
strasbourgi magyar tolmácsok és fordítók 129
szüksükölés 57, 73, 111
Svájc 27
Svédország 25
szakmai és emberi felelőtlenség 59
szaknyelvek 107
 matematikai ~ 114
szaknyelvi szétfejlődés → nyelvi szétfejlődés
székelyek 162
székelyföldi románok 182
szépirodalmi idézetek 38, 42
szerb oktatás „ésszerűsítése” Nagybecskerekén 173
szerkesztők és kiadók felelőtlensége 114
szerkezeti (elméleti) nyelvészet 152
szíj 115
szlovák államnyelvtörvény 162
Szlovákia 128, 174
szlovákiai magyarnyelv-tankönyvek 64
szlovákiai magyartankönyvek 116
szlovákiai magyarok 101
szlovákiai magyar politikusok 132
szlovák nyelvtörvény elleni tiltakozó-kavalkád 133
szóbeli mondatkiegészítő feladatok 70
szociáldarwinizmus 28
szocializmus előtti szóhasználat 46
„szociokulturális nyelvészet” 152
szociolingvisztika 61, 152
szociolingvisták 118
szociolingvisztikai álokoskodások 33
szociológusok 29
szókölcsonzések 62
szombathelyi főiskolások 85
szórványok 165
szótárak 104
szüksükölés 73

- Szülőföld Alap 121, 122
szülők 164, 176
tájékozott beleegyezés 50
tanárképzés 59, 64, 87, 159, 184, 189
tanárok 67
tanítók 70, 82
tankönyvek 113
 anyaországi ~ 114
 romániai magyar ~ 113
 románból fordított ~ 114
 romániai magyarok románkönyvei 115
 szlovákiai magyar iskolákban használt magyar ~ 116
tankönyvmizéria 115
tankönyvpiac 114
tannyelvi diszkrimináció 169
tannyelvválasztás 117, 191
 ~ lehetősége 174
tanulhatóság 71
társadalmi diszkrimináció 75, 111
társadalmi elit → elit
társadalmi előítéletek 75
társadalmi felelősség 137
társadalmi hasznosság és haszontalanság 13
társadalmi hasznosulás 13
társadalmi haszon 11, 88
társadalmi kár 101
társadalmilag hasznosítható kutatások 130
társadalmilag hasznos nyelvészet 33, 150
társadalmi mobilitás 23, 28, 84, 120
társadalmi-gazdasági ökológiai változások 20
társasnyelvészet 33, 79
természetes fonetikai folyamatok gátlása 77
természetesen, hogy esik az eső-típusú szerkezetek 50
Természet Világa 156
Termini Kutatóhálózat 95
tévedések korrigálásának elve 141
Ticho deti, mucha spí 100
„tisza” nyelvészet 12, 155
titkos hangfelvételek 50

- többközpontú magyar nyelv 94, 128
- többnyelvűség
 - magas fokú ~ 23
- trianoni békeszerződés 39
- tudatos beavatkozás a nyelvbe 27
- tudományosan megalapozott prognózis 161
- tudományosan megalapozott törvény 143
- Tudományos Minősítő Bizottság Nyelvészeti Szakbizottsága 52
- tudósok 128
- tvégű ígék 73, 111
- Új Kép 116
- új nyelvváltozat megtanulása 85
- újságírók 116, 127, 145, 158
- Új Szó 156
- Ukrajna 128, 173
- ukrán nyelv oktatásának javítása 173
- ukrán nyelvvizsga 163
- ukránosítás 173
- UNESCO 18, 32
- ungvári magyar tannyelvű egyetemi kar 163
- univerzális jogok 182
- urbanizáció 158
- útítárs 110
- vajdasági magyar
 - ~ nyelvészek 98
 - ~ szaknyelvek 107, 108, 113
- vajdasági magyarok nyelve 113
- vallás 39
- vegyes házasság 163
- veszélyeztetett nyelvek 20, 21, 23
- Világbank 174
- virslj* 101, 103
- vizualizmus 171
- zelené listy má* 100
- žuvačka* 100

Személynévmutató

Abercrombie, D. 88
Albert Sándor 190
Andrássy György 17, 34, 177, 182
Angelopoulos, A. 33
Angelusz Róbert 82
Babbie, Earl 50
Baker, Colin 171
Balázs Géza 78, 80, 86, 98, 101, 103, 104, 140
Balla László 12
Bara Katalin 63
Bárczi Géza 142, 148, 180
Bárdos Jenő 159
Bartha Csilla 172
Bauer Edit 126
Baugh, John 23, 59
Bencédy József 78, 83, 86
Beregszászi Anikó 63
Berszán István 164
Blommaert, Jan 23, 24, 28
Bóka László 35
Borbáth Erzsébet 63
Bourdieu, Pierre 11, 21, 22
Brutt-Griffler, Janina 19
Buchlovics Péter 119
Cameron, Deborah 23, 66
Chambers, J. K. 72, 73, 88
Collins, J. 68
Crawford, James 183
Crystal, David 21
Cummins, Jim 25, 130
Csáky Pál 126

Csányi Yvonne 171
Csata Emese 63
Cseke Péter 14
Csepeli György 29, 51
Cseresnyési László 66
Csernicskó István 13, 60, 63, 109, 119, 124, 126, 131, 164, 173, 179
Csicsay Alajos 105
Csicsay Károly 62
Csutak Judit 63
Daniss Győző 143
Da Silva, Emanuel 157
Darvas Éva → Huseby-Darvas, Éva
Deme László 33, 79, 80
Demján Sándor 161
De Siqueira, Angela C. 158
Dorian, Nancy C. 19, 25, 30
Éder Zoltán 97, 109
Edwards, John 24, 25
É. Kiss Katalin 73, 105
Erdei László 37
Fenyvesi Anna 109
Fishman, Joshua A. 23, 28
Gál Zsuzsa (Susan Gal) 47, 181
Gellért Sándor 88
Gereben Ferenc 63
Goebel, Hans 95
Gombocz Zoltán 86, 87
Gordon, Matthew 49, 50
Göncz Lajos 63, 107, 109, 123, 124, 164
Grétsy László 78, 80, 84, 86, 97
Grin, François 143, 144, 185
Gubíkné Harmati Mária 62
Gyurgyík László 174
Hajnal Virág 132
Halliday, M. A. K. 80
Hattyár Helga 172
Heller, Monica 157
Hende Csaba 143
Herman József 107, 109, 137, 144

Hill, Dave 158
Honti László 142
Horváth Géza 114
Hudson, Richard 87
Hunčík Péter 51, 127
Huseby-Darvas, Éva 48
Hushegyi Gábor 22
Ilia Mihály 35
Imre Samu 137
Jahr, Ernst Håkon 89
Janicki, Karol 12, 89
Jones, Sylvia Prys 171
Kálmán László 66, 82
Kaltenbach Jenő 168
Karácsony Sándor 13, 63, 137
Kardos Gábor 167
Kelemen László 124, 164
Kemény István 169, 170
Keszeg Vilmos 63
Kiefer Ferenc 148, 151
Kis Tamás 143
Kiss Jenő 59, 60, 82
Kiss Lajos 38
Kolláth Anna 78, 104, 112, 124, 164
Korb Angéla 79
Kornai András 46
Kosić Julianna 124, 164
Kovács József 112
Kölcsey Ferenc 89
Krauss, Michael 155
Kroch, Anthony S. 77
Kusý, Miroslav 126
Kymlicka, Will 26, 27
Labov, William 23, 51, 84, 141, 150, 155
Ladefoged, Peter 23, 33, 155
Laihonen, Petteri 105
Lampl Zsuzsanna 174
Lanstyák István 66, 71, 95, 101, 109, 111, 126, 133, 155
László Béla 122

Lászlófy Pál 63
Laziczus Gyula 86
Lengyel Zsolt 137, 145
Limpek László 147
Lippi-Green, Rosina 66, 77
Lipták Mihály 82
Lőrincze Lajos 59, 60
Lukács Krisztina 144
Lyons, John 11
Magyar Bálint 184
Maróti István 83
Máté Anikó 124, 164
Matula Ágnes 83
May, Stephen 24
McIntosh, Angus 80
Menyhárt József 60
Mey, Jacob L. 12
Michelberger Pál 146
Miller, Jim 71
Milroy, James 71, 81
Milroy, Lesley 49, 50, 66, 71
Misad Katalin 64, 116
Molnár Zoltán Miklós 85
Molnos Angéla 110, 112
Mufwene, Salikoko 20, 21, 29, 165
Mühlhäusler, Peter 23, 25, 33
Myhill, John 75, 77, 84, 88
Nádasdy Ádám 143
Nettle, Daniel 21
Newman, Paul 21, 33
Nyíró József 37
Ország László 35, 37, 44, 183
Örkény Antal 29, 51
Papp Ferenc 151
Papp István 58, 60, 79, 137
Papp Richárd 132
Patten, Alan 26, 27, 28
Paulston, Christina Bratt 18
Payne, Arvilla C. 73

- Péntek János 29, 96, 105, 114, 115, 164, 188
Pennycook, Alastair 24
Petneki Katalin 184, 185
Petőcz Kálmán 132
Phillipson, Robert 18, 19, 23, 28, 30, 34, 144, 159, 170, 174, 185, 190
Platt, John 19
Pléh Csaba 68, 77
Presinszky Károly 60
Preston, Dennis R. 66, 71
Pukkai László 176
Pusztay János 105
Quirk, Randolph 33, 71, 83
Richards, Jack 19
Rickford, John R. 23
Romaine, Suzanne 21, 25
Rothkopf, David 159
Salat Levente 12, 186
Saly Noémi 66, 128
Sándor Anna 60
Sándor Dénes 63
Sándor Klára 61, 63, 66, 84, 85, 101–103, 182
Sebestyén Árpád 86
Scheppele, Kim Lane 51
Sherwood, Peter 46
Siklós Margit 37
Silling István 60
Simon Zsolt 139
Sinkovics Balázs 64
Skutnabb-Kangas, Tove 18, 19, 21, 23, 24, 25, 30, 31, 32, 34, 65, 149, 164, 167, 170, 171, 176
Sorbán Angella 164, 175
Stein, Gabrielle 33, 71
Stevens, Peter 80
Sylvester János 86
Szabó Bálint 119
Szabó Mária Helga 172
Szabó Miklós 141
Szabómihály Gizella 105, 113

Székelyi Mária 29
Szépe György 137, 147, 148, 149
Szentágothai János 154
Szerbhorváth György 132
Szigetvári Péter 66, 80
Szilágyi N. Sándor 13, 26, 27, 34, 61, 62, 63, 95, 115, 126, 133, 134, 147, 148, 149, 163, 164, 165, 189
Szilassy Zoltán 35
Szilveszter Andrea 82
Szily Kálmán 109
Szloboda János 121
Szoták Szilvia 124, 164
Szöllősy Éva 45
Szörényi László 36, 38
Sztálin, J. V. 35
Tabajdi Csaba 181
Tamás Pál 191
Tánczos Vilmos 191
Tardos Róbert 82
Telek Tamás 120
Terestyéni Tamás 68
Tokay György 182
Tóth Károly 12, 52, 127
Tóth Pál Péter 160
Trudgill, Peter 23, 33, 63, 64
Urban, Nancy 158
Utasi Csaba 187
Vajda Barnabás 120
Vajda Gábor 119
Váradi Tamás 82
Várady Tibor 30
Varga István Štefan 124, 164
Vida Gábor 122
Videnov, Michail 33
Vincze László 164
Walmsley, John 87
Weber, Heidi 19
Wee, Lionel 34
Wei, Li 11

Werner Györgyné 37
Wiley, Terrence G. 67
Wolfram, Walt 23
Wölck, Wolfgang 87
Zakó László 110

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Fórum inštitút pre výskum menšín
Parková 4.
931 01 Šamorín
WEB: www.foruminst.sk
E-mail: foruminst@foruminst.sk

Kontra Miklós
Hasznos nyelvészet

Első kiadás
Felelős kiadó: Tóth Károly
Felelős szerkesztő: Tóth Károly
Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár
Nyomta: Expresprint, s. r. o., Partizánske
Kiadta: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2010

Miklós Kontra
Užitočná jazykoveda

Prvé vydanie
Zodpovedný: Károly Tóth
Zodpovedný redaktor: Károly Tóth
Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography, s. r. o., Nové Zámky
Tlač: Expresprint, s. r. o., Partizánske
Vydal: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín, 2010

ISBN 978-80-89249-40-4

Hogy a társadalmilag hasznos kutatásnak mekkora a becsülete a tudósok között, az tudományonként változik: aligha van orvos kutató, akit egy sikeres gyógyszeripari alkalmazás lehetősége ne motiválna, de például a nyelvészek között vannak, akik csak a fejüket vakarnák arra a kérdésre, hogy mi is az ő tudományuk társadalmi haszna.

Ebbe a kötetbe olyan tanulmányokat válogattam, amelyek a nyelvészeti kutatások hasznosíthatóságának kérdéseit járják körbe.

Az egyes írások különféle alkalmakból születtek: van évfordulós tanulmány (a magyar lingvicizmusról, és az Értelmező Szótár szépirodalmi cenzúrázásáról), van olyan írás, amit a közszolgálati rádió egyik határon túli magyarokat gúnyoló műsora váltott ki belőlem, s vannak konferencia előadások is, melyeket Révkomáromban, Újvidéken, Csíkszeredában, Kolozsváron vagy Budapesten tartottam.

Az írások témái is sokfélék: több szól a Trianon utáni magyar nyelvváltozatok kérdéseiről, a nyelvpolitikáról, az anyanyelvi nevelés gondjairól, a nyelvi jogokról. Van olyan írás is, amelyből megtudhatja az Olvasó, hogy a nyelvhez, úgy mint a focihoz, akár a politikusok is értenek.

ISBN 978-80-89249-40-4

9 788089 249404